

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XI. évfolyam

2004. 1. szám

E számunk szerzői

Nagy Sándor (Budapest Főváros Levéltára, levéltáros),
Rác Attila (történész),
Sercs Attila (MTA TTI, tudományos munkatárs),

MTA TTI = Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára
Politikatörténeti Alapítvány

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon:

Josif Rajačić érsek a szerb felkelők körében
Ezernyolcszáznegyvennyolcz. Az 1848/19-iki magyar szabadságharcz
története képekben. Szerk.: Jókai Mór – Bródy Sándor – Rákosi Viktor.
Budapest, 1898. 69. p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XI. évfolyam

2004. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (összesen 30 iv), külön füzetben éves összesített tartalomjegyzékkel, hely- és névmutatóval.

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1053 Budapest, Bihari János u. 18. II/16. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: KERTÉSZ BOTOND.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA (felelős szerkesztő), SIPOS ANDRÁS szerkesztők. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1088 Múzeum krt. 6-8.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu

Honlap: www.c3.hu/~fons

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat 3,5"-es lemezen, a Word for Windows (WfW) valamely változatán kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 30 különlenyomatot kapnak, további példányok a szerzői díj terhére kérhetők, legkésőbb az első korrektúra visszaküldésével egyidőben.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a szerkesztőség címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1052 Budapest, Városház u. 9–11. tel.:317-4267

RÁCZ ATTILA

A MAGYAR ÁLLAMI ORSZÁGOS FEGYVERGYÁR TERMELÉSE 1848 MÁRCIUSÁTÓL 1849 ÁPRILISÁIG

A szabadságharc kutatói számára mind a mai napig nem pontosan tisztázott, hogyan volt képes az industrializáció előtt álló Magyarország kormányzata biztosítani a sikeres hadviselés feltételeit a Habsburg Birodalom fejlettebb nyugati felével szemben. Mekkora volt az állami, illetve a magánszféra hozzájárulása a hadsereg ellátásához? Milyen szervezési nehézségek adódtak? Hogyan lett ezeken úrrá a magyar vezetés? Ehhez kíván adalékokat szolgáltatni jelen tanulmányom.

A Birodalom sajátos helyzete, a negyvennyolcas tavaszi politikai események ellentmondásai miatt 1848 tavaszán hamarabb jött létre a „magyar hadügy”, mint a „magyar hadsereg”. A létrejövő magyar Hadügyminisztérium kezdetben csupán a császári és királyi hadseregnek a tágabb értelemben vett Magyarországon állomásozó része felett rendelkezett. A magyar hadsereg felállítása így 1848 májusára datálható, mivel ekkor állították fel az első honvédszászlóaljakat (a felettes hatóság jellemző módon sokáig nem is a Hadügyminisztérium, hanem az Országos Nemzetőrségi Haditanács volt). Mindezek ellenére az egyszerűbb fogalomhasználat érdekében már 1848 márciusától a magyar hadsereg fogalmat használom, annál is inkább, mert a honvédelem és a hadügy fogalmak szembeállítását a bécsi udvar mesterkedésének volt tekinthető, és nemcsak a korabeli magyar, de az osztrák szóhasználatban is felváltva használták őket.¹

Jelen tanulmány terjedelmi korlátok miatt a Magyar Állami Országos Fegyvergyár működésével foglalkozik, és a tavaszi hadjárat végéig tekinti át a szabadságharc magyar oldalán harcoló alakulatok fegyverrel való ellátását. A jövőbeni kutatások alkalmával a teljesebb kép érdekében fel kell majd dolgozni az Országos Fegyvergyár mellett működő további ipari műhelyek tevékenységét is.²

1 Változóan említik a Hadügyminisztériumot Kriegs- és Landesverteidigungsministeriumnak. *F. Kiss Erzsébet*: 1848–1849-es minisztériumok. Bp., 1987. (A továbbiakban: *F. Kiss*, 1987.) 314–315. p.

2 Arra, hogy szükség esetén helyben is gondoskodhattak és gondoskodtak a fegyver- és lőszerellátásról, jó példa a Székelyföld 1848 október–januári ellenállása, gondoljunk csak Gábor Áron legendás rézágyúira vagy Szacs vay János löporkészítőcsécre, Gabriányi József gyógyszerész gyutacsaira.

I.

A magyar hadsereg felfegyverzésére tett kísérletek a pesti országos fegyvergyár működésének megkezdéséig

Az 1848. április 11-én szentesített III. tc. nem intézkedett egyértelműen a hadügyről, szövege csak általában szólt a Minisztériumhoz tartozó „katonai és általában minden honvédelmi” tárgyokról. A Minisztérium elődjének tekinthető kormány-székerek azonban legfeljebb a Magyarországon állomásozó császári és királyi hadsereg ellátásában, illetve a katonai és polgári hatóságok közötti kapcsolattartásban játszottak szerepet. A katonaság ügyeinek nagy részét a Birodalom egész területére kiterjedő rendszerben a főhadparancsnokságok, a generálkommandók intézték. Ezekről azonban nem rendelkeztek az 1848. évi törvények. Batthyány határozott fellépésének köszönhetően, május 7-én az uralkodó királyi kéziratban a négy magyarországi főhadparancsnokságot: a magyarországi központit Budán, az egyesített károlyvárosi báni és varasdit Zágrábban, a szerémségit Péterváradon és a bán-ságit Temesvárott, a Batthyány-kormány felügyelete alá rendelte.³ A nagyszebenit (Erdély) csak június 10-én utasította a magyar kormányzat rendeleteinek teljesítésére. Ezzel vált lehetővé az ország egész területén az önálló magyar hadsereg kialakítása.

A magyar hadiipar, a többi iparfajtához hasonlóan, az európai szinthez képest igen fejletlen volt: Ez elsősorban a természeti kincsek hiányából (a hadiiparhoz elsősorban vasra, rézre, ónra, higanyra, antimonra, nikkelle, kénre és szénre volt szükség)⁴ és a Habsburg Birodalom gazdasági polarizációjából adódott. A fegyver- és lőszerkészítéshez szükséges magyarországi nyersanyagforrások helyzetéről Fényes Elek munkáiból nyerhetünk pontos képet; a szabadságharcot megelőző időszakról 1845-ös adatok állnak rendelkezésünkre.

A hadiipar legfontosabb alapanyaga a vas. A legtöbb vasércet Gömör vármegyében bányászták, de az országos termelésben jelentős szerepet kapott Szepes, Zólyom, Abaúj, Borsod, Liptó, Sáros, Torna, Zemplén, Ung, Bereg, Máramaros, Bihar, Arad, Krassó vármegye és az oláh-bánsági végezred is.⁵ Bár a vasipar hazánkban a XVIII–XIX. században fejlődésnek indult, sem a bányászat, sem a vas-

3 F. Kiss, 1987. 312. p.

4 Bakó Imre: A magyar állami országos fegyvergyár működése 1848–49-ben. Bp., 1942. (A továbbiakban: Bakó, 1942.) 7–10. p.

5 Fényes Elek: Ncmzcti iparunk. Pest, 1846. (A továbbiakban: Fényes, 1846.) 169. p.

feldolgozás nem tudta kielégítően ellátni a magyar iparosok igényeit,⁶ így jelentős importra szorult az ország.⁷ A vassfeldolgozás mennyisége azonban folyamatosan növekedett, minősége javult, így bizonyos termékekből exportra is futotta.⁸ Vashámorok és gyárak tekintetében Gömör vármegye volt a legjelentősebb. A szabadságharcot megelőző utolsó adatok szerint itt évente 245.000 mázsa vasat dolgoztak fel,⁹ Szepesben évi 120–125.000 mázsát, Tornában 46–47.000 mázsát.¹⁰ Az Abaúj vármegyében fekvő Mecenzéfen 18.000 mázsa kaszát, kapát, szeget gyártottak az itt feldolgozott vasból. Zemplén megyében Szinnán; Ungban Antalócon, Felsőremetén, Turjaremetén; Beregben Szelesztón, Bilkén, Iloncon; Máramarosban Kabolapolyánán; Liptóban Maluzsinán; Biharban Vaskóhon, Petrócon; Krassóban Bogsánbányán, Resicán, Zsidóvárott; Vasban öt hámorban; Baranyában Csetneken; Borsodban Diósgyórt, Ózdon; az oláh-bánsági határőrezred területén Ruszkahegyen voltak vassfeldolgozásra alkalmas helyek, illetve Pesten további egy műmalomhoz csatolt vasöntőgyár működött.¹¹

Az 1845-ben Magyarországon 575.000 mázsa nyers és öntött vasat dolgoztak fel, ezek értéke mázsánként 8 forinttal számolva 4.600.000 forint volt, ám ez kevés lehetett, mert 18.563 mázsa nyers és öntött vasat (154.807 Ft), 66.620 mázsa kovácsolt vasat (666.200 Ft) és 82.070 mázsa „pöröly kovácsművet” (2.051.750 Ft) kellett behozni az országba.¹² A magánkézben lévő üzemek tekintélyét az mutatja, hogy a feldolgozott vasnak csak mintegy 40 százaléka származott kincstári pénzből.¹³

6 *Fényes*, 1846. 156–171. p. szerint évente átlagosan 400.000 mázsa vasat dolgoztak fel, és ez nemcsak az angliai, de a hazánknál jóval kisebb stájerországi 600.000-cs (583.811 mázsa nyers- és 21.915 mázsa öntött vas) termeléstől is jóval elmarad. A fejlődés azonban szemmel látható, 1833 és 1837 között az évi átlag 300.000 mázsa körül volt (átlag 269.997 mázsa nyers- és 36.312 mázsa öntött vas). 1756–1874. a bécsi mázsa mai mértékegységgel 56,006 kg. A magyar mázsa 58,8 kg volt, de a forrásokból arra következtethetünk, hogy a bécsi mázsát használták. *Bogdán István*: Magyarországi űr-, térfogat, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp., 1991. 50–52. p.

7 *Fényes Elek*: Magyarország leírása. Pest, 1847. (A továbbiakban: *Fényes*, 1847.) 85. p. 1845-ben főként Stájerországból 108.121 mázsa nyers, öntött, kovácsolt, rúd-, pléh-, stb. vas behozatala 1.233.881 Ft, illetve 176.195 mázsa egyéb vascszköz behozatala 2.519.788 Ft értékben.

8 „Vöröskőn olly jó vaspléhet készítenek, hogy ez a stájerországihoz hasonlít...” *Fényes*, 1846. 170. p. Főként lengyel területre szállítottak ásót, kapát, szegeket, kemencéket, főzőedényeket. Gölnicben 175 „szabadalmas kovács” 39.600.000 szeget gyártott. *Fényes*, 1847. 84. p.

9 *Fényes*, 1847. 67. p. *Fényes* közlése szerint Gömörben a vashámorok egymást érik. Bakó felcseréli a szepesi adatokkal.

10 *Fényes*, 1847. 84. p.

11 *Bakó*, 1942. 8–9. p. Felsőremetén rúdvas.

12 *Fényes*, 1847. 67–68. p.

13 *Fényes*, 1846. 171. p. 1833 és 1837 között 101.063 mázsa nyersvas, 16.537 mázsa öntött vas.

Magyarországon, mint a legtöbb európai országban jellemzően faszénnel redukálták az oxidos vasérceket, bár ismert kőszénbánya volt elég az országban, megfelelő kihasználtságról korántsem beszélhetünk.¹⁴ Művelés alatt lévő bányák voltak Sopron, Komárom, Pozsony, Esztergom, Pest, Krassó, Baranya megyékben és a bánsági illyr területeken. A legjobb minőségű szenet a Krassó vármegyei Oravicán bányászták, 500.000 mázsát évente, Pécs környékén pedig 133.000 mérő (kb. 80.000 mázsa) szenet termelték évente.¹⁵

A hadiiparhoz fontos réz mennyiségével nem volt probléma. Oroszország, USA, Anglia után Magyarország volt a legjelentősebb réztermelő ország. A legtöbb nyers réz 25.000 mázsás mennyiséggel a szomolnoki bányakerület adta, de jelentős bányákkal rendelkezett Oravica, a bánsági kerület (4–7.000 mázsa); Krassó (2–5.000 mázsa); Bihar vármegye (800–1.100 mázsa); Obreska (1.000–1.400 mázsa); Nagybánya (100 mázsa) is. 1842-ben az összes Magyarországon bányászott tiszta réz 36.796 mázsa volt. A rézhez Fényes hozzászámolta még a szomolnoki rézvitriolt (1.100–1.200 mázsa) is, melyet a réz feldolgozásánál kitűnően tudtak használni.¹⁶

A kitermelt ólom mennyisége 1822-ben 3.415 mázsa 81 font, 1842-ben 3.589 mázsa volt. Az utolsó felmérés évében 22.189 mázsa nyers ólomércet hoztak felszínre; a legtöbbet az oláh bánsági végezezből és a selmeci bányakerületből.¹⁷ Ként csak a varasdi Radobojsoson termeltek nagyobb mennyiségben,¹⁸ 1848-ban Rombauer Tivadar nyitotta meg a kalinkai kénbányát.¹⁹ Az ón a higany, az antimon, a cink elenyésző mennyiségben volt az országban. A nikkelt bányászatát is csak az 1840-es években kezdték meg Gömörben.²⁰

A lőporgyártáshoz elengedhetetlen alapanyag a salétrom. Ebből nem csak elegendő mennyiség volt az országban, de évente több ezer mázsa jutott kivitelre is. A legtöbbet Szabolcs, Bihar, Szatmár, Fejér és Moson vármegyékben termelték. A szabolcsi nagykállói és a nyíregyházi főzöházaknak 5.000 mázsa körül volt a hozamuk évente.²¹ Az országban lőpormalmok Besztercebányán, Radványon, Borostyánkőn, Nagybányán és Kassán voltak. Ez utóbbi 600 mázsa lőport állított elő

14 *Fényes*, 1847. 69. p. 90 barnakőszén, 30 feketekőszén bánya volt ismert.

15 Uo. 69–70. p.

16 Uo. 67. p.

17 Uo. 68. p.

18 Uo. 70. p.

19 *Bakó*, 1942. 8. p.

20 Uo.

21 *Fényes*, 1847. 68–69. p.

évente. Fényes Elek szerint szükség esetén az országos termelés 6.000 mázsa is lehetett volna.²²

A magyarországi ipari potenciálról pusztán néhány számadatot említve is egyértelmű, hogy a szabadságharc kitérésekor nem állt rendelkezésre megfelelő háttér a fegyverek előállítására. 1847-ben 528 gyár működött 23.400 munkással, amihez még 232.753 iparost a mintegy 78.000 inással is hozzá számíthatjuk. Fegyvergyár nem volt az országban, mert a Liptó vármegyei Hradeken a napóleoni háborúk idején felállított, évente 24.000 puskacsövet gyártó üzemet 1813-ban megszüntették.²³

A fegyvergyártás fontosságát jelzi, hogy a Minisztertanács már április 16-án foglalkozott az ügygel.²⁴ A hadsereg fegyverrel és lőszerrel való felszerelésére ideiglenesen megoldást adhattak a magyarországi császári és királyi hadiszertárak átvételei, a külföldi vásárlások, cserék, a csempészet, a lakosság fegyvereinek beszolgáltatása, majd később véglegesen az állandó hazai fegyver- és lőszergyártás beindítása.

A hadsereg fegyverrel való ellátásában elsőként a hadiszertárak átvétele jött szóba, melyek Pozsonyban, Lipótvárott, Komáromban, Budán, Pesten, Aradon, Temesvárt, Péterváradon, Eszéken, Gyulafehérvárt és Nagyszebenben voltak. Ezek közül Arad, Temesvár, Gyulafehérvár és Nagyszeben sokáig, vagy az egész szabadság alatt császári kézen volt, így az ott őrzött fegyverek 1848 augusztusa után nem kerülhettek a magyar kormány birtokába. A várakból beérkezett hadi szerek csomópontja Pest–Buda volt, innen általában bérelt „álladalmi” szekereken, előfogatokon szállították ezeket tovább a csapattestekhez.²⁵ Az elosztás folyamatosságát a lőszerartalék–oszlopok biztosították. Az átadott fegyvertárakkal is adódtak problémák, pl. Budáról Pollácsek őrnagy három szekér fegyvert indított el Kassán át Galíciába. Szerencsére ezt Láhner György leleplezte, így a fegyverek megmaradtak a magyar állam birtokában.²⁶ A császári és királyi hadiszertárakból összesen 30.000 fegyvert sikerült átvenni.²⁷

22 Uo. 88. p.

23 *Bakó*, 1942. 9–10. p. A munkásokról szóló adat Erdély nélkül értendő.

24 *F. Kiss Erzsébet*: Az 1848–49. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Bp., 1989. 25. p. és *F. Kiss*, 1987. 316. p.

25 *Csikány Tamás*: A tüzérségi lőszerutánpótlás rendszere és problémái 1848–1849-ben. In: Hadtörténelmi Közlemények 106. (1993) 3. szám. (A továbbiakban: *Csikány*, 1993.) 50. p.

26 *Horváth Mihály*: A magyar nemzet függetlenségéért harcoló története 1848–49-ben. Bp., 1871–72. (A továbbiakban: *Horváth*, 1871–72.) II. köt. 40–41. p.

27 *Bakó*, 1942. 15. p.

A fegyvervásárlások anyagi hátterének megteremtése sem volt kis feladat. Kossuth Lajos, mikor átvette a magyar állam pénztárát, ott 606.015 forintot talált.²⁸ Ezt leginkább fegyvervásárlásra kívánták fordítani: „... magam [t. i. Kossuth, R. A.] unszoltam a költséges ágyútelepek felszerelését... Fegyverért szívesen odaadtam volna a kincstár utolsó fillérét... nem gondoltam egy kis kárral, csak hogy nagyobb mennyiségben kiteremtsem az ónt, mely golyó alakban repüljön a hálátlan pártütők felé... szóval, ha pénzt kértek a honvédelemre... feleletem mindig az vala: csak rajta! rajta!”²⁹

A pénzkeret július 11-én növekedett, amikor a parlament a 200.000 katonával együtt megszavazta a 42,5 milliós hadhitelt, és elvileg nem volt annak akadálya, hogy külföldről fegyvert vásároljanak. Erre történtek is kísérletek: Kardossy Ottó Bécsből, Sztankó Samu (Soma) Bécsből és Belgiumból kívánt fegyvert behozni az országba. Ezek közül úgy tűnik csak az utóbbi sikerült, mert a többi elakadt a határon.³⁰ Görgey Artúr 1848. augusztusában Prágában és Bécsűjhelyen járt, hogy a császári és királyi tüzérségi telepeken tanulmányozza a lökupakgyártást, továbbá felhatalmazást kapott 1.000.000 lökupak vásárlására is. A tanulmányút hatására Görgey javasolta elsőként a gyutacs- és lökupakgyár magyarországi felállítását is.³¹

Jellašić támadása után a fegyverek legális bejuttatása az országba lehetetlenné vált, ezért a magyar kormány kénytelen volt a külföldről való csempészethez folyamodni. A Sztankó által vásárolt fegyver- és lökupakszállítmányt Bécsűjhelyen megállították. Az Országos Honvédelmi Bizottmány rendeletére ezt meg kellett kísérelni átcsempészni a határon.³² Bár több részről is történt ajánlat (Kaiser Ferentől, Vidos Józseftől, Baudis Izidortól), a csempészés eredménytelen maradt.³³

1848. augusztus 5-én egység jött létre a bécsi Hadügyminisztériummal: magyar részről átadnak 3.600 darab 2 fontos gránátot és 20.000 darab 6 fontos ágyúgolyót, melyekért cserébe kapnak egymillió gyalogsági töltényt, 400 puskaagyat, 600 puskakakast. Szeptembertől természetesen ez a fajta megoldás is kútba esett.³⁴

28 *Horváth*, 1871–72. I. köt. 85. p.

29 *Farkas Lajos – Radó Géza*: Kossuth és a szabadságharc hadiipara. In: *Századok* 86. (1952) 3–4. szám. (A továbbiakban: *Farkas–Radó*, 1952.) 688–695. p.

30 *Bakó*, 1942. 15–17. p., és *Urbán Aladár*: Sztankó Samu tervezte az 1848-as honvédség felállítására. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 33. (1986) 3. szám. 525–540. p.

31 *Görgey Arthur*: Életem és működésem Magyarországon 1848 és 1849-ben. I–II. köt. Bp., 1988. I. köt. 139. p.

32 *Bakó*, 1942. 17. p.

33 Uo. 17–18. p.

34 Uo. 15. p.

1848. november 26-án kelt kormányrendelet értelmében a megyei insurrectio-nális anyagot be kellett gyűjtenni. December 21-én újabb kormányrendeletet hoztak e tárgyban: a lakossági fegyvereket kötelezően be kellett szolgáltatni. Ezt járásoként a főszolgabírák ellenőrizték.³⁵

Az előbb felsorolt fegyverszerzési lehetőségek csak átmeneti jellegűek voltak, hosszú távú megoldás csak az önálló hazai fegyvergyártás megteremtése lehetett. Ennek azonban akadályai voltak: tőke, nyersanyag és a gyártáshoz szükséges gépek hiánya. Ezért a Minisztérium, majd később a Honvédelmi Bizottmány először magáncégeket igyekezett megnyerni a magyar fegyvergyártás ügyének. Széchenyi István már áprilisban utasította titkárát, Kovács Lajost, gondoskodjék fegyvergyár létesítéséről, hogy a nemzetőrséget felszerelhessék. Helyszinként azonnal a Pesti (József) Hengermalomra gondolt, hiszen ennek egyik fő részvényese maga Széchenyi volt.³⁶ Kovács szerződést kötött Fehr Vilmossal a hengermalom gépműhelyének fegyvergyárrá alakításáról, azzal a feltétellel, hogy az üzem 25-50.000 forintot kap átalakításra. Széchenyi a pénzt rögtön kiutalta, de még június 13-án is azt kellett látnia, hogy a gyár még mindig nem indult be, mert késett a gépek és a puskaszerezvények behozatala.³⁷

Április 30-án a kormány szerződést kötött a Pesti Vasöntő és Gépgyár Társasággal, mely kötelezte magát, hogy azonnal átáll fegyvergyártásra, 500 darabot gyárt naponta; a megrendelés pedig 100.000 darabra szólt. A berendezések készítésének, üzembe helyezésének felelőse egy angol szakember, W. I. Dobbs volt. Neki kellett felügyelnie a puskacsővek gyártását az üzem beindításától számított egy hónapig.³⁸

„Vidéki” gyárakkal is szerződést kötött a kormány. A Pécsi Vasgyár ágyúk, ágyúgolyók, vasúti sínek gyártását vállalta,³⁹ a Rimai Vasművelő Egyesület puskacső hengerlését.⁴⁰ Kassán Fiedler Károly fegyvergyári részvénytársaság létrehozását,⁴¹ Mecenzéfen Tischler Gedeon, Partl és társai vaskereskedők 40.000 szurony

35 *Gelich Richárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848/49-bcn. I–III. Bp., 1882. (A továbbiakban: *Gelich*, 1882.) III. köt. 413. p.

36 *Mérei Gyula*: Magyar iparfejlődés 1790–1848. Bp., 1951. (A továbbiakban: *Mérei*, 1951.) 385. p.

37 *Farkas–Radó*, 1952. 691. p. és *Mérei*, 1951. 385. p.

38 *Mérei*, 1951. 386. p. és Magyar Országos Levéltár (= MOL) Az 1848/49. Minisztérium Levéltára, Országos Honvédelmi Bizottmány 1848–1849. iratai (= H 2 OHB iratai). 1848:6928/E.

39 *Farkas–Radó*, 1952. 694. p. és MOL H 2 OHB iratai 1848:2173/E, 4604/E, 4951/E.

40 *Ungár László*: Magyarország pénzügyei 1848–49-bcn. In: Századok 70. (1936) Pótfüzet. 654–655. p.

41 *Mérei*, 1951. 388. p.

készítését,⁴² Szobráncon Pondelicsek Béla felsőremetei gyáros 1.000 puskacső felszerelését,⁴³ Betlénen ágyúgolyóöntést,⁴⁴ Péccscsetnek-i vasgyárban Madarász András ágyú, ágyúgolyó, kartács gyártását,⁴⁵ Prakfalván és Korompán a vasgyár ágyúöntést, szuronypuska készítését,⁴⁶ Resicán rézágyúk gyártását, Chisnavodán Kienczelmann vasgyára golyóöntést, Kolozsvárt szuronygyártást, Lőcsén kis teljesítményű fegyvergyár, Nagybányán lőpormalom felszerelését vállalták.⁴⁷

Mivel a kormány nem tudta teljesképp ellenőrizni a pesti fegyvergyár termelését, ezért a gyárat novemberben államosította. A többi üzemnél ez csak akkor történt meg, ha nem teljesítették a kormánynak vállalt kötelezettségeket.⁴⁸

A pesti „országos fegyvergyár” működésének megszervezése

A gyár 1848. november 14-én lett állami tulajdon. A fegyverügyeket a Nemzetőrségi Tanács intézte, melynek elnöke szeptember 23-ig báró Baldaccy Manó, az 51. Károly Ferdinánd főherceg nevét viselő gyalog serezed ezredese, szeptember 23-tól Nádossy Sándor alezredes volt. A fegyverfelügyelő Georg Marziani, a 48. Ernő főherceg nevét viselő gyalog serezed ezredese, a tüzér osztály ideiglenes vezetője Lukács Dénes főhadnagy volt.⁴⁹

1848. júliusában befejezték a Hadügyminisztérium szervezését, melynek hét osztálya közül a III. a „Fegyverfelügyeleti osztály” volt. Vezetője: Marziani, hadsegédje: Szabó Imre főhadnagy volt.⁵⁰ Az osztályt decemberben új néven átszervezték: „Tüzérségi és fegyverkezési osztály”, jelzése „C”, száma IV. lett.⁵¹ Hatáskörét ekkor szabályozták: feladata az ágyú-, lőpor-, salétromkészítés, ütegek felszerelése, a várak fegyverrel, lőszerrel való ellátása, a tüzérképzés felügyelete lett. Gondoskodnia kellett lőfegyverekről, szűrő és vágófegyverekről, azok szétosztásáról, gyutacsok készítéséről.⁵² A fegyverfelügyeleti osztálynak alávetve az

42 Uo. 388. p.

43 Uo. 389. p.

44 MOL H 2 OHB iratai 1848:4306/E, 4989/E, 6259/E.

45 Uo. 1848:4604/E, 4745/E, 4951/E.

46 Uo. 1848:3555/E, 4986/E, 6314/E.

47 *Mérei*, 1951. 390. MOL H 2 1848:6314/E.

48 *Bakó*, 1942. 21. p.

49 Uo. 21. p.

50 Uo.

51 Uo. és *F. Kiss*, 1987. 343. p. A C/t a tüzérségi, C/f a löfegyverkezési szak.

52 *Gelich*, 1882. II. köt. 30., 33. p.

országos fegyvergyár élére Rombauer Tivadar kereskedelemügyi miniszteri tanácsos került igazgatói címmel.⁵³

Láhner György szeptemberben leleplezte Marziani állítólagos árulását, akit azal vádoltak, hogy szabotálta a magyar hadsereg felfegyverzését, az osztály működését is hátráltatta, így a kimutatásokat sem készítette el.⁵⁴ Marziani szeptember 28-án el is hagyta a hadsereget. Október 5-étől már Láhner adta be naponta a jelentéseket a fegyvergyár teljesítményéről, megnevezve az átadott fegyver és lőszer mennyiségét, és október 24-étől már hivatalosan is átvette Marziani helyét.⁵⁵

Az államosítás után a fegyvergyárat a Valero laktanyában helyezték el.⁵⁶ A gyár több fiókteleppel is rendelkezett, így a Lánchídépítő Társasággal, ahol az ágyútalpakat gyártották, valamint a pesti vasöntő gépgyárral.⁵⁷ A gyár munkájának megkezdését elsősorban a szakemberhiány késleltette, ezért október 3-án az OHB kötelezte a vasúti, a lánchídgyári kézműveseket és a puskaműveseket a fegyvertárban talált puszkacsövek és -agyak összerakására, később, október 25-én a puskaműveseket, hogy csak az államnak dolgozhatnak, és ezért cserébe nem kellett nemzetőrnek vonulniuk.⁵⁸ November 14. után a Honvédelmi Bizottmány elrendelte, hogy Pest, Esztergom, Győr, Sopron, Pozsony, Pécs, Székesfehérvár, Szabadka, Szeged, Arad, Gyöngyös, Eger és Kecskemét városának be kell jelentenie a puskaműveseket és tanoncaikat és a gépgyári szakmunkásokat. Amíg a jelentések beérkeztek, Láhner munkába állította az összes pesti késest, lakatost, kovácsot.⁵⁹ November 18-án és 27-én a Honvédelmi Bizottmány felszólította a honvédszázlőaljakat, küldjék be az asztalosokat, kerékgyártókat, lakatosokat, kovácsokat és puskaműveseket. Teleki László nyugatról akart hozni szakmunkásokat, de azok csak az osztrák határig jutottak el.⁶⁰

Lőszert a régi császári és királyi raktárból vételeztek. A lőszergyártás élen Ulrich Ágoston, 5. (csehországi) Natalis von Bervaldo altábornagy nevét viselő tüzezérezred főhadnagya, Móga seregének ütegpáncsnoka állt. A lőszergyártás köz-

53 *F. Kiss*, 1987. 589. p.

54 *Farkas–Radó*, 1952. 695. p. Azt azért meg kell jegyezni, hogy Marziani hatalmazta fel lökupakvásárlásra Görgeyt. *F. Kiss E.*: i. m. 471. p.

55 *Bakó*, 1942. 22. p. *F. Kiss*, 1987. 565. p.

56 *Bakó*, 1942. 24. p.

57 MOL H 2 OHB iratai 1848:4152/E, 5424/E.

58 *Farkas–Radó*, 1952. 695. p.

59 *Bakó*, 1942. 28. p.

60 Uo.

pontja a pesti Újépület volt. A lökupak és golyókészítés éjjel-nappal folyt. A gyutacs, gyúkanóc, robbanóanyag-gyártás angliai gépekkel történt.⁶¹

Az ágyúkat a váci úti császári és királyi ágyúöntő telepen gyártották. Vezetője Lukács Dénes volt, aki december 16-án jelenthette, hogy az első hat ágyú elkészült, és az ötödik, hatodik az európai mércét is megállná. Lukács azt remélte, hogy ha az öntést megtanulják, két ágyút tudnak készíteni naponta. December 23-ig kettő és fél 3 fontos üteg (20 löveg), fél 12 fontos üteg (4 löveg), fél 18 fontos üteg (4 löveg) készült el a raktárban található löveganyagból.⁶² A gyár vezetője elvárta alkalmazottaitól, hogy december 30-ig egy 6 fontos gyalogsági üteget (8 löveg), három 12 fontos és két 6 fontos lovas üteget állítsanak elő.⁶³

A pesti országos fegyvergyár készletei

Szeptember 18-31. között a fegyvergyárból 11.282 darab löfegyvert, 3.780 darab fegyvercsövet, 2.328 darab pisztolyt, 1.800 darab karabélyt, 29.909 darab kaszát és 579.000 lökupakot adtak ki.⁶⁴ November 5-én 400 tűzkovács puska és 8.000 kasza volt raktáron, november 18-án Vetter egy 6 fontos hatlovas üteget vitt el, ugyan-ezen a napon Máriássy János 100.000 töltényt szállíttatott el.⁶⁵

E hó 25-ig kiadott a gyár még további 5.217.902 darab gyalogsági töltényt. Ekkor a löszerraktárban volt 1.490.000 gyutacs, 543.000 lökupakos töltény, 1.100 puska. December 12-én 2.000 kész puska volt⁶⁶ és 120 puskát tudtak gyártani naponta.⁶⁷ Ez a szám a hó végére 700 darab/nap-ra emelkedett, huszonharmadikáig a beindult ágyúgyár 34 löveget szerelt fel. Számításaik szerint átlagosan hetente 6 ágyút tudtak volna a pesti, 3-at a budai részlegben kiállítani,⁶⁸ és december végére tervezték, hogy beindul a röppentyűgyártás is.⁶⁹

Ebben az időben jelentős problémákat okozott a nyersanyaghiány. Az ónhány csökkentésére Trangos Lajos, a Pénzügyminisztérium bányászati osztályának ve-

61 Uo.

62 Uo. 30–31. p.

63 Uo. 25–26. p. és MOL H 2 OHB iratai 1848:5821/E, 6433/E.

64 MOL H 2 OHB iratai 1848:2040/E.

65 Bakó, 1942. 30. p.

66 MOL H 2 OHB iratai 1848:6916/E.

67 Uo. 1848:2696/E.

68 Bakó, 1942. 30–31. p.

69 MOL H 2 OHB iratai 1848:6638/E. A röppentyűgyártás történetéről: *Kalmár János*: A hadiröppentyű története. In: *Hadtörténelmi Közlemények* (1939) 75–138. *Gelich*, 1882. II. köt. 465. p.

zetője javasolta, hogy foglalják le a kereskedők önkészletét, illetve az ónedényeket szolgáltatassa be a lakosság Budán és Pesten az arany és ezüst beváltó hivataloknál, vidéken a kormányhivatalok által kijelölt helyeken és a sóhivataloknál.⁷⁰ A vidéki ólmot a harmincadhivatalok gyűjtötték, és innen szállították Pestre. A lakosság támogatása segítette megoldani a hiányt, sok község ingyen beküldte harangjait, melyekből 50–60 darab is érkezhetett naponta.⁷¹

Nagy nehézségek leküzdésével, de létrejött az állami fegyvergyár. Ám termelését nem lehet állandónak tekinteni, nem volt rendszeres a gyártás, ráadásul mire kialakult volna az üzemek összhangja, és a nyersanyagok beszerzése állandóvá vált volna, Windisch-Grätz csapatai bevonultak Pest-Budára, és a fegyvergyárat kénytelen volt a kormány elmenekíteni. Az igazán szervezett és jól működő rendszer csak az új helyén, Nagyváradon alakult ki.

II.

Költözés Nagyváradra

Felvetődik a kérdés, miért éppen Nagyváradra helyezték a fegyvergyárat a sebtiben kiürített Pestről. Kossuth eleinte Debrecen ajánlotta, de Vetter Antal meggyőzte őt arról, hogy a körülmények Várad mellett szólnak, hiszen ez lehetett a későbbre tervezett hadműveletek középpontja. Nagyvárad mellett szólt az is, hogy a vár védett volt, és elég nagy helyiségek voltak benne a fegyvergyár elhelyezésére.⁷²

A vár ekkori parancsnoka Leitner Ferdinánd (Nándor) honvédőrnagy, segéd-tisztje Kajaba (Reményfi) János hadnagy, a mérnökkari hadnagy Blau(e) Bernát volt. A térparancsnok Csillagszegi János százados, térszázados Reviczky János, térhadnagy Pribék Péter 54. honvéd zászlóaljbeli hadnagy, térlelkész Friszt Mihály lett.⁷³

Láhner már 1848. október 1-én parancsot kapott, hogy szerelje fel tüzérsgelleg Nagyváradot, a vár ezután 38 löveggel rendelkezett. Helyőrsége az 55. honvéd-zászlóalj volt, ám ezt január 7-én Kolozsvárra vezényelték, így, bár ezt Leitner —

70 MOL H 2 OHB iratai 1848:4246/E.

71 *Gelich*, 1882. II. köt. 465. p. *Bakó*, 1942. 33. p.

72 *Gelich*, 1882. II. köt. 216–217. p.

73 *Hegyesi Márton*: Biharvármegye 1848–49-ben. Nagyvárad, 1885. (A továbbiakban: *Hegyesi*, 1885.) 120–123. p. Kajaba február 7-étől főhadnagy, Blau(c) február 7-től főhadnagy, Reviczky február 10-től százados, Pribék február 16-tól főhadnagy lett.

sikertelenül — igyekezett megakadályozni, csak a nemzetőrség maradt karhatalomként a városban, és a hadsereg hiánya később a rendfenntartásban komoly problémát okozott.⁷⁴

A vár megerősítésén kívül erődítési munkák is folytak. Nagyvárad és Váradvérence között sáncokat, kőfalat és hat bástyát húztak fel. Az ötszögletű vár Vauvan-rendszerű erődítés volt, falai kőből voltak, a bástyák eleje hosszú, oldala rövid volt. A város földsáncokkal volt védve. Hodossy Miklós, Bihar vármegye fő kormánybiztosa napi 600 napszamos munkájával sáncot emeltetett a Mezőtelegd felé vezető országúton, sőt a Királyhágót is megerősíttette.⁷⁵ Pest kiürítését Csány László fő kormánybiztos intézte, és Vetter helyettes hadügyminiszter ellenőrizte. A szállítmány Szolnokig vasúton, majd innen kocsival, szánkóval Karcagon (január 7.) át jutott Nagyváradra, a szállítmányt az 5. tüzérezred ezer embere kísérte. Pesten a 24 fontos ütegek, az újonnan elkészült hat löporos malom és a pénzkészlet egy része maradt vissza. Így is 4.000 szekér érkezett Karcagra,⁷⁶ ahonnan Csány utasította Nagyváradot, hogy Kacsó Lajos felügyelete alatt helyezze el a löport, ágyút, katonai ruhaneműt a várban, vagy ha ott nem lehetséges, a városban.⁷⁷ Egy nappal később az OHB is intézkedett a fegyvergyár váradi elhelyezéséről. Utasítást küldött a vár parancsnokának, hogy a vár nagyobb termeit, az asztalok és a padok kivételével, ürítsék ki, a kisebb szobákba helyezzenek ágyakat 840 före, a tisztai szobákat alakítsák át a gyárigazgatóság 13 hivatalnokának. Egyúttal felszólította Hodossy fő kormánybiztost, sürgesse a gyors intézkedést, mert nincs elég hely Debrecenben a készletek tárolására. A fegyvergyár és a felfegyverzési osztály igazgatója, Láhner György 1849. január 11-én érkezett Nagyváradra.⁷⁸

74 *Bakó*, 1942. 37–38. p., Leitner kérésére a válasz: MOL H 2 OHB iratai 1849:87/E. és Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén 1849. január 1–április 14. Szerk.: Barta István. II. köt. Bp., 1953. (Kossuth Lajos összes munkái. XIV. kötet = KLÖM XIV.). 60–61. p.

75 *Bakó*, 1942. 36. p. A várról részletesen: *Balogh Jolán*: Varadinum. Várad vára. Bp., 1982. Művészettörténeti füzetek 13/1-2. és Emődi János: Történeti adatok Nagyvárad múltjából. Nagyvárad, 1998. 9–80. p.

76 *Bakó*, 1942. 35–36. p. *Hegyesi M.*: i. m. 120–121. p. *Gelich*, 1882. II. köt. 218. p.

77 „Csány László rendelete az 1849. évi január 7-ikéről N-Várad városához, a löszer, ágyúk s főszerelési tárgyak odaszállításukra vonatkozólag.” Közli *Hegyesi*, 1885. 306. p.

78 KLÖM XIV. 36–37. p.

A nagyváradi „országos fegyvergyár” berendezésén folyó munkálatok, működésének elindítása (1849. január–február)

1849. január 12-én Láhner levelet írt Hodossyhoz, melyben felszólította, tegyen eleget annak az utasításnak, melyet az OHB küldött január 8-án.⁷⁹ Ám Láhner hiába ért 11-én Nagyváradra és érkeztek meg az első szekerek január 14-én,⁸⁰ mégsem indulhatott meg a termelés, mert különböző problémák adódtak. Láhner megérkezése után rögtön szemlélt tartott, és azt kellett tapasztalnia, hogy a várban olyan személyek is voltak, akiknek már rég el kellett volna hagyniuk azt. Itt martadtak különböző alakulatok honvédei, tüzérei; de 214 beteggel a kórház, az élelmezési raktár; 55 fogollyal a katonai fogház és 240 polgári egyén vagy hadifogoly is.⁸¹

Január 15-én még mindig nem volt üres a vár. Ezért a gyár szerei már második napja az udvaron heverték, Láhner tartott tőle, hogy nem tudja megoldani az őrzésüket. Maga vette kezébe az ügyet: 100 napszámot, 50 szekeret kért szállításra, ám ebből nem kapott csak húsz embert és hat szekeret, így a kiürítés még jobban elhúzódtott.⁸²

Láhner amiatt is panaszkodott, hogy nem voltak a várban a megfelelő hatáskörrel rendelkező emberek. Rombauerről az OHB nem tudta, hol tartózkodik (Szolnokon ő irányította a szállításokat), Lukács Dénes pedig éppen csak elindult Nagyvárad felé.⁸³ Nem elég, hogy a vár raktárai nem voltak üresek, megfelelő karhatalom sem volt, mely vigyázhatott volna a megérkező szállítmányokra, pedig a Kosuth által ideküldött Hahn Kázmér százados január 16-án még azt jelentette, hogy az átmentett anyag az udvaron van rendetlenül felhalmozva.⁸⁴

A gyártás beindítására Láhner tizenkét napot kért.⁸⁵ A vár kiürítése után a gépeket helyrehozták, működésbe állították. Kiderült, hogy nem fér el minden a várban, ezért egyes műhelyeket vidékre szállítottak, a kovács-, puskaműves-, reszelőműhely számára a városban béreltek helyiséget.⁸⁶

Ulrich tüzérőrnagy és készletfelügyelő volt a felelős a lőporgyártásért. Ez Pece-szentmártonon működött kihasználva a Pece patak malomkerék-meghajtó erejét.⁸⁷

79 Uo. 60. és 133. p.

80 *Mérei*, 1951. 399. p.

81 *Bakó*, 1942. 39–40. p.

82 Uo. 43. p.

83 KLÖM XIV. 132. p.

84 *Bakó*, 1942. 41. p.

85 KLÖM XIV. 133. p.

86 *Bakó*, 1942. 43. p.

87 *Hegyesi*, 1885. 122. p.

Az ágyúöntöde és az ágyúfűrő műhely szintén Peceszentmártonon voltak Lukács Dénes alezredes vezetése alatt. Az első ágyút ő maga esztergálta. Mindegyik itt gyártott löveg 6 fontos volt, rajta a felirat: „Ne bántsd a magyart” + lövegszám + 1849. Nagyvárad.⁸⁸ Lukács alá tartozott a lőszergyártás, aki kielégítően végezhetette munkáját, mert Kossuth dicsérte, és felhatalmazta, hogy minden eszközt ragadjon meg a teljesítmény javítására.⁸⁹

Az irodák a Frimont gróf-féle palota helységeiben voltak, a fegyvergyutacsok a vár kazamatáiban készültek Sztankó Samu azon gépeivel, melyeket Belgiumból hozatott,⁹⁰ a puskaport a gyár földalatti helyiségeiben gyártották. A lőszergyár is a várban volt. Raktárak az apácák zárdájának iskolahelyiségeiben voltak.⁹¹

Rombauer Tivadar igazgatóval együtt érkeztek meg az alkatrészek, és megindult a lőfegyverek, szuronyok, kardok készítése, illetve a beszolgáltatott lakossági fegyverek átalakítása.⁹²

Láhner még január 13-án kérte Kossuthot, utasítsa minden hadtest parancsnokát, hogy azok értesítsék az ágyúk, fegyverek, lőszer mennyiségéről, küldjenek pontos kimutatást, hogy a hiányokat pótolhassák.⁹³ Január 26–28. megindult a fegyvergyár működése, elkezdheték feltölteni a hadsereg hiányzó készleteit.⁹⁴

88 Uo. 122–123. p. illetve *Gelich*, 1882. II. köt. 219. p. és *Bakó*, 1942. 46. p.

89 KLÖM XIV. 304. p.

90 *Hegyesi*, 1885. 122. p.

91 *Bakó*, 1942. 41. p. és *Gelich*, 1882. II. köt. 220. p.

92 *Gelich*, 1882. II. köt. 217. p. és *Hegyesi*, 1885. 122. p.

93 KLÖM XIV. 132. p. Dietrich cs. kir. altábornagy összeírta az összes magyarországi löveget, de az iratok Kaufman Károly, a Tüzérségi és felfegyverzési osztály tüzérségi szakfőnökének mulasztása miatt Pest kiürítésekor elégték. Ezért nem voltak Láhner számára megfelelő kimutatások. *F. Kiss*, 1987. 542. p.

94 A magyar honvédseregben az alábbi fegyvereket és lőszerket gyártották, illetve használták (a felsorolásban a típuszámot is feltüntettem). Honvédfegyverek: 1798 M franciakovás rövid gyalogsági puska, 1807 M, 1818 M, 1838 M puskák, 1848 M Augustin-puska, 1838 M csapantány vadászskurtály. Ez előbbiek 17,6 mm-es űrmérettel rendelkeztek, míg az 1807 M franciakovás és 1842 M Augustin-rendszerű vadászskurtály 13,9 mm-rcl. Lovassági fegyverek: 1844 Augustin-rendszerű előtöltő gyutacsos lovassági karabély és pisztoly 17,6 mm-es űrmérettel. A honvéd tüzérségnél 6, 12, 18 fontos ágyúkat és hozzájuk rendelve 7 fontos rövid, 7 fontos hosszú és 10 fontos tarackot használtak, lövedéceik tömege 2,75, 5,5, 8,25, 7,5, 7,5, 10,6 kg volt. A tarack puskaporról töltött üreges golyó, a pattantyú olyan gránát volt, melynek a gyújtóját a kilövő töltet lángja gyújtotta be. A gyújtó „gyúlciggyel” töltött nádszál volt, melyet töltés előtt akkorára vágtak, hogy égési ideje egybecsessen a lövedék becsapódásának idejével. A kartács fűrészpörba, gyantába vagy kénbe ágyazott 50-100 g tömegű vasgolyókkal töltött szelence, melynek bádoggfala már a csőben szétszakadt. Az ostromtüzérségnél 1822 M 6 fontos vaságyút, 1822 M 12 fontos vas várágyút, 1781 M 18 fontos bronz ostromágyút, 1822

A nagyváradai fegyvergyár termelése februárban

Február 3-án a fegyvergyár igazgatósága jelentette Kossuthnak, hogy 200.000 lökupak gyártásához való vegyszere van. A hiány megelőzésére Kossuth elrendelte 634 font salétromsav vásárlását.⁹⁵

Három nappal később Láhner György felterjesztette az OHB-nak a kiszolgáltott fegyverekről szóló jelentését. A gyár Szolnok óta 1.015 puskát, 157.000 lökupakot adott ki, raktáron volt 300 puska, 40.000 lökupak. A költözéskor Debrecenben maradt 940 puska.⁹⁶ Kossuth erről a termelésről elégedetlenül nyilatkozott. Szerinte a puskacsöveket és a gyújtólyukakat nem fűrték ki rendesen, így azok nem tudtak elsülni.⁹⁷ Láhner február 14-én válaszolt: a rendkívüli akadályok ellenére 40.000 lökupakot tud gyártani naponta, és ezzel már kiérdemelte Kiss Ernő és Vetter Antal elismerését. A fegyverfűrés hiányáról szóló pletyka pedig csak rosszindulatú híresztelés, ezek a költözés miatt ki nem fűrt csövek lehetnek.⁹⁸

Február 10-én 288 darab, 14-én 300 darab puskát szállítottak Debrecenbe.⁹⁹ Naponta csak 120 szuronyt tudtak gyártani, ezért Rombauer kérte a mecenzéfi félig kész szuronyok és puskacsövek, a ploszkói malomban lévő kész szuronyok elküldését.¹⁰⁰ Február 19-én egy kétszáz fős lengyel csapatot szereltek fel 200–200 dzsidával, karddal, pisztollyal, karabéllyal, szíjas tölténytáskával.¹⁰¹ Február 26-án 40 kocsi löszert küldtek ki Nagyváradról Tiszafüredre, ahol Dembiński, az új fővezér löszerraktárat kívánt létesíteni. Ekkor már kb. 2.000 löfegyvert és 160.000 lökupakot szolgáltattak ki.¹⁰²

M 18 fontos vas várágyút, 1780 M 24 fontos bronz ostromágyút, 1838 M 10 fontos bronz mozsárt, 1838 M 30 fontos bronz mozsárt, 1842 M 30 fontos messzehordó mozsárt és 1832 M 60 fontos bombamozsárt használtak. A gyucsát a gyújtólyukba helyezték, ez közvetítette a kánóc tüzét a tölthez. *Kedves Gyula: A szabadságharc fegyverei I–II.* In: Haditechnika (1993) 2–3. sz. 46–50. p. és 49–51. p.; *Barcy Zoltán–Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege: 1848/49 katonai szervezete, egyenruhái és fegyverzete.* Bp., 1986. 138–148. p. és *Csikány,* 1993. 52. p.

95 KLÖM XIV. 311. p.

96 KLÖM XIV. 385–386. p. Bakó Imre szerint 1975 puska és 187.000 lökupak.

97 KLÖM XIV. 385–386. p.

98 MOL H 2 OHB iratai 1849:2079/E és *Rácz Attila: Löszheramisítás a nagyváradai hadianyaggyárban 1849-ben.* In: Fons 5. (1998) I. sz. (A továbbiakban: *Rácz,* 1998.) 91–92. p.

99 KLÖM XIV. 386. p.

100 *Bakó,* 1942. 48. p.

101 Uo. 49. p. és KLÖM XIV. 318. p.

102 *Bakó,* 1942. 50. p.

Magánüzemek is kivették a részüket a fegyvergyártásból, így például Cziegler Sándor vasgyáros felajánlotta, hogy 50 puskát fog gyártani hetente, ha kap három részletben 6.000 forint kölcsönt bővítésre. A szerződésben szerepelt, hogy ha nem tesz eleget ígéretének, lefoglalják a gyárat.¹⁰³

Beindult tehát a lőszergyártás, nehézségek azonban így is adódtak. A munkát a nyersanyag- és szerszámhiány illetve a munkások elégedetlenkedése hátráltatta. A nyersanyaghiány már Pesten is égető problémának bizonyult. Az ólomhiányt Pesten az összes vidéki ólom begyűjtésével oldották meg. Átmeneti megoldásként ezüstöt voltak kénytelenek vegyíteni a golyókhhoz. Ez sokkal drágább volt — először be is tiltatta Kossuth —, de legalább nem volt fennakadás a termelésben.¹⁰⁴ A lőszergyártásnál jelentős probléma volt a papírhiány. A hiányzó papírmennyiséget Bihar vármegye levéltárának 1820 előtti fenyítő pereinek felhasználásából fedezték.¹⁰⁵ A salétromot a kormány a lakossággal termeltette ki. Ha nem volt helyettük betanított munkás, felmentést kaphattak a katonai szolgálat alól.¹⁰⁶ A vashiányt nemcsak nyersanyag-felvásárlással, hanem félkészítmények átvételével is csökkentették.

Kezdetben probléma volt a munkások elégedetlensége is. Legelőször azt panaszolták, hogy nem térítették meg nekik az útiköltséget; ezt az OHB február 6-i határozatában jogosnak ismerte el.¹⁰⁷ Amióta Nagyváradra helyezték a fegyvergyárat, az árak felszöktek, drágult a szállás és az ételmezés, ezért kérték, hogy az árakat szabályozzák és a béreket emeljék meg 20-25 százalékkal. Az OHB február 4-én és 6-án rendelkezett erről: a darabbérben dolgozók fizetését 10, 20 és 25 százalékkal lehetett emelni. Az utasítás szerint Lukács Sándornak, hadfelszerelési kormánybiztosnak új vendéglőst kellett keresnie, ha az előző nem hajlandó szolidabb áron adni ételeit, vagy meg kellett teremteni a közkonyha feltételeit. A lázongókat ki kellett utasítani a városból is, így jártak a kovácsok is, akiket február 10-én bocsátottak el. Az elégedetlenkedőket és lázítókat a Rombauer Tivadar által kidolgozott szabályzat szerint a katonai fegyelem szigorával kellett büntetni, és a „fenyegetés” hatásosabbá tételére a hadügyminiszter egy zászlóaljat rendelt Nagyváradra, és Kossuth utasította Beöthy Ödön főispánt, hogy „nyújtson segédkezet a gyár fegyelmének fenntartásához”.¹⁰⁸ A munkásutánpótlás valószínűleg viszonylag jó

103 Uo. 49. p. és KLÖM XIV. 490. p. és 588. p.

104 *Bakó*, 1942. 49. p. KLÖM XIV. 577. p.

105 *Hegyesi*, 1885. 122. p.

106 *Bakó*, 1942. 33. p.

107 KLÖM XIV. 345. p.

108 Uo. 319–320. p.

lehetett, ha ilyen könnyen elbocsátották a lázongókat. Ezt erősíti, hogy február 14-én is jelentkezett egy kovács, aki Párizsból tért haza.¹⁰⁹

A hó végén az OHB érdeklődött Láhner tábomoknál, melyik lőszer a legmegbízhatóbb: a gyutacsos vagy a lökupakos. Láhner Vetter Antalt kérte fel a tesztelésre, akinek a véleménye szerint a gyutacsos fegyverek 100 közül hétszer, a lökupakosok nyolcszor–tízszer, a kovások pedig húsz–huszonötöszer nem sültek el. Ezért az OHB kiadta a parancsot, hogy ezentúl csak gyutacsos fegyvereket gyártsanak. Ez persze nem jelenti azt, hogy a raktáron levő régi fegyvereket nem szolgáltatták ki, vagy a táborban levőket bekérték volna a hadjárat közben átalakításra.¹¹⁰

A nagyváradai fegyver- és lőszergyár márciusi termelése

1849 márciusában már nem csak a nagyváradai gyár, hanem egyéb üzemek is működtek, melyek célja a váradi termelés kiegészítése és az ott gyártott szerek alapanyagainak előállításuk volt. Ezekben az üzemekben felhalmozott javokról, a termelés lehetőségeiről, a tulajdonosokkal kötött szerződésekkel foglalkozott Rombauer Tivadar, az álladalmi fegyvergyár igazgatójának március 15-i jelentése, amit a március 4–10. tartó szemlelőjáról készített. Petrócon olyan feltétellel foglalt le a breznóbányai szuronygyár részére egy szerhámort, hogy a tulajdonos, Kisztlér János 1.200 pengőforintot kap negyedévente az álladalomtól, miközben a jövőben is folyó áron szolgáltatja a nyersvasat és a szenet. A szerhámorban működött négy nagyobb és négy kisebb „tűz”, „kettő, a nagyobb tűzhöz tartozó kalapáccsal, két köszörővel”. A fészterben szén volt, továbbá elegendő hely lakatosműhely számára.¹¹¹ Az OHB hivatalosan március 6-án a „nagyváradai fegyvergyár felső felügyelete alá” helyezte a petróci üzemet,¹¹² valamint Restyirátán Rosthorn és Török Gábor üzemeit foglalta le. Itt kovácsolásra, vasöntésre illetve bomba- és gránátkészítésre volt lehetőség. Rombauer a munkálatok beindítását áprilusra tervezte. Az általa lefoglalt vaskóhi telep eredetileg a váradi katolikus püspökségé volt, ahol a kezdeti nehézségek ellenére beindult a vasöntés. További foglalások voltak Zsigón

109 Uo. 447. p.

110 MOL H 2 OHB iratai 1849:3377/E és KLÖM XIV. 657–658. p. A tesztelés a lövegyárban is folyt. Lukács Dénes március 22-én 12 fontos kartács ürgolyó-, 26-án pedig „lövegckkel” való kísérletről számolt be. MOL H 75 HM Általános iratok 9-810 7473., 10-811 8039.

111 A szemleútra vonatkozó forrás: MOL H 2 OHB iratai 1849:3426/E.

112 KLÖM XIV. 596. p.

(özv. Törökné), Kabolapolyánán, Újdéznán (Rosthorn és Török Gábor), Borossebesen (gr. Waldstein), Radnán (Török Gábor) és Monyásán (Néveri Sándor).¹¹³

Rapaic Dániel alezredes március 15-én jelentette a kabolapolyánai fegyvergyárból, hogy azért nem a várakozásoknak megfelelően működött az üzem, mert nem állt elég szakember a rendelkezésére, de áprilisra tudnak annyi csövet gyártani, ami fedezni fogja a nagyváradi gyár szükségleteit. Továbbá azt ígérte, hogy havonta 35 mázsa puskaport fognak készíteni, és az ágyúgyártás is beindulhat, mert egy 6 fontos rézágút már öntetett.¹¹⁴ 21-én már azt jelentette, hogy a máramarosi malom havonta 1.100 mázsa puskaport készíthet, ha ugyanilyen mennyiségű salétromot kap alapanyagként.¹¹⁵ A Besztercebányán, Breznóbányán, Bogsánbányán, Deznán, Máramarosszigeten, Mecenzéfen, Nagybányán és Turjaremetén lévő üzemek alapanyagokkal, félkészítményekkel látták el Nagyváradot.

Időnként fennakadást okozott a gyutacs készítéséhez szükséges durranópor (durranóhigany) gyártása, mely igen időigényes munka volt, hiszen két napig tartott. A gyártás és a tárolás ezenkívül kockázatos és veszélyes is volt, mert negyed font elég lehetett volna a gyár felrobbantásához. Ráadásul csak egy ember, egy Chateu nevű párizsi vegyész tudta a durranóport elkészíteni.¹¹⁶ Az OHB ezért március 17-én utasította Láhner és a Hadügyminisztériumot, hogy Chateu tanítson be embereket, így a lőporgyártást megkétszerezhetik.¹¹⁷

A lőszerkészítésben jelentős tényező volt az egyik legfontosabb alapanyag, a salétrom utánpótlása. Láhner már február 28-án a salétromsav hiányát hozta fel a lőszertermelés fennakadásainak egyik okaként. Duschek Ferenc jelentésére hivatkozva az OHB március 15-én azt válaszolta, hogy hamarosan nagy szállítmány salétromsavnak kell érkeznie.¹¹⁸ 22-én az OHB elrendelte, hogy a salétromtermelésről báró Vay Miklós és a Pénzügyminisztérium köteles intézkedni,¹¹⁹ ezzel mint-

113 *Bakó*, 1942. 60. p. és MOL H 2 OHB iratai 3416/E.

114 MOL H 2 OHB iratai 1849:3510/E.

115 MOL 1848/49-i Minisztérium Levéltára, Honvédelmi Minisztérium, Általános iratok 1848–1849. (A továbbiakban: H 75 HM Általános iratok) 9–810 7534. bejegyzés. [Az anyag lőszerutánpótlásra vonatkozó részét a szabadságharc után kicmelték, ezért sokszor az iktatókönyv adataira kellett támaszkodnom. Az utolsó szám mindig a bejegyzés sorszáma. Általában az iktatókönyv is tartalmaz fontos információkat, és iratok hiányában is segíti a termelés mértékének és a szállítmányozás irányának, illetve az ebben részt vett felclősöknek, szakembereknek meghatározását.]

116 *Bakó*, 1942. 54. p.

117 MOL H 2 OHB iratai 1849:3377/E és KLÖM XIV. 657. és 671. p. [Ebben az iratban a Chateaux néven szerepel.]

118 KLÖM XIV. 657–658. p.

119 MOL H 2 OHB iratai 1849:3624/E.

egy felelősöket jelölt ki a salétromtermelés ügyében. A termelés növelése érdekében március 27-én Nagyváradon újra felállították a salétromsavgyárat. Igazgatója Irinyi János lett 1.800 pengő forint évi fizetéssel.¹²⁰

A fentebb említett gyárakból befolyt alapanyagokról márciusig kevés információval rendelkezünk, így nehéz rekonstruálni, hogy megfelelően el voltak-e látva nyersanyagokkal a nagyváradi üzemek. A március 14-i nagybányai adat az első, amiről tudásunk van. Ekkor ólmot hoztak, bár a pontos mennyiség nem ismert, az elkövetkezendő két hét adataiból következtetendő körülbelül 200 mázsa ólom érkezhettek be. Ugyanis 21-én 195, 26-án 147 mázsa ólmot hoztak Nagyváradra.¹²¹ Nagybányáról azonban ebben a hónapban nem csak ólom, hanem kész lőpor is érkezett március 27-én.¹²² 25-én — ismeretlen helyről — 141 mázsa ólom érkezett.¹²³

Az ágyúgolyók és sörétek tárgyában első hírünk 14-ről való, Munkácsról.¹²⁴ Hasonló hadi szerek érkeztek 21-én Turjaremetéről és a petróci vasgyárból.¹²⁵ A petróci javakról a következő visszajelzés egy hét múlva, 28-án történt, ugyanezen a napon Debrecenben is felmérték a rendelkezésre álló ágyúgolyók mennyiségét.¹²⁶ A tűzéség ellátását növelendő, március 14-én ismét küldött az ungi kormánybiztos 200 mázsa ágyúgolyót.¹²⁷

A gyutacsokhoz szükséges papírt Szegedről szállították, a töltényeknek üres löszeres ládákat Somogyi Józseftől, a tiszafüredi térparancsnoktól rendelték meg. 26-án Lustig Lőrinc izraelita 1 mázsa 35 font gyutacsot és 350 rőf vásznat ajánlott fel eladásra.¹²⁸

Elég sok adomány is érkezett Nagyvárad számára, s ezekből a legjelentősebbek a harangok voltak óntartalmuk miatt. 25-én például Békés városából hoztak egy harangot és „érceket”, másnap a Bihar megyei Nagytótfalu egy 112 fontos harangot kínált fel eladásra. E hónap utolsó napján Duschek Ferenc jelentette, hogy a „helvét vallási közönség” egy harangot Nagyvárad rendelkezésére bocsátott, és hogy az újfertői református egyházközösség két harangot is felajánlott.¹²⁹

120 KLÖM XIV. 745. p.

121 MOL H 75 HM Általános iratok 9-810 7813.; 9-810 7472. és 10-811 8062.

122 Uo. 10-811 8390.

123 Uo. 10-811 8064.

124 Uo. 9-810 7814.

125 Uo. 9-810 7471.

126 Uo. 10-811 8388.

127 MOL H 2 OHB iratai 1849:4360/E.

128 MOL H 75 HM Általános iratok 9-810 7474.; 10-811 8953. és 10-891 8269.

129 Uo. 10-811 8065.; 10-811 8036.; 10-811 8879. és 10-811 8880.

Érdekes, hogy még ekkor is érkeztek be a lakosságtól fegyverek: 26-án a debreceni térparancsnokság „jelenti, hogy Bakó Samu hadnírói gyakornok egy kurta lovas katonai fegyvert [azaz lovassági karabélyt] ajándékozott az álladalomnak”.¹³⁰

Március 14-én Rombauer Tivadar fegyvergyár-igazgató jelentette Láhner Györgynek a március 3–14 között kijavított fegyverek számát. Eszerint március 3-án 1.639 darab fegyvert javítottak már, a következő tíz napban 1.184 darabot dolgozott fel a gyár összesen, ami 118 darabos napi átlagot jelent. Rombauer ígérte, hogy a 120 db/napos teljesítményt tartani is fogják. A Nagyvádról márciusban kiszállított fegyverekről is keveset tudunk; a legtöbb szállítmány Szeged és Debrecen felé ment.¹³¹

Rombauer jelentésének napján Szegedre 18 fontos golyótlékeket, 21-én 50.000 gyutacsot, 22-én Parl János, 30-án Kvocsák tizedes vezetésével lőszert¹³² szállítottak. Debrecenbe március 26-án Tichi András vezetésével ment lőszer,¹³³ 29-én „Csány László távollétében Berde Moza [Mózes] főhadnagy 500 darab fegyvert és lökupakot” vitt, valószínűleg Sepsiszentgyörgyre.¹³⁴ Tiszafüredre 15-én 5 röppentyű löveget, 28-án pedig lőszert vittek.¹³⁵ Kolozsvára Ármay János tizedes vitt lőszert¹³⁶. Perczelhez Szegedre 25-én egy 6 fontos és egy 12 fontos félüteget szállítottak.¹³⁷ Március 26-án Karcagra, 29-én Khosiczky József lengyel főhadnagy vezetésével egy 6 fontos félüteget, 31-én Gyulára kartácsot, golyót és éles gyalogos töltényt vittek.¹³⁸

A márciusi termelésről nincsenek pontos adataink, ezért egy későbbi kimutatást kell használnunk. Eszerint a fegyvergyár beindítása óta március közepéig eltelt hatvanhárom nap alatt 4.425.398 darab gyalogsági és lovassági lőszert adtak ki

130 Uo. 9-810 7812.

131 MOL H 2 OHB iratai 1849:6095/K. A pontos számok: „Március 3-án kezelés alatt”: 1639 db, „március 3. óta kezelésbe vett fegyverek közül készen adatott be”: 550 db, „most teljesen készen”: 247 db, „szurony nélkül készen”: 23 db, „szurony és kémény nélkül készen”: 1.074 db, „szurony, kémény, ravaszlcmez és vesszőszurony nélkül készen 929 db, összesen 2823 db (első tétel nélkül).

132 MOL H 75 HM Általános iratok 9-810 7815.; 9-810 7505., illetve 9-810 7475. és 10-811 8454.

133 Uo. 10-811 8175.

134 Uo. 10-811 8673.

135 Uo. 10-811 8061. és 8384.

136 Uo. 9-810 7440.

137 Uo. 10-811 8066.

138 Uo. 10-811 8179., 8293. és 2838.

ügy, hogy raktáron maradt 1.428.267 darab¹³⁹ és elszállítottak 85.856 darab tüzérségi lőszer¹⁴⁰ míg raktáron maradt 78.889 darab.¹⁴¹

Bár a tavaszi hadjárat sikereit tekintve április elején nem volt fennakadás a lőszerutánpótlásban, Kossuth elégedetlen volt a márciusi termeléssel, folyamatosan sürgette Láhnert, hogy gyártsanak minél több lőszer¹⁴²; szerinte legalább kétszeres termelés lett volna szükséges.¹⁴²

A nagyváradai fegyver- és lőszergyár áprilisi termelése

1. Lőszertermelés

A hadsereg áprilisi ellátottságáról már sokkal több adat van. Ennek oka, hogy a gyártás stabilizálódott, a „vidéki” gyárak is elindították termelésüket, illetve a hadsereg sikerei miatt az alapanyagok utánpótlása viszonylag zavartalan volt.

Az együttműködés azonban időnként még mindig hiányzott. Erre nagyon jó példa Jokschmann Károly őrnagy, a Máramaros és Ung vármegyei lőszergyártás megszervezőjének egyik jelentése. Ebben a hónapban Rapaic helyett Jokschmann alá rendelték a kabolapolyánai öntödét, Mészáros ideiglenes hadügyminiszter fo-

139 Gyutacsos (kiadott/maradt darab): 946.848/12.600, lökupakos: 1.493.000/274.632, kovás töltény: 6.048/2.000, 5/4 latos kovás: 6.000/20.000, 1,5 latos kovás: 1.646.534/831.974, karabélytöltény: 181.000/129.974, pisztolytöltény: 117.168/55.769, vadásztöltény: 28.000/2.731.

140 Gyutacs szelence (kiadott/maradt darab): 43.000/53.000 7 fontos rövid vetágyú szelence: 1.100/0, 7 fontos rövid vetágyú pattantyú: 3.290/0, 7 fontos rövid vetágyú kartács pattantyú: 100/0, 7 fontos hosszú vetágyú kartács pattantyú: 110/0, 7 fontos éles, világító töltény: 14/0, 1 fontos golyó: 624/200, 3 fontos golyó: 5.328/3.247, 6 fontos golyó: 19.746/7.908, 12 fontos golyó: 2.640/730, 18 fontos golyó: 412/376, 3 fontos kartács: 1.648/1.759, 6 fontos kartács: 1.216/1.467, 12 fontos kartács: 370/610, 18 fontos kartács: 16/29, 12 latos rövid vetágyú éles: 1.850/975, 20 latos rövid vetágyú éles: 2.243/991, 32 latos rövid vetágyú éles : 2.043/770, 12 latos hosszú vetágyú éles: 25/192, 20 latos hosszú vetágyú éles: 50/326, 56 latos hosszú vetágyú éles: 65/348. Ezen kívül maradt még (darab): 30 fontos bomba: 93, 60 fontos bomba: 37, 6 fontos ágyú scrétes: 176, 12 fontos ágyú scrétes: 51, 7 fontos hosszú vetágyú scrétes: 225, 7 fontos hosszú vetágyú pattantyú: 102, 10 fontos rövid vetágyú pattantyú: 156, 7 fontos hosszú vetágyú kartács: 218, 7 fontos rövid vetágyú kartács: 40, 6 fontos ágyúgolyó: 300, 12 fontos ürgolyó: 1.015, 18 fontos ürgolyó: 375, 24 fontos ürgolyó: 2337 fontos világító éles: 2, 1 fontos kartács: 150, 12 fontos ürgolyó kartács: 20, 42 latos hosszú vetágyú kartács: 170, Ostromágyúhoz való éles: 802, 18 fontos ostromágyúhoz való éles: 623, 24 fontos ostromágyúhoz való éles: 233.

141 Bakó, 1942. 56–57. p.

142 KLÖM XIV. 647. p.

galmazása szerint ezentúl „Rapaic alezredes többi működéseiben függetlenül szerepel”.¹⁴³ Az egyik, február 4-én kelt kormányrendelet szerint Jokschmann köteles volt Magyarország minden vasgyárát bejárni, és mindennemű vaslőszert készíttetni. A „tanulmányútjáról” készült április 17-i jelentése szerint a petróci, a vaskóhi, turjaremetei, munkácsi és a kabolapolyánai vasgyárakban eltérő minták voltak, melyeket ő egységesített. Turjaremetén 200 mázsa, Munkácson 120 mázsa („vagy még több”) lőszert talált. Április 17-e előtti héten 6 és 12 fontos tömött, 3 és 6 fontos ürgolyókat gyártottak. Kevés volt a 7 fontos pattantyú (lőszer), mert ezekre a minta csak azokban a napokban készült el. Április 17-én, a jelentés ellenére, Jokschmann Lukács Dénes 7 fontos pattantyúk és 6 fontos golyók öntésére szólította fel, továbbá sürgette ezek Nagyváradra szállítását.¹⁴⁴ Kabolapolyánán a felállítandó ágyúöntő, -fúró és -kerékítő műhelyt és fegyvergyárat vizsgálta meg. Nem talált itt olyan szakembereket, akik az öntést, fűrást, kerékítést elvégezték volna, ezért nem volt eddig termelés. Véleménye szerint az egész üzemet, át kellett volna telepíteni Munkácsra. A Honvédelmi Minisztérium engedélyét felhasználva kérte korábban Rapaicot, hogy küldje a felügyelete alá tartozó mesterembereket Munkácsra, de azok eddig nem érkeztek meg. Ebből féltékenységet érzett ki, ezért kérte a Minisztériumot, hogy a súrlódások elkerülése végett csak ő legyen felelős a fenti üzemekért, egyébként a táborba kéreti magát. Továbbá biztosította feletteseit, hogy ha az ellenség Ung és Bereg vármegye határán támad, akkor fel fogja égetni Turjaremetét és Munkácsot, hogy azok ne kerüljenek ellenséges kézbe. Végül sérelmezte, hogy Munkács várerődítési igazgatója, Vehle Károly tábornoki százados lett, pedig Vehle nem is volt tüzér.¹⁴⁵

Április 24-én Láhner tábornok adott felvilágosító nyilatkozatot a „vidéki” gyárrakról: azt jósolta, hogy szuronyokból egyenlőre nem lesz hiány, mert egyrészt az általa tesztelt próbaszuronyok jók voltak, másrészt Mecenzéfen további 40.000 darab volt raktáron, Petrócon pedig Kisztler János vezetésével további 12 darabot tudtak gyártani naponta. A vaskóhi szuronygyártás is beindult, mert azon a héten érkeztek meg a munkások. Számítása az volt, hogy Petrócon növelni lehet az öntött golyók számát, ha Nagyváradról sikerül az alapanyagot átküldeni. Szőlősön és Peceszentmártonon két lőpormalom épült, ágyúöntő, -fúró műhelyek működtek, illetve fegyvercsőfűrés, esztergályozás, köszörülés folyt még. A malmokat meleg vizű forrás hajtotta, így a munkások télen is dolgozhattak. Az egyik osztályrészben osztrák mintájú fegyverek készültek. Láhner szorgalmazta a vadászfegyverek

143 MOL H 2 OHB iratai 1849:5728/E.

144 MOL H 75 HM Általános iratok 10-811 10778.

145 MOL H 2 OHB iratai 1849:5728/E.

gyártását, kardok és lőfegyverek Havasalföldön keresztüli csempésését is, mert Magyarországon nem volt jó acél kardkészítésre, másrészt Nagyváradon az utóbbiból csak 120 darabot tudtak gyártani naponta. Diósgyőrött az ellenség megrongálta a szuronygyárat, Pétrócon pedig még márciusban is havazott, ezért késtek a szállítmányok.¹⁴⁶

A salétromtermelés ügyében április 21-én Kossuth rendeletet adott ki Csány László erdélyi főkormánybiztosnak. Eszerint a salétrom kevés volt, ezért a kolozsvári cukorgyártársasággal és az ottani salétromfőzésre vállalkozókkal szerződést kellett kötni, „félretéve minden gazdálkodási tekintetet”.¹⁴⁷ Lukács Dénes még ezen a napon jelentette, hogy 1.290 mázsa lőpor volt raktáron, mely az akkori heti 200 mázsás felhasználással hat hétre volt elegendő. Ha Blaskó Antal őrnagy, országos lőszergyártási felügyelő¹⁴⁸ alá tartozó malmokban eddigre beindult volna a termelés, azok a havi 100 mázsás termelésükkel valamelyest enyhíteni tudták volna a hiányt, így azonban kérte a Honvédelmi Minisztériumot, hogy az elkövetkezendő hat hétben küldjenek lőport. Böhm Vilmos tüzérőrnagy jelentette, hogy Szeben közelében két puskaporos malmot talált, melyek havi kétszáz mázsa puskaport tudtak termelni, ezért Lukács alapanyagokat küldött oda, hogy a termelést ösztönözze, és így lőporhiányt valamelyest enyhítse. Az ágyúgolyók és gyalogsági lőszer gyártásánál a lőpor hatod részét le akarta vonni, mert mint mondta, ez nem okoz problémát a lőszergyártásban, de így heti 33 mázsa lőport meg tud takarítani, és a jelenlegi készletekből egy héttel tovább tud termelni.¹⁴⁹

Kossuth erre meg is tette a szükséges intézkedéseket, utasította Vukovics Sebő, Csány László országos biztosokat és Gustaw Wenzel Waagner tüzérőrnagyot, szerezzenek lőport, salétromot, működtessék a lőpormalmokat és próbáljanak meg külföldről, Havasalföldről és Angliából lőport csempészni.¹⁵⁰ 28-án újabb rendeletet hozott Kossuth, melyben rögzítette, hogy a salétromtermelők és családjaik minden közmunkától, nemzetőri és népfelkelési szolgálat alól mentesüljenek, hiszen a salétromfejtés is hadi szolgálat.¹⁵¹ Május 1-én pontosítania kellett ezt a rendeletet: nincsenek felmentve a honvédelmi kötelezettségek alól, csak akkor maradhatnak a

146 MOL H 2 OHB iratai 1849:6095/K.

147 Uo. 1849:5913/E.

148 Korábban a honvédsereg központi lőszerraktárának parancsnoka Nagyváradon.

149 Uo. 1849:6056/K.

150 Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. 1849. április 15–augusztus 15. Szerk.: Barta István. XV. köt. Bp., 1955. (Kossuth Lajos összes munkái. XV. = KLÖM XV.) 121–122. p. Az utasítás április 25-én kelt.

151 KLÖM XV. 159. p.

helyükön, ha nem sikerül a besorozottak helyére szakembereket helyezni.¹⁵² Megszabta a salétrom árát is: 26 pengő forint, a nyersnek 16 pengőforint volt mázsája.¹⁵³

Márciushoz képest jóval több adatunk van a beérkezett illetve a raktáron lévő lőszerokról, mert az április 3-i, 8-i, 14-i, 29-i és május 5-i kimutatások is fennmaradtak. Április 1–8 között Psotta sürgetésére Nagyváradról Tiszafüredre 52.800 darab gyutacsot, április 1-jén Békésre és Gyulára 16 kocsi lőszer, 4-én Debrecenbe lőszer, két nappal később Debrecenbe Bene Ferenc tüzemester vezetésével éles tölteteket szállítottak ki.¹⁵⁴

Április 8-ig Munkácsról gyutacsok, lökupakok, ágyúgolyók, sörétek, Chisnavodáról golyók, a Bihar megyei Remetéről harangok és ón érkeztek.¹⁵⁵

Összességében április 8-án raktáron volt: 816.378 darab gyalogsági, lovassági lőszer,¹⁵⁶ melyhez április 8–14 között a lőszerkészítő műhelyből 526.972 darab töltény, a gyutacsgyárból 250.000 gyutacs érkezett. Ezekből április 14-én a fősergnek, az erdélyi seregnek, Tiszafüredre, Szegedre, Miskolcra, Aradra, a lőszerkészítő műhelybe és különféle osztályoknak kiszolgáltattak 1.093.700 darab lőszer és azonnal a frissen érkezett 250.000 darab gyutacsot. Ez átlag három csatanapra és 100.000 puskás honvéddel számolva majdnem 4 lövés naponként, ami nem sok, de háromszoros javulás a márciusi átlaghoz képest.¹⁵⁷ Mivel készletek bőségesen maradtak a nagyváradi raktárban, feltételezhetjük, hogy a termelés elegendő volt.

A 8-i kimutatás szerint 35.594 darab különböző fajtájú tüzérségi lőszer volt a nagyváradi gyárban, 1.282 darab gyúszál, és 95.940 darab gyucsa volt raktáron. Ehhez szállítottak még április 8–14 között a lőszerkészítő műhelyből és Ungvárról 8.442 darab lőszer és 15.000 gyucsát. Ezekon kívül április 11-én Kolozsvárról és Tiszafüredről érkeztek még „tüzéri javadalmak”.¹⁵⁸ A fent említett időszakban a fősergnek, az erdélyinek, Tiszafüredre, Szegedre, Miskolcra, a lőszerkészítő műhelybe, a rőpentyűosztálynak kiutalták összesítve: 17.562 darab lőszer és 18.900

152 MOL H 2 OHB iratai 1849:6480/K.

153 KLÖM XV. 159. p.

154 MOL H 75 HM Általános iratok 10-811 9471.; 10-811 8947.; 10-811 9165, 9169. és 10-811 9416.

155 Uo. 10-811 9201., 9472. (április 3., 7.); 10-811 9166. (április 4.) és 10-811 9813.

156 MOL H 2 OHB iratai 1849:5732/E. Részletesen ld.: 1. tábla.

157 Akkor *Bakó*, 1942. 58. p. szerint 1 lövés/nap. Szolnokra elküldött szállítmányok április 17–18-án rendre meg is érkeztek: 185 kocsiiban majdnem pontosan ugyanaz a mennyiség, mint ami az április 14-i kimutatásban látszik. Ld.: *Csikány*, 1993. 3. táblázat.

158 MOL H 75 HM Általános iratok 10-811 10067. és 10070.

gyucsát.¹⁵⁹ Április 16-án és 19-én Munkácsról, 19-én Chisnavodáról, 25-én Petrócról ágyúgolyók,¹⁶⁰ 22-én Máramarosszigetről és Nagybányáról lőpor és 23-án Kisújszállásról lőszer érkezett, Vay Miklós 23-án hozott 44 mázsa salétromot.¹⁶¹ Nagyváradról április 14-én Miskolcra, Dévára, 15-én Szolnokra, 16-án Munkácsra, 79 szekeret Szolnokra, 17-én 12 fontos golyókat, 10 fontos pattantyúkat Aradra 20-án Szolnokra, 21-én Perczelhez, 24-én Csány fő kormánybiztoshoz, 26-án Szegedre vittek lőszert.¹⁶² Április 20-án újabb nagyobb szállítmány hagyta el Nagyváradot.¹⁶³

Érdekes, hogy Vetter márciusi lőszeresztelésétől és Kossuth utasításától függetlenül háromszor annyi lőkupakos és kovás lőszert utaltak ki, mint gyutacsot. Ez azt jelenti, hogy nem a löbiztosságot, hanem a hadsereg teljes felfegyverzését tartották szem előtt.

A következő fennmaradt lőszerkimutatás az április 28. és május 5. közti időszakot, tehát megint egy hetet fog át. Ekkor raktáron volt 225.768 darab gyalogsági és lovassági lőszer. Ehhez érkezett április 28. és május 5. között a lőszerkészítő műhelyből: 902.960 darab lőszer és 400.000 gyutacs. Ezen a héten kiadtak Szolnokra, a 8., 12. és a 16. huszárezrednek, a német légióknak 460.480 lőszert és 300.000 gyutacsot, tehát a raktáron lévő lőszerkészletnek kevesebb, mint a felét; a kimutatás szerint még így is maradt 658.348 darab.¹⁶⁴

1849. április 28-án raktárban volt: 30.754 darab tüzérségi lőszer, 97.540 gyucsa és 952 gyúszál. Ehhez érkezett még a hét folyamán a lőszerkészítő műhelyből, Karcagról, Rimabreznóról, Szolnokról, Chisnavodáról összesen 12.535 darab lőszer és 13.500 darab gyucsa, melyekből átadtak Szolnokra, Debrecenbe, Béhly főhadnagy 61. ütegének, a lőszerműhelynek 14.596 darab lőszert; ez majdnem elérte az április közepén kiadottakét.¹⁶⁵

159 MOL H 2 OHB iratai 1849:5732/E. Részletesen ld.: 2. tábla.

160 MOL H 75 HM Általános iratok 10-811 11066., 11067., 11073. és 11801.

161 Uo. 10-811 11256., 11261., 11262., 11368. és 11496.

162 Uo. 10-811 10267., 10269., 10292., 10431., 10432., 10706., 11075., 11160., 11491. és 11752.

163 MOL H 2 OHB iratai 1849: 5981/E. Közli *Csikány*, 1993. 58. p.

164 MOL H 2 OHB iratai 1849:6806/K. Részletesen ld.: 3. tábla. A kimutatás szerinti maradványnál téves összegek szerepelnek: kovás lőszereknél 48.668 (48.568 helyett), pisztoly töltényeknél: 5.680 (15.680 helyett).

165 MOL H 2 OHB iratai 1849:6806/K. Részletesen ld.: 4. tábla.

2. Fegyvergyártás

Április 16-án Rombauer Tivadar fegyvergyári igazgató beszámolt Láhner Györgynek az elmúlt havi „fegyverkezelésről”: március 14-én 2.293 darab fegyver volt raktáron. Ezekkel együtt a kijavított fegyverek száma 4.031 darab volt. Ez azt mutatja, hogy a március 14-i ígéréthez hűen napi 122 fegyvert ki tudtak javítani.¹⁶⁶

Április 24-én Láhner tábornok beszámolt Kossuth Lajosnak Nagyvárad eddigi termeléséről.¹⁶⁷ Közölte a röppentyűosztály eddigi termelését — április 15-én raktárában volt több, mint 3.000 töltött röppentyű — és az eddig a csapatokhoz kiküldött illetve raktáron lévő lövegeket is. Április 28-án 5.461 gyalogos és 209 lovas fegyver volt nagyvárad raktárban.¹⁶⁸ Április 28-ától május 5-ig Wagner Dániel gyógyszerészeti előadótól, Lustig kereskedőtől, Czizler puskaművestől, az álladalmi fegyvergyártól szállítottak be fegyvereket és miután ezekből Lukács Dénesnek, fegyvertárnak, nagyvárad katonanevelő intézetnek, a német légióknak, Rákóczi-capatnak, a 20. honvédszázalóaljnak, a 12. huszárezrednek adtak ki fegyvereket, a maradvány május 5-én 4.895 gyalogos és 109 lovassági fegyver volt.¹⁶⁹

Április 3-án 21 mázsa 95 font rézlöveg cső, 24 mázsa 70 font harang, 396 mázsa 72 font ón, 1 mázsa 32 font törött réz állt rendelkezésére Nagyváradnak, hogy ágyút öntsenek.¹⁷⁰ Április 17-én Csutak Kálmán őrnagy több ágyú öntéséhez való, a rádi templomból megmentett összeolvadt harangot és pléht hozatott,¹⁷¹ 19-én a Pénzügyminisztérium beküldte a Kisvarsányból, Nagyvarsányból, Aranyosból, Papiból származó harangokat.¹⁷² 21-én Újfehértóról¹⁷³ és Szegedről, 26-án Nagybányáról, 28-án Szegedről jöttek harangok, 20-án Gyuláról és 21-én Szegedről küldtek önt.¹⁷⁴

166 MOL H 2 OHB iratai 1849:6095/K.

167 Uo. 1849:6096/E.

168 Uo. 1849:6806/K. Lökupakos: 3.278; 1,1/4 latos kovás: 1.191; vadászpuska: 707; kartács: 3; kovás szimpla népi: 282; karabély: 59; pisztoly: 150; huszárkard: 4; Kasza: 300.

169 Uo. Lökupakos fegyver: 2.865; kovás fegyver: 1.140; vadász fegyver: 605; vadászkartács: 3; népi kovás: 282; karabély: 59; pisztoly: 50; huszárkard: 4; kasza: 300; továbbá szuronyos fegyver Tiszafüredre 600.

170 Uo. 1849:5732/E.

171 MOL H 75 HM Általános iratok 10-811 10712.

172 Uo. 10-811. 11008.

173 Uo. 10-811. 11070.

174 Uo. 10-811. 11746.; 10-811. 11750.; 11-812. 12107.; 10-811. 11068 (681 font.) és 10-811. 11746.

Május 5-én az ágyúkészítő műhelynek 21 mázsa 95 font rézlöveg cső, 116 mázsa 37,5 font harang, 440 mázsa 58 font ón 85 mázsa $\frac{3}{4}$ font törött réz, 2 darab 2 fontos hosszú sík rézcső, 2 darab 2 fontos még ki nem fűrt rézcső állt rendelkezésére.¹⁷⁵ Április 17-én 6 fontos ágyukat, egy társzekeret és hat gyenge lovat vett át Lukács Dénes.¹⁷⁶

A Nagyváradról kiadott fegyverek jegyzékét kiegészítik, pontosítják az alábbi adatok: április 1-jén Szegedre két hadigőzösre való 3 fontos ágyú, 2-án 4 röppentyű löveg, 23-án egy röppentyű fél üteg indult. Április 2-án három 3 fontos ágyút Csíkszeredára, 5-én személyzettel együtt egy 6 fontos félüteget Tiszafüredre, 7-én ágyútöltéket, löport és 2 darab vetágyút Vécsey táborába és két 2 fontos ágyú helyett két 3 fontos ágyú Máramarosba, 22-én Lukászi László főhadnagy alatt fél röppentyűteget Kassára küldtek.¹⁷⁷

Fennmaradt Káldor (Kammermayer) Antal őrnagy, a debreceni fegyvergyár és a ruha és fegyverelosztó raktár vezetőjének április 21-i jelentése, melyben Kossuthnak pontosan részletezve leírta, hogy január 18–április 17 között mely csapattesteknek, városoknak mennyi fegyvert küldött ki. Eszerint összesen 13.915 löfegyvert és 5.448 szuronyt javítottak ki, illetve szállítottak el a debreceni fiókgyárból. Debrecenben raktárban ki volt javítva még 900 darab fegyver, 900 szurony, így összesen 14.815 fegyveren, 6.348 szuronyon dolgoztak az adott időszakban.¹⁷⁸

Bár a szállítmányok általában pontosan és időben megérkeztek, az utánpótlás szervezése nem mindig volt zavartalan, erre példa Kovács Károly százados jelentése. Április 8-án Karcagra küldték, hogy a Nagyváradról Karcagra indított és az ott levő kocsikat Gyöngyösre, a főtartalék lőszertárba vihesse. Április 9-én Karcagon megtette az előkészületeket a fuvarok kiállítására, sürgőnyt küldött az útvonalakon lévő állomásokhoz: legyen váltása az előfogatoknak, és elküldte Háml tüzér hadnagyot hatvan koci lőszerral Gyöngyös felé, aztán a táborba. Másnap újabb 44 kocsit indított el, de mivel Tiszafüreden nem volt váltásfuvar, ezért a karcagiaknak kellett végigvinni a szállítmányt Gyöngyösig, ott nem kapott utasítást, így 11-én visszatért Tiszafüredre. Április 13-án találkozott Kerecsendnél Weidinger József tüzér főhadnaggal¹⁷⁹, és az ő 33 kocsiját eligazította Gyöngyös felé. Tiszafüred

175 MOL H 2 OHB iratai 1849:6806/E.

176 MOL H 75 HM Általános iratok 10-811 10710.

177 Uo. 10-811 8950.; 10-811 9203.; 10-811. 11490.; 10-811. 9168.; 10-811. 9328.; 10-811. 9418.; 10-811 9470. és 10-811. 11157.

178 MOL H 2 OHB iratai 1849:5923/K. A végösszeg: lökupakos fegyver: 1.656, gyutacsos fegyver: 1.110, kovás fegyver: 3.840, pisztoly: 754, karabély: 1.490, kétcsovű „népfegyver”: 161, egycsovű „népfegyver”: 4.904, szurony: 5.448.

179 A szövegben tűzmesterként szerepl.

felé menet [Mező]Tárkánynál találkozott Márti tüzemester által irányított 21 nagy debreceni kocsival, amiket Gyöngyösön 40 kocsira rakodtak át; Poroszlónál Römer Emil tüzemesterrel, ki Karcagról 31 löszeres kocsival indított el. Hátra volt még Karcagról Szalay László, a (IX.) felső-magyarországi hadtest tüzér hadnagya 30 kocsival, de ekkor még Tiszafüredre nem érkezett meg. Ellenben ott találta Dillenberger Károly tüzér hadnagyot, aki azt az utasítást hozta, hogy Füredről az egész szállítmány Egeren át menjen Losoncra, ezt a kérést csak Szalai 30 szekerevel tudta volna kielégíteni. Április 14-én Römer és Márti szállítmányát Gyöngyösre vitette, 15-én értek Hatvanba. Aznap elindította Weidinger kocsijait az új célhelyre Nagyorosziba. Mivel Römer fuvarosaival nem rendelkezhetett, fuvart, szénát, ételt rekvirált, és másnap az egész szállítmány elindulhatott Nagyorosziba. Sok kocsi összetört, de az előfogatokban nem esett kár, mert ahol „gyengülés” volt, ott fogatot váltott.¹⁸⁰

Az isaszegi csata után Klapka I. hadtesténél hamisított löszereket találtak, ezért Görgey követelésére Kossuth Lajos április 13-án rögtönítélő széklet állíttatott fel, hogy vizsgálják ki, hogy valóban a Nagyváradon dolgozó osztrák tüzérek szabotázsáról van-e szó. A rögtönítélő bíróság mélyreható vizsgálata tisztázta a vád alól Nagyvárad munkásait és vezetőit, és arra a következtetésre jutott, hogy „valamely gonosz ember készíthette és útközben dughatta a többi göngyölök közé ama rossz töltvényt, a leggaládabb leggyalázatosabb szándékkal.”¹⁸¹

Kossuth nem volt elégedett a fegyvergyár termelésével, ezért április 14-én utasította Stein Miksa ezredest, hogy a tartalékok hiányát szüntesse meg, szerezzon fegyvereket, ruhákat; a konkurenciát törje le, „hogy az álladalom ne károsuljon”.¹⁸² Stein nagyváradai útjáról április 24-én számolt be Láhner tábornok. Leírta milyen okok miatt késett a fegyver- és löszergyár beindítása, mennyi fegyvert szolgáltatnak ki addig, és mennyi volt a fegyvergyár költsége.¹⁸³ A kimutatásból kiderül, hogy a fióküzemek költségei is Nagyváradot terhelték. A Szokolóczy Mihály őrnagy szekereszeti felügyelő által végzett április 30 utáni vizsgálat szerint a gyár áprilisi bevétele 93.546 Ft 42 krajcár, kiadása 66.152 Ft 46 krajcár volt (maradvány

180 MOL H 2 OHB iratai 1849:6180/K.

181 A nagyváradai löszcrhamisításról bővebben: *Rácz A.*: i. m. 91–106. p.

182 MOL H 2 OHB iratai 1849:5583/E.

183 Uo. 1849: 6095/K. Fegyvergyár rovására fizetett a mai napig: 42.766 Ft 25 krajcár, lökupakgyárért: 17.796 ft 26 krajcár, röppentyűgyárért: 18.340 ft 49 krajcár, német légióért: 2.361 ft 40 krajcár, gyutacsgyárért: 4.330 ft, petróci szuronygyárért: 4.401 ft 27 krajcár, tüzérlaboratóriumért: 1.574 ft 54 krajcár, kabolapolyánai gyárért: 170 ft, összesen: 86.740 Ft 22 krajcár. Az eredeti végösszegben 86.741 Ft 42 kr. szerepel, mely hibás számítás. *Bakó*, 1942. 65. p. Bakó Imre teljesen más számokat kapott, a forint jelét többször 7-nek nézhette.

27.393 Ft 96 krajcár). A lőszerosztály bevétele 11.963 Ft 49 krajcár, kiadása 9.608 Ft 2/5 krajcár volt (maradvány 2.354 Ft 3/5 krajcár). A kiadás magában foglalta a havi illetékeket, anyagvásárlást, futárok napidíjait, lőszerfuvarozási díjat, munkabéreket és a jutalmakat is.¹⁸⁴

Az 1848-ban függetlenné vált magyar államnak időre lett volna szüksége, hogy mind politikailag, mind gazdaságilag stabilizálódni tudjon. Ez azért is volt nehéz, mert korán háborúba került a Habsburg Birodalommal, illetve az általa támogatott nemzetiségekkel. Így elég hamar — pár hónap alatt — szinte a semmiből kellett hadiipart teremteni. Ehhez jó szervezés és viszonylag békés környezet kellett: a kezdeti pesti helyszín után Nagyvárad. A termelés Nagyváradon csak február 23 után vált folyamatosá.¹⁸⁵ Márciusban és áprilisban, láthattuk, hogy a fegyver- és lőszergyártás sokszorosára növekedett a pestihez képest.

Nem mutatható ki egyértelműen, hogy a lőszergyártás tudta-e fedezni a szükségleteket, de márciustól májusig csak átmenetileg és rövid időre volt arra példa, hogy a harcoló csapatoknál hiány lépett fel, de ezekben az esetekben is raktárakban, illetve már úton volt az utánpótlás. Az ellátási zavarokat inkább a hadműveleti terület nyugatra tolódása és az utánpótlási útvonal meghosszabbodása váltotta ki, de ezt a problémát a magyar vezetés a mozgó lőszerraktárakkal hamar megoldotta. Ha várható volt az ellenséggel való harcba bocsátkozás, a tartalékütegeket és a tartaléklőszert is ki kellett szállítani a dandárokhoz. Jelentős raktárak voltak Aradon, Debrecenben, Gyulán, Kolozsvárt és Szegeden. Többnyire ide szállították Nagyváradról a tüzérségi és gyalogsági lőszert. A főtartalék gyors kiürülését megakadályozandó, Nagyváradról az utánpótlást többször közvetlenül a hadsereg után küldték Karcagra, majd Szolnokra a tábori lőszerraktárhoz, Tiszafüredre a fő tartalékhoz, vagy Kisújszállásra az I. hadtesthez.¹⁸⁶

Az isaszegi csatában, bár az I. és a III. hadtest készletei teljesen kimerültek, másnap már tudták folytatni az előrenyomulást Gödöllő felé. Ez az utánpótlás megérkezését mutatja, csakúgy mint az április 26-i komáromi csatában, amikor az I. és a III. hadtest kiürült készleteinek feltöltése azért késett, mert egyetlen híd állt a magyar csapatok rendelkezésére, és azon is a harcoló csapatok keltek át.

184 Bakó, 1942. 66. p.

185 MOL H 2 OHB iratai 1849:6095/K.

186 Csikány, 1993. 53–59. p.

Összességében, bár Kossuth folyamatosan elégedetlen volt a gyár termelésével, a Nagyváradon és fióküzemeiben termelt lőszer, fegyver, március–április hónapokban valószínűleg elegendő volt, melynek legfőbb bizonyítéka a sikeres tavaszi hadjárat. Ennek jelentőségét utóbb Kossuth is átláthatta, mert így írt 1872 november 20-án Simonyi Ernőhöz címzett levelében: „...helyünket sokan betöltöttük emberségesen, de mindannyiunk között csak három ember volt, aki helyét oly bámulatos sikerrel töltötte be, hogy azt hasonló sikerrel lehetetlen lett volna más által betölteni. E három ember: Láhner tábornok, Lukács honvédezredes és Duschek Ferenc volt.”¹⁸⁷

Mellékletek

¹⁸⁷ Magyar Újság, 1872. 281. szám.

I. tábla: Nagyvárad, 1849. április 15. A honvéd tüzérség kimutatása Nagyváradon 1849. április 8–14. Gyalogosság, lovasság, OHB H 2 5732/E alapján.

Lőszer nevei, részei:	Az 1849. IV. 8-i kimutatás szerinti maradvány	Ehhez a löszerkészítő műhelyből	Ehhez Ungvártól	Ehhez a gyutaacsgyárból	Összege a bevételek	Ebből a pesti hadiesetek	Ebből az erdélyi hadiesetek	Ebből Tiszafüredre	Ebből Miskolcra	Ebből a különféle osztályoknak	Ebből Aradra	Ebből a löszerkészítő műhelynek	Összege a kiadásoknak	1849. IV. 14-én
Gyutaacos éles töltény (db)	5438	138362			143800	81600	16000	39600	16000				137200	6600
Lökupak éles töltény (db)	297250	222610			519860	270600	66000	39600	13200	104060			493460	26400
Kovács éles töltény (db)	431826	6000			437826	306000	108000			7240			421240	15568
Karabély éles töltény (db)	52740				52740	13200							13200	39540
Pisztoly éles töltény (db)		160000			160000	60000							60000	100000
Vadász éles töltény (db)	21064				57204	15600							15600	41600
Gyutaacos vak töltény (db)	175				175									175
Lovassági vak töltény (db)	7885				7885					7000			7000	885
Gyutaacs (db)				250000	250000								25000	
Vadász löpor (mázsza)	64,00				64,00									64,00
Fegyver löpor (mázsza)	386,00				386,00							80,00	80,00	306,00
Ágyú löpor (mázsza)	1159,00				1159,00						100	128,00	228,00	925,00
Repszító löpor (mázsza)	36,00				36,00									36,00
3 lamos vasserét (mázsza)	95,00		5,22		100,22							15,22	15,22	85,00
6 lamos vasserét (mázsza)	109,00		5,69		114,69							10,69	10,69	104,00
12 lamos vasserét (mázsza)														
Salétrom (mázsza)	80,00				80,00									80,00
Kén (mázsza)	529,14				529,14									529,14

2. tábla: Nagyvárád, 1849. április 15. A honvéd tüzérség kimutatása Nagyvárádon 1849. április 8–14. Tüzérség. OHB H 2 5732/E alapján.

Lőszer nevei, részei:	Az 1849. IV. 8-i kimutatás szerinti maradvány	Ehhez a löszekészítő műhelyből	Ehhez Ungvártól	Összege a bevételeknek	Ebből a pesti hadtestnek	Ebből az erdélyi hadtestnek	Ebből Tiszafüredre	Ebből Miskolcra	Ebből a löszekészítő műhelynek	Ebből a rőpenlyőosztálynak	Összege a kiadásoknak	Marad 1849. IV. 14-én
6 fontos 3 latos serétszelence	490	300		78								798
7 fontos 6 latos hosszú vetágyúhoz való serétszelence	430			430								430
10 fontos 12 latos serétszelence	366			366								366
6 fontos 3 és latos serétszelence		450		450				105	105		105	345
12 fontos 6 latos serétszelence		260		260								260
7 fontos rövid vetágyúhoz való éles pattantyú	269			269	250						250	19
10 fontos rövid vetágyúhoz való éles pattantyú	200			200								200
7 fontos rövid vetágyúhoz való pattantyú kartács	35			35								35
7 fontos hosszú vetágyúhoz való pattantyú kartács	90			90								90
3 fontos tele ágyúgolyók	1932		1452	3384					1650		1650	1734
6 fontos tele ágyúgolyók	502		2816	3318					2813		2813	505
12 fontos tele ágyúgolyók	1766		840	2606					600		600	2006
12 fontos üres ágyúgolyók	3699			3699					350	200	550	3149
7 fontos éles világító	8			8								8
4 fontos golyó	1249			1249								1249
3 fontos golyó	8609	1128		10737	1200	960	480				2640	8097

Lőszer nevei, részei:	Az 1849. IV. 8-i kimutatás szerinti maradvány										Ehhez a löszerkészítő műhelyből	Ehhez Ungvárról	Összege a bevételeknek	Ebből a pesti hadiesetek	Ebből az erdélyi hadiesetek	Ebből Tiszafüredre	Ebből Miskolcra	Ebből a löszerkészítő műhelynek	Ebből a rőppentyűosztálynak	Összege a kiadásoknak	Marad 1849. IV. 14-én	
	10135	660	1048	10135	6472	608	320	160	7560	2575												
6 fontos golyó	10135			10135	6472	608	320	160	7560	2575												
12 fontos golyó	660	1048		1708	600				600	1108												
3 fontos 3 lamos seréttel töltött kartaács töltény	168			168						168												168
6 fontos 3 lamos seréttel töltött kartaács töltény	362	125		467	240			64	304	163												163
12 fontos 3 lamos seréttel töltött kartaács töltény	20			20	20				20													20
12 fontos seréttel töltött kartaács töltény	16			16	16				16													16
12 fontos seréttel töltött kartaács töltény	188			188	114				114	74												74
12 fontos ürgolyó	362	23		385	40				40	345												345
7 fontos 12 lamos vetágyú töltény	2518			2518					2518	2518												2518
7 fontos 20 lamos vetágyú töltény	3753			3753					3753	3753												3753
7 fontos 32 lamos vetágyú töltény	1467			1467	300				1467	300												300
7 fontos 20 lamos vetágyú töltény	24			24	24				24	24												24
10 fontos 24 lamos vetágyú töltény	200			200	200				200	200												200
10 fontos 54 lamos vetágyú töltény	16			16	16				16	16												16
12 fontos 12 lamos tisztelgő töltény	60			60	60				60	60												60
Gyúcsa	95940	1500		11094	1240	6500			1890	9204												1890
Gyúszál	1282			1282						1282												1282

3. tábla: Nagyvárad, 1849. május 9. A honvéd tüzértség kimutatása Nagyváradon 1849. április 29–május 5. Gyalogság, lovasság. OHB H 2 6806/E alapján.

Lőszer nevei, részei:	1849. IV. 29-i kimutatás szerinti maradvány	Ehhez a löszerezítő műhelyből	Ehhez a gyutacsgyárból	Összege a bevételek	Ebből Szolnokra	Ebből a 8. huszárezrednek	Ebből a 12. huszárezrednek	Ebből a 16. huszárezrednek	Ebből a rőppennyosztálynak	Ebből a német légiónak	Ebből a löszerezítő műhelynek	Összege a kadásoknak	1849. V. 5-i maradvány
Gyutacsos éles töltény (db)	28800	250000		279600	165000							165000	114600
Lökupakos éles töltény (db)	13200	606600		613800	178000					6600		184600	429200
Kovács éles töltény (db)	84568			84568	36000							36000	48668
Karabély éles töltény (db)	6540			6540									6540
Pisztoly éles töltény (db)	50000	20000		70000		9320	15000	30000				54320	5680
Vadász éles töltény (db)	41600			41600									41600
Gyutacsos vaktöltény (db)	175			175									175
Lovassági vaktöltény (db)	885	31560		32445		10000		10560				20560	11885
Gyutacs (db)			400000								300000	300000	400000
Vadász löpor (mázsa)	65,00			65,00									
Fegyver löpor (mázsa)	44,00			44,00							22,0	22,0	22,00
Ágyú löpor (mázsa)	651,00			651,00					10		120,0	130,0	521,00
Repszó löpor (mázsa)	38,00			38,00									38,00
3 latos vasserét (mázsa)	100,2			100,20							3,8	3,8	96,40
6 latos vasserét (mázsa)	76,00			76,00							26,0	26,0	50,00
12 latos vasserét (mázsa)													
Salétrom (mázsa)													
Kén (mázsa)	497,15			497,15									497,15

4. tábla: Nagyvárad, 1849. április 15. A hónapvé tüzésesség kimutatása Nagyváradon 1849. április 8–14. Tüzésesség. OHB H 2 6806/E alapján.

Lőszer nevei, részei:	Az 1849. IV. 28-i kimutatás szerinti maradvány	Ehhez a löszterkészítő műhelyből	Ehhez Rimabreznóról	Ehhez Karcagról	Ehhez Szolnokról	Ehhez „Chisnavizérol”	Összege a bevételnek	Ehből Szolnokra	Ehből Debrecentbe	Ehből Béhly főhadnagy 61. tüzegének	Ehből a löszterkészítő műhelynek	Összege a kiadásoknak	Marad 1849. V. 5-én
6 fontos 3 latos seréttel töltött szelence	570	180					750				709	709	41
7 fontos 6 latos rövid vetágyúhoz való seréttel töltött szelence	50	70					120		70	20	16	106	14
7 fontos 6 latos hosszú vetágyúhoz való seréttel töltött szelence	430						430						430
10 fontos 12 latos karrácsszelence	342						342						342
6 fontos 6 latos karrácsszelence		63					63						63
12 fontos 6 latos karrácsszelence		24					24						24
7 fontos rövid vetágyúhoz való éles pattantyú	2	1112					1114	500	480	100		1080	34
7 fontos üres pattantyú			1100	19	50		1169					700	469
7 fontos rövid vetágyúhoz pattantyú karrács	35						35						35
7 fontos hosszú vetágyúhoz pattantyú karrács	60						60						60
3 fontos teli ágyúgolyó	5314			20	30	750	6114					3208	2906
6 fontos teli ágyúgolyó	339			548	200		1187					718	369
12 fontos teli ágyúgolyó	2575			18	70		2663					1052	1611
12 fontos üres ágyúgolyó	4368						5313					469	4844
7 fontos éles világító golyó	8						8			4		4	4

Lőszer nevei, részei:		Az 1849. IV. 28-i kimutatás szerinti maradvány	Ehhez a löszercsítő műhelyből	Ehhez Rimabrezsnőről	Ehhez Karagről	Ehhez Szonokról	Ehhez „Chisnaviztről”	Összege a bevételeknek	Ebből Szonokra	Ebből Debreceenbe	Ebből Béhly főhadnagy 61. ütegeinek	Ebből a löszercsítő műhelynek	Összege a kiadásoknak	Marad 1849. V. 5-én
1. fontos golyó töltény		1249						1249					2256	1249
3 fontos golyó töltény		5137	3708					8849		2256			2256	6589
6 fontos golyó töltény		609	2001					2920	1776	416			2192	718
12 fontos golyó töltény		674	1052					1726	120	270			390	1336
3 fontos 3 lator seréttel töltött kartács töltény		20						20						20
6 fontos 3 lator seréttel töltött kartács töltény		198						198						198
12 fontos 12 lator seréttel töltött kartács töltény		99	24					123		90			90	33
12 fontos ürgolyó		1019	469					1488		80			80	1408
7 fontos 12 lator rövid vetágyúhoz való töltény		2518						2518			40		40	2478
7 fontos 20 lator rövid vetágyúhoz való töltény		3763	76					4469	500	250			830	3639
7 fontos 32 lator rövid vetágyúhoz való töltény		967						967	300	300			672	235
7 fontos 12 lator hosszú vetágyúhoz való töltény		24						24						24
7 fontos 24 lator hosszú vetágyúhoz való töltény		208						208						208
10 fontos 54 lator hosszú vetágyúhoz való töltény		116						116						116
12 fontos tisztelgő vetágyúhoz való töltény		60						60						60
Gyűcsa		97540	13500					111040						111040
Gyűszál		952						952						952

SÜLI ATTILA

A HONVÉDSÉG SZERVEZÉSE ERDÉLYBEN 1848 NYARÁN ÉS ŐSZÉN

Három évtizeddel ezelőtt jelent meg Urbán Aladár kötete, mely az első 10 honvédszászlóalj szervezésének és hadműveleti területre indításának kitűnő összefoglalása.¹ Ez a munka azonban nem tárgyalja a honvédség szervezésének erdélyi történetét, így dolgozatunk a fentebb említett hiányt próbálja meg pótolni.

Már a XIX. század végén megjelentek azok a visszaemlékezések, melyek megkísérelték egy-egy erdélyi alakulat történetének részleges feldolgozását.² Noha az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc erdélyi történetéről számtalan emlékirat, részleges és összefoglaló feldolgozás jelent meg, azonban a hadjáratokban résztvevő seregtestek szervezésének és történetének kérdései még rengeteg tennivalót adnak a történészek számára.

Előzmények

A Batthyány-kormány már a megalakulásakor kevesellte a rendelkezésre álló haderőt, ezért az 1848. évi XXII. törvénycikk megfogalmazásait felhasználva megteremtette az önkéntes honvédszászlóalj szervezésének feltételeit. Erre ösztönzőleg hatott a horvát és szerb veszély miatt kialakult feszült helyzet.³ 1848. április 29-én a pesti Radical Körben az erdélyi küldöttség tiszteletére tartott lakomán br. Wesselényi Miklós mondta el a fegyverkezésre felszólító híres beszédét. Másnap az ugyanitt tartott közgyűlésen az egykori székely határőrhadnagy, Gál Sándor javasolta az önkéntes honvédszászlóalj szervezését.⁴ Május 16-án jelent meg az Országos Nemzetőrségi Haditanács kiáltványa, mely bejelentette egy 10000 fős ren-

1 Urbán, 1973.

2 Alakulattörténetnek számító visszaemlékezések: Szöllösy, 1897., Wass, 1876. és Szigethy, 1868.

3 A honvédszászlóalj szervezésén túl a másik kézenfekvő megoldás az idegen tartományokban állomásozó magyar kiegészítési alakulatok hazavezénylése volt. Ez azonban csak részben és igen vontatottan valósult meg.

4 Urbán, 1973. 225–227. p.

des nemzetőrség toborzásának megkezdését. A kiáltvány azt is közölte, hogy az önkéntesek szolgálati ideje 3 év, és felszólította a seregrebeli tiszteket a jelentkezésre. A zászlóaljok kiképzése és irányítása a többi soralakulattal megegyező lesz. Noha az új alakulatok betagolása a nemzetőrség szervezetébe történt, annak eltérő jellege a kor embere előtt is egyértelmű volt, hiszen a toborzáskor a nemzetőrségi cenzust nem alkalmazták. Az új alakulatok tagjait rövidesen honvédeknek nevezték.⁵ Az új zászlóaljakat eredetileg 1094 főnek tervezték. A tisztikart 1 őrnagy, 1 segédtsiszt, hat században századonként egy százados és egy főhadnagy, 2 hadnagy, az altisztikart 2 őrmester, 12 tizedes, 2 dobos és egy ács alkotta. Egy század 160 honvédből állt. A zászlóaljakhoz tartozott még 1 fő és 1 orvos, egy számvevő segéd és két zászlós.⁶

Erdélyben az unió kimondásakor a kormány számottevő fegyveres erővel nem rendelkezett. Noha a városokban a nemzetőrség szervezése már áprilisban megindult, a délvidéki harcok bebizonyították, hogy a nemzetőrség állandó harctéri alkalmazásra nem alkalmas. Ráadásul csak a magyar lakta városok és vidékek, valamint a székely székely nemzetőrségei voltak hűségesek a kormányhoz.⁷ Az erdélyi Főkormánysház (Gubernium) legfeljebb a nagyfejedelemség területén állomásozó császári–királyi alakulatok ellátásában, valamint a katonai és polgári intézmények közötti kapcsolattartásban játszott szerepet. A katonai ügyek többségét a Nagyszébenben székelő főhadparancsnokság (Generalkommando) intézte. 1848 júniusában az Erdélyben állomásozó soralakulatok a következők voltak:

Gyalogság:

- 31. Leiningen gyalogosezred 3 zászlóalja
- Uracca gránátos zászlóalj
- 41. Sivkovich gyalogezred 1 zászlóalja
- 51. Károly Ferdinánd gyalogezred 3 zászlóalja
- 55. Bianchi gyalogezred 2 zászlóalja
- 62. Turszky gyalogezred 3 zászlóalja
- A két román gyalogos határőrezred (16–17.) egyenként két–két zászlóaljjal
- A két székely gyalogos határőrezred (14–15.) egyenként két–két zászlóaljjal

5 Uo. 231–236. p.

6 Uo. 228–231. p.

7 A témáról bővebben: *Süli Attila*: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén. In: HK 113. (2000) 3. sz. 605–630. p.

Lovasság:

- 5. Savoyai Eugen herceg nevét viselő dragonyosezred 6 százada
- 3. Ferdinánd Miksa főherceg könnyűlovas–ezred 8 százada (svalizserek)
- A 11. (székely) huszárezred, melyből két század román kiegészítésű volt

Tábori tüzérség:

- 2 db 6 fontos és egy 3 fontos üteg, összesen 18 ágyú.⁸

A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy a csapatok többsége — leszámítva a két székely gyalog és a székely huszárezred 3 osztályát — idegen (osztrák, cseh, morva, lengyel, ukrán) és román kiegészítésű volt. Noha az erdélyi főhadparancsnokságot az uralkodó június 10-én utasította a magyar minisztérium rendelkezéseinek teljesítésére, a katonai hatóságok együttműködési szándéka kétséges volt. A parancsnokok többsége az uralkodó iránti feltétlen hűség és a birodalmi egység szellemében nevelkedtek, és eleve rossz szemmel nézték a magyar önállósodási törekvéseket.⁹ Ennek első megnyilvánulása május végén történt, amikor a magyar kormány a szerb veszély miatt Szeged körül katonai tábort kívánt létrehozni, és ehhez az erdélyi sorkatonaság felét is ki akarta hozni Erdélyből. Anton Puchner báró, altábornagy, mint erdélyi főhadparancsnok a kérést május 28-án kereken elutasította. A június 6-án tartott minisztertanácsi ülésen a kormány a következő határozatot hozta: „Parancsolja egyszersmind meg a nádor mint a királynak mármost Erdélyre nézve is teljhatalmú helytartója báró Puchner főhadai kormányzónak, hogy jövőre nézve minden katonai rendelkezésekre nézve a magyar hadügyi minisztertől függ — a fennírtett körülmények miatt pedig az egész Erdélyben létező katonaság felét Magyarországra tüstént küldje ki.”¹⁰

A honvédség szervezése Erdélyben június elejétől július közepéig

Az erdélyi önkéntes nemzetőrség (honvédség) szervezése június elején indult meg. A *Kolozsvári Híradó* június elseji számában gr. Bethlen Olivér¹¹ egy önkéntes se-

⁸ Heydte, 1863. 109. p., Kovács 1979. 21–22. p.

⁹ Hermann, 1998. 10. p.

¹⁰ F. Kiss, 1989. 54. p., Urbán, 1980. 405–407. p.

¹¹ Gr. Bethlen Olivér (1826–1892) középbirtokos, főnemesi származású, elvégzte a bécsi hadmérnöki akadémiát. Kilépett hadnagy. 1848. július 19-től főhadnagy a 10. honvédszászlóaljnál, augusztus 3-án áthelyezték a 11. honvédszászlóaljhoz. Bona, 1987. 111. p.

reg megalakítására szólított fel, Kolozsvár központtal.¹² A felhívás sikerrel járt, június 12-ig mintegy 140 önkéntes jelentkezett.¹³

Bethlen akciójával egyidőben dolgozta ki a magyar kormány a honvédség erdélyi szervezésének alapelveit. Ehhez a jogalapot az nyújtotta, hogy az uralkodó május 25-én kiterjesztette a nádor hatáskörét Erdélyre is.¹⁴ Ekkor már javában folyt az első tíz honvédszászlóalj szervezése, melyekhez Erdélyben még négyet akartak szervezni. István főherceg nádor június 8-án rendeletben határozta meg a 4 honvédszászlóalj székhelyeit (Kolozsvár, Marosvásárhely, Déva, Fogaras), valamint toborzási helyeit. (Kolozsvár, Dés, Nagyenyed, Torda, Déva, Marosvásárhely, Udvarhely, Csíksolymó, Kézdivásárhely, Brassó.)¹⁵ Nehezítette viszont a toborzást, hogy több városban nem volt hadfogadó hely, ezért intézkedni kellett az ezekben jelentkező önkéntesek fogadásáról is. Az egyes hadfogadóknál nem volt elegendő pénz, így sokszor nem tudták kifizetni a foglaltót sem. A toborzás június 15-én kezdődött meg, a következő helyeken: Kolozsvár, Torda, Dés, Nagyenyed, Déva, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Marosvásárhely és Csíksolymó. A főkormányzó kérte Puchnert, hogy ezen helyekre összesen 10, magyarul is beszélő tisztet nevezzen ki. Teleki József gróf, kormányzó rendeletet küldött gr. Bély György alkincstartóhoz is, hogy a költségek fedezésére 50 ezer forintot különítsen el, a törvényhatóságok lakóit pedig adakozásra szólította fel.¹⁶ Az erdélyi főhadparancsnoksághoz Mészáros Lázár hadügyminiszter is rendeletet intézett. Ebben közölte, hogy a 4 erdélyi honvédszászlóalj a magyarországiak mintájára fog szerveződni. A szervezés koordinálására Kolozsváron egy bizottmányt fog felállítani, mely a működéséhez a minisztériumtól kapja pénzt. A leendő honvédek beavatását még a hadfogadó helyeken el kell végezni, innen 30–40 fős csoportokban kell elszállítani a zászlóaljok székhelyeire.¹⁷ Az említett bizottmány élére 1848. június 20-án

12 *Jakab*, 1880. 261. p.

13 Uo. 262. p.

14 *Urbán*, 1986. 288. p.

15 *Jakab*, 1880. 262. p., *Urbán*, 1999. I. k. 612. sz. István fhg. nádor levele gr. Teleki József kormányzóhoz. Buda, 1848. június 8.

16 *Urbán*, 1999. I. k. 648. sz. Teleki József gr. kormányzó levele a miniszterelnökhöz. Kolozsvár, 1848. június 15. A gubernium számára azonban több dolog nem volt egyértelmű: Hol történik a kiképzés? A 8 Ft foglaltóba az élelmezés költségei beleszámítanak-e? A ruházatot és fegyvert ki fogja biztosítani? Az anyaországi honvédszászlóaljakra vonatkozó szabályok az erdélyiekre alkalmazhatóak-e?

17 Uo. 652. sz. Mészáros Lázár hadügyminiszter levele Puchnernek. Pest, 1848. június 15. A levélben foglaltakat a nádor 1848. június 26-án ismertette Teleki kormányzóval. *Urbán*, 1999. I. k. 653. sz.

Dobay Károly székely határőr ezredest¹⁸ nevezte ki a miniszterelnök, és ezen lépéséről 8 nap múlva a gubernátort is értesítette.¹⁹ Dobay kinevezésére azért is szükség volt, mert a honvédszászlóaljak kiképzését, felszerelését és ellátását koordinálni kellett. Az anyaországban erre a célra Batthyány ugyan létrehozta a honvéd főparancsnokságot, azonban kétséges volt, hogy az Erdélyben hatékonyan tud a működni, ezért indokolt volt egy a helyi viszonyokat jól ismerő magas rangú, tekintéllyel bíró katonatiszt megbízása a feladattal.²⁰ Az új zászlóaljakhoz jelentkező tisztekről a kormányzó kimutatást készített, mely tartalmazta, hogy az illető korábban melyik soralakulatnál szolgált, milyen rangban és hány évig.²¹

Az önkéntes zászlóaljak szervezését br. Vay Miklósnak erdélyi királyi biztossá történő kinevezésével is elő akarták segíteni. Ezért mind a főkormányiszéket, mind a főhadparancsnokságot alárendelték.²² Így elvben a királyi biztos az Erdélyben államházaszó császári–királyi soralakulatok és azok készletei fölött is rendelkezett. Ez azonban a gyakorlatban alig érvényesült, mert a főhadparancsnokság nem szívesen bocsátotta a gyulafehérvári várban raktározott fegyverzeti és felszerelési eszközeit az új zászlóaljak rendelkezésére. Június 30-án a kormány rendeletet intézett a királyi biztoshoz, melyből kiderül, hogy az önkéntes zászlóaljakat az anyaországi honvédszászlóaljakhoz hasonlóan szerb–magyar konfliktusban akarták bevetni.²³

A toborzás irányítására gr Teleki József kormányzó háromtagú bizottságot állított fel (június 20.), gr. Mikes János, br. Splényi Mihály²⁴ és Pataki József részvételével.²⁵

18 Dobay Károly. (1790–?) Ezredes, a 15. (második székely) határőrezred parancsnoka. 1848 júliusától az Erdélyben alakuló zászlóaljak parancsnoka Kolozsvárott. Október 16-án az agyagfalvi gyűlésen a székely tábor parancsnokhelyettesévé választották, október 27-én honvéd tábornokká nevezték ki. *Bona*, 1987. 356–357. p.

19 Dobay kinevezése: *Urbán*, 1999. I. k. 740. sz., Pest, 1848. június 20., uo. 729. sz. A miniszterelnök levele Teleki kormányzóhoz. Pest, 1848. június 28.

20 *Hermann*, 1998. 37. p.

21 Erre még június 16-án kötelezte rendeletben a nádor a gubernátort. *Urbán*, 1999. I. k. 653. sz.

22 Bm. cln. 366. Vay kinevezése, 1848. június 19., Vay. I., Bm. cln. 426, 427. Szemere levele gr. Teleki Józsefnek, 1848. június 22., *Szőcs*, 1972. 147. p.

23 Vay, 2.

24 Nemzetőr őrnagy (1804–1849), kilépett százados, (11. huszárezred), és megyei főszolgabíró. 1848. október 30-tól őrnagy a Kolozs megyei nemzetőrségnél. Kolcrában halt meg. *Bona*, 1987. 295. p.

25 *Jakab*, 1880. 262. p.

A toborzás költségeit egyrészt a kormány, másrészt az önkéntes felajánkozások révén teremtették elő.²⁶ A begyűjtött arany és ezüstkészletek ellensúlyozására bankjegyeket bocsátott ki a pénzügyminisztérium.²⁷ Június 24-én Mészáros hadügyminiszter utasította Puchner főhadparancsnokot a honvédtoborzás támogatására. Ígéretet tett 40 ezer Ft elküldésére is.²⁸

Ezzel párhuzamosan gondoskodtak gr. Bethlen Olivér önkénteseiről is. Bethlen szervezési tervét helybenhagyták, és az önkéntesek ragaszkodása miatt őt nevezték ki ideiglenes tisztjüknek.²⁹ Felesketésük a magyar alkotmányra történt.³⁰

Az egyre növekvő költségek miatt Kossuth pénzügyminiszter utasította gr. Mikó Imre kincstartót, hogy a toborzáshoz szükséges pénzt bocsássa a gubernátor rendelkezésére. A gubernátort pedig arra, hogy minden törvényhatóságban jelöljön ki egy-egy személyt, aki az adományokat kezeli.³¹ A kormány a hónap végén 50 ezer forintot küldött a zászlóaljak szervezéséhez.³²

Az önkéntesek kiképzése már a toborzóhelyen megkezdődött. A kiképző altiszteket az 51. Károly Ferdinánd, 62. Turszky és a 31. Leiningen gyalogosezredekéből és a két székely gyalogos határőrezredből jelölték ki. Ezek szinte kivétel nélkül magyar származásúak voltak. Az újoncok felfegyverzése és felszerelésük a gyulafehérvári raktárból történt.³³

A kormány terveiben kiemelt szerepet játszott a székelység katonai szervezése.³⁴ Ez már a honvédszászlóaljak szervezésénél is megnyilvánult.³⁵ A székely ha-

-
- 26 KLÖM. XII. 224. Kossuth Lajos pénzügyminiszter levele gr. Teleki gubernátorhoz és gr. Mikó Imre kincstartóhoz, 1848. június 23.
- 27 GT. Pr. 1732. A gubernátor levele gr. Bélydy György alkinccstartóhoz, 1848. június 23. Azt is közölte, hogy a honvédség a magyar alkotmányra fogja az esküjét letenni.
- 28 Uo. 1719.
- 29 Uo. 1666. gr. Mikes János levele Teleki gubernátorhoz, 1848. június 24. Felhívta a figyelmet a hírlap újján történő propagálásra is.
- 30 Uo. 1718. gr. Mikes János levele Teleki gubernátorhoz, 1848. június 25. Kérte, hogy a csapathoz nevezzenek ki egy orvost, és a sorkatonaságtól tiszteket.
- 31 Uo. 1709. 1848. június 26.
- 32 Pm. eln. 1263. Rendelet Vay Miklóshoz, 1848. június 30., Vay. 2., GT. Pr. 1834., KLÖM. XII. 239., *Jakab*, 1880. 237. p.
- 33 GT. Pr. 1795. Batthyány miniszterelnök levele Teleki kormányzóhoz, 1848. június 25., *Szölösy*, 1877. 27. p.
- 34 Kossuth pénzügyminiszter április 29-én levélben javasolta Pulszky államtitkárnak, hogy a székely határőrség egy részét vezényeljék ki Magyarország nyugtalankodóbb vidékeire. *Urbán*, 1973. 226. p. Vay királyi biztos már július elsején javasolta Szemere belügyminiszternek, hogy a székely határőrezredek 3., 4. és 5. zászlóaljai állítsák ki, és hogy ehhez szerezzék meg Puchner hozzájárulását. Vay, 499.

tárórság kimozdításának elősegítésére küldött misszió egyik tagja, Gál Sándor³⁶ a hónap végén egy jelentést nyújtott be a miniszterelnöknek. Ezen jelentés szerint az önkéntes nemzetőrség székelyföldi toborzását a következő helyeken kellene folytatni: Marosvásárhely, Udvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Csíkszentmárton, Gyergyószentmiklós és Felvinc. A toborzást a székely ezredek tisztjeinek kell irányítaniuk, ő feladatuk lenne a szervezés is. A gyorsabb kiképzés érdekében szükséges, hogy a csík és háromszékieket (katonailag képzettebbek) a többi szék-ből származó önkéntesekkel vegyítsék.³⁷ A magyar politikai vezetés mindig is kiemelt fontosságot tulajdonított ezen kérdésnek, mert mint megbízható haderőt fel akarta használni a székelységet a szerbek elleni harcokban. Így szó sem lehetett a határőrség intézményének rögtöni eltörléséről, csak átalakításáról. Az uniós törvény 3. cikkelyének 3. pontja kimondja ugyan, hogy a székely határőrök nemzetőröknek tekintendők, de a jelenlegi szervezeti jelleg fenntartásával. A határőrök viszont zsoldot kapnak, és csak magyar tiszteket neveznek ki a zászlóaljukhoz. Ebből pedig nyilvánvaló, hogy a székely határőrséget a honvédszászlóaljjá kívánták átalakítani. Erre azonban csak 1848 végén került sor.³⁸ A két székely határőr székben több ezer katonailag képzett ember állt rendelkezésre, akikből a felfegyverzés után újabb honvédszászlóaljakat lehetett szervezni. Így Gál Sándor javaslata katonai szempontból indokolt volt, azonban a fegyverhiány miatt a székelység teljes felfegyverzése a szabadságharc folyamán végig megoldhatatlan problémát jelentett.

Július 1-én Vay királyi biztos jelentést küldött Szemere belügyminiszternek. Ebben közölte, hogy a toborzást nagyobb mértékben indítja meg. A tiszteket kénytelen előre kinevezni. Kérte, hogy gondoskodjon a négy zászlóalj költségeiről. Fegyvert és felszerelést Gyulafehérvárról remélt.³⁹ Ennek ellenére a toborzás mégsem haladt gördülékenyen, mert gr. Mikó Imre kincstartó még július 6-án is azt kér-

35 Nyomt. 6. cs. Szn. Batthyány Lajos: „Felszólítás székely polgártársainkhoz.” Ebben a székelységet önkéntes zászlóaljak alakítására szólítja fel. Közli: *Urbán*, 1999. I. k. 728. sz.

36 Kisbirtokos (1817–1866), nemesi származású. 1838-tól hadfi a 37. gyalogezrednél, 1845-től hadnagy a 14. gyalogezrednél. 1848 májusától segédtszáz az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál. Szabályzatot készít a nemzetőrség és a honvédség számára. *Bona*, 1987. 456. p.

37 Min. cln. 454, 1848. június 25.

38 Magyar Törvénytar. 1836–1868. évi törvények. Millenniumi emlékkiadás. Bp., 1896. 269–272. p., Hadtörténeti Múzeum. Plakát és aprónyomatvány gyűjtemény. 1848–1849-es gyűjtemény. III. tck. Nemzeti fegyveres erőről. Lsz.: 0814/Nyt. Kivonatossan közli: *Tóth Orsolya* A Hadtörténeti Múzeum Plakát és aprónyomatványtárának 1848–1849-es gyűjtemény. In: HK 113. (2000) 3. sz. 689. p.

39 Bm. cln. 499.

te az Országos Nemzetőrségi Haditanácstól, hogy gondoskodjanak a 14 toborzási helyre szükséges sorkatonaságról, és ezek öltözkéről.⁴⁰ Ezen ügyben a Gubernium levelet intézett a főhadparancsnoksághoz is. A 14 toborzóhelyre szükséges sorkatonaságot kérték, kiket a magyar forma szerint kell beöltöztetni.⁴¹ A Gubernium arra is ígéretet tett a miniszterelnöknek, hogy rövidesen felterjesztik a tisztek névsorát.⁴² Július 11-én az Országos Nemzetőrségi Haditanács közölte Vay királyi biztossal, hogy a hadseregszervezésre 120 ezer forintot utalnak ki. Ruházatról és toborzási útmutatóról a kormány fog gondoskodni, míg fegyvert Gyulafehérvárról kapnak majd. A zászlóalj sorszáma: 11–14.⁴³

Bonyolította a helyzetet, hogy a szervezést az erdélyi főhadparancsnokság nem támogatta kellőképpen. Többnyire arra hivatkoztak, hogy a toborzásra nézve nem kaptak utasítást.⁴⁴ A kormány ígéretei ellenére a helyzet nem sokat változott. Továbbra is hiányzott a pénz, öltözet és a toborzási útmutató. Puchner pedig vonakodott az altisztek és közlegények kihelyezését elrendelni.⁴⁵

A honvédzászlóalj szervezése Erdélyben július közepétől október végéig

Július 19-én a Gubernium levélben sürgette a főhadparancsnokságot, hogy a sorkatonaságtól helyezzenek át tiszteket a honvédséghez. A miniszterelnököt pedig arra kérték, hogy gondoskodjon a tisztek kinevezéséről, a fegyverekről és az öltözetről. Azt is közölték, hogy a toborzóhelyek száma négygyel bővült. (Beszterce, Segesvár, Nagyszeben és Fogaras).⁴⁶ Július 19-én a Gubernium csak azt jelenthette a br. Vay Miklós királyi biztosnak, hogy a főhadparancsnokság a toborzóhelyeket kijelölte.⁴⁷ Összesen 14 toborzó hely volt. Ide 28 altiszt és 84 közlegény kellett, akiket formaruhával kell beöltöztetni.⁴⁸ Még ezen a napon értesítette Mészáros hadügy-

40 ONHT. 1804.

41 GT. Pr. 1835, 1848. július 6., Az intézkedést még ezen a napon ismertette Telecki kormányzó a miniszterelnökkel. *Urbán*, 1999. I. k. 789. sz.

42 Uo. 1822. sz.

43 Vay. 356. Közli: *Urbán*, 1999. II. k. 809. sz.

44 Uo. I. k. 344. sz. Puchner levele Vay királyi biztosnak, 1848. július 14. *Szócs*, 1972. 153. p.

45 Vay. 341. gr. Mikó Imre levele Vaynak, 1848. július 15. *Szócs*, 1972. 153. p.

46 GT. Pr. 1953., *Jakab*, 1880. 265. p.

47 Vay. 383., *Szócs*, 1972. 153. p.

48 Vay. 442. Dobay ezredes levele Vayhoz, 1848. 08. 02. Dobay azt is kérte, hogy az egyenruhát öt napon belül küldjék el, hogy a toborzást elkezdhessék.

miniszter Vayt, hogy a honvédszervezést Dobay ezredes irányítja, aki egyben a honvédszászlóalj parancsnoka is.⁴⁹

Július 20-án a toborzási bizottmány kérte a főkormányiszéket, hogy gondoskodjanak ruháról, szállásról, fegyverről és orvosról. Javasolták, hogy a kiképzést azonnal kezdjék meg. A gubernátor a válaszában ígéretet tett a kérés teljesítésére.⁵⁰ Július 27-én az erdélyi toborzási bizottmány kérte a Nemzetörsei Haditanácsot, hogy a honvédszászlóalj zászloít küldjék el.⁵¹ Szintén a hónap végén tett ígéretet a miniszterelnök a királyi biztosnak, hogy a tisztek és altisztek kinevezéséről gondoskodni fog.⁵²

A következőkben a toborzás alakulását követhetjük nyomon. Még a hónap elején ismertette az Országos Nemzetörsei Haditanács a toborzással kapcsolatos irányelveket. Hiányolták, hogy eddig még nem kaptak jelentést a toborzás állásáról. A toborzótisztek kötelesek 14 naponként jelentést küldeni. Megígérték, hogy a toborzási útmutatót rövidesen el fogják küldeni.⁵³ A hónap közepén már több helyen is kénytelenek voltak a toborzást megszakítani, elsősorban pénzhány miatt.⁵⁴ A munkát sokszor az is nehezítette, hogy a toborzó tisztek nem mindig tudtak magyarul.⁵⁵ Dobay ezredes ezért sürgette a Guberniumot, hogy gondoskodjanak magyarul is tudó toborzó tisztekről. A főkormányiszék a kérést a főhadparancsnokához továbbította.⁵⁶ A toborzó tisztek sok helyen nem álltak a hivatásuk magaslatán, ezért esetenként régi serezedbeli tisztekkel kellett próbálkozni.⁵⁷

49 Vay. 414., *Szócs*, 1972. 154. p., *Kövári*, 1861. 71–72. p., *Kovács*, 1979. 14. p., *Jakab*, 1880. 272. p.

50 GT. Pr. 1991. Egy toborzó helyre 2 altiszt és 6 közlegény szükséges. Szállásról a helyi szervek fognak gondoskodni.

51 ONHT. 2319.

52 Vay. 356, 1848. július 28. Közölte azt is, hogy hadpénzt csak a honvédségben szolgálatot vállalók kaphatnak. A szervezést teljesen Dobay ezredesre kell bízni. *Szócs*, 1972. 150. p.

53 GT. Pr. 1944, 1848. július 4. Egy zászlóaljhoz szükséges: 1 fő és 4 altiszt, 1 fő és 4 orvos, 1 hadügyész. A felruházásról gondoskodjanak. Tervezik egy honvédüteg felállítását is. *Jakab*, 1880. 305. p., *Ellenőr*, 42–43. sz., 1848. július 16–18. *Erdélyi Híradó*, 29. sz., 1848. július 20.

54 GT. Pr. 1924. Vay Miklós levele a guberniumhoz, 1848. július 12. Brassóban és Háromszékben meg sem kezdték a toborzást.

55 *Jakab*, 1880. 266–268. p.

56 GT. Pr. 2225, 1848. augusztus 16.

57 Buczai százados, a 14. honvédszászlóalj parancsnoka (Fogaras) javasolta, hogy az eddigi toborzó tiszteket, Pogány nyugalmazott főhadnagy helyett Lukács Leiningen ezredbeli hadnagyot nevezzék ki. Egyébként Dobay is több serezedbeli (Leiningen, Turszky) magyar származású tiszteket javasolt toborzó tisztekné.

A toborzás költségeit továbbra is önkéntes adományokból⁵⁸, és a kamarai erőforrásokból⁵⁹ biztosították. A kormány által küldött 50 ezer Ft. gyorsan elfogyott, ezért Dobay ezredes már augusztus közepén további 70 ezer forintot igényelt a következő felosztásban: Kolozsvár 30 ezer, Marosvásárhely 20 ezer, Fogaras és Déva 10–10 ezer.⁶⁰ A kért összeget a főkormányszék augusztus 19-én bocsátotta Dobay rendelkezésére.⁶¹

A honvédség szervezésében Kolozsvár járt az élen. Itt a toborzás már augusztus első felében megindult.⁶² A toborzás és szervezés „lelkét”, gr. Bethlen Olivért már július 2-án századosi rangra javasolta a főkormányszék.⁶³ Önkénteseit a helyi református főiskola kollégiumába helyezték el.⁶⁴ Július közepén Bethlen önkénteseinek a száma meghaladta a 140 főt.⁶⁵ Ezen önkénteseket azonban áthelyezték a 10. honvédszászlóaljhoz, melynek Bethlent főhadnagyává nevezték ki, ennek ellenére mégis a 11. honvédszászlóalj kötelékében maradtak.⁶⁶

A honvédek számára a várban kórházat is felállítottak. Helyhiány miatt a honvédek egy részét a szomszédos községekben helyezték el.⁶⁷

A toborzás augusztusban is lassan haladt. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy a főhadparancsnokság még ekkor sem küldte el a toborzó helyekre szükséges sorkatonaságot.⁶⁸ Ugyanakkor a kormány is szorgalmazta a honvédség szervezését, mert a nemzetőrség mobilizációja a délvideki harcokhoz messze nem volt elégséges.⁶⁹

58 GT. Pr. 1754. A gubernátor levele a vizaknai főbírónak, 1848. július 1., Hunyad megyében a honvédsereg alakításának elősegítésére kör jött létre, mely adományokat gyűjtött. Vay. 620. A megye levele, 1848. augusztus 18.)

59 Uo. 1951. A gubernátor levele a toborzási bizottmánynak, 1848. július 8.

60 Vay. 547. Dobay ezredes levele, 1848. augusztus 14.

61 Uo. 624. gr. Mikó Imre levele, 1848. augusztus 18.

62 Uo. 547.

63 GT. Pr. 1775. A kérést július 13-án megújították. ONHT. 1625.

64 Uo. 1789. gr. Mikes János levele a guberniumhoz, 1848. július 2. Kéri, hogy gondoskodjanak ágyakról, ágyneműkről, főzőedényekről és szénről.

65 Uo. 1885. gr. Mikes János levele a guberniumhoz, 1848. július 11.

66 Uo. 1929.

67 Vay. 1157. A kolozsvári főbíró levele, 1848. szeptember 24.

68 Vay. 442. Dobay ezredes levele Vay királyi biztoshoz, 1848. augusztus 2. A 14 toborzási helyre 28 altiszt és 84 altiszt szükséges. Ezek felszereléséről is gondoskodni kell.

69 Uo. 512. A miniszterelnök levele a királyi biztoshoz, 1848. augusztus 8., Augusztus 10-én Dobay ezredes levélben tett ígéretet a miniszterelnöknek, hogy rövidesen elküldi a négy zászlóalj állapotjelentését. ONHT. 2719., Batthyány szövegét, melyben az önkéntes zászlóalj szervezésére szólít fel, az Ellenőr is közölte. *Ellenőr*, 62. sz. augusztus 20., Nyomt. 6. cs. Sz. 1848. augusztus 29.

Az önkénteseket Kolozsváron, Déván és Fogarason a laktanyákba és polgári házakba helyezték el.⁷⁰ Fogarason azonban a várparancsnok augusztus közepén felhívta az önkénteseket, hogy a várat hagyják el.⁷¹ A főkapitány a Gubernium segítségét kérte. A marosvásárhelyi önkéntesek egy részét szintén a várban helyezték el.⁷² Itt a szervezést az élelmiszer hiány is nehezítette.⁷³

Mivel a toborzás nem a tervek szerint haladt, az Országos Nemzetőrségi Haditanács levélben figyelmeztette a királyi biztost és a főhadparancsnokságot a toborzás összehangolására.⁷⁴

A tisztek névsorát még augusztus elején sem terjesztették fel, noha Mészáros hadügyminiszter sürgető levelére⁷⁵ Dobay ezredes bekérte a zászlóaljaktól a kinevezendő tisztek névsorát⁷⁶, a főtisztok kinevezésének jogát azonban a nádornak tartották fenn.⁷⁷ Közben a miniszterelnök többször is sürgette a zászlóaljak mielőbbi kiállítását. Egyik levelében a következőképpen fogalmazott: „Nem szükséges hogy minden ruházatjuk kész legyen, ha bakancs, nadrág, foszlány, köpeny, sapka és fegyverrel el vannak látva, ha létszámok 600-zon felül van”, akkor kiindulhatnak a szegedi táborba.⁷⁸

A továbbiakban a kolozsvári toborzás és szervezés alakulását követhetjük nyomon. Itt az Országos Nemzetőrségi Haditanács által küldött toborzási útmutatót már július végén kinyomtatták.⁷⁹ A helyi sajtóban hirdetést tettek közzé, melyben orvosok és ügyészek jelentkezését várták.⁸⁰ Az állandó nehézségek miatt Bethlen

70 GT. Pr. 2227. Dobay ezredes levele a guberniumhoz, 1848. augusztus 16. Kérte, hogy orvosokról is gondoskodjanak.

71 Uo. 2234. gr. Bethlen Gergely főkapitány Vaynak.

72 Vay. 963. gr. Lázár Károly főbíró levele, 1848. szeptember 7. 200 önkéntesből 75 főt helyeztek el a várban.

73 Uo. 568., *Biás*, 1900. 11. p.

74 ONHT. 3023. 3024. augusztus 26. 3162., Vay. 852. Szemere Bertalan levele Vaynak, 1848. augusztus 29. Közli: *Urbán*, 1999. II. k. 1092. sz., Uo. Szemere levele Dobaynak. 1848. augusztus 29.

75 ONHT. 2409. 1848. augusztus 2.

76 Uo. 2543. 1848. augusztus 2. A felterjesztett tisztek névsorát a mellékletben közölöm.

77 *Urbán*, 1999. II. k. 929. sz. Az ONHT levele az erdélyi toborzási bizottmányhoz. Pest, 1848. augusztus. 6.

78 Uo. 943. p. A miniszterelnök br. Vay Miklóshoz. Pest, 1848. augusztus 8., Uo. 1022. p. A miniszterelnök Dobay ezredeshez. Pest, 1848. augusztus 13.

79 *Erdélyi Híradó*, 29. sz., 1848. július 20.

80 ONHT. 1974. A kolozsvári toborzási bizottmány levele, 1848. július 29.

önkéntesei közül többen is vissza akartak lépni. Ennek elkerülése érdekében Bethlen egy szózatot bocsátott ki.⁸¹ Önkéntesei augusztus 6-án tették le az esküt.⁸² A kolozsvári toborzást nagyban elősegítette, hogy ehhez a város anyagi segítségét is nyújtott. Augusztus 29-én rendeletben sorolták fel azon kedvezmények körét, melyeket a honvédségbe belépők részére kívántak biztosítani. Ezek a következők voltak:

- Családos egyén 8 Ft, nőtlen 4 Ft napi díjpótlást kap.
 - Akik eddig polgárjoggal nem rendelkeztek, azok azt megkapják.
 - Rokkantokról és családtagjaikról a város gondoskodni fog.
 - Kézműves legényeket hazatértük után rögtön felveszik a céhekbe.⁸³
- Ezen felül még 200 ezer forintot fordítottak a fenti célra.⁸⁴

Mivel a 11. honvédszászlóalj létszáma már szeptember elején meghaladta a 600 főt, a főhadparancsnokság beleegyezett, hogy a honvédek egy részét a laktanyába, míg a sorkatonák egy részét polgári házaknál helyezték el.⁸⁵ Ennek elsősorban a gyors kiképzés miatt volt nagy jelentősége.

Augusztus végén a kormány már nem tudott a toborzás költségeihez hozzájárulni, így ezen kiadásokat többnyire a felajánlott pénzekből és értékekből fedezték.⁸⁶

A szervezés szeptemberben is folytatódott. A marosvásárhelyi zászlóaljhoz a hónap közepén számvevő segédet és orvost neveztek ki.⁸⁷ A katonai orvosok hiánya miatt Vay királyi biztos utasította a Guberniumot, hogy a honvédszászlóaljakhoz polgári orvosokat is alkalmazzanak. A főkormányshoz ez ügyben még szeptember 7-én rendeletet intézett az összes törvényhatósághoz.⁸⁸

A növekvő költségek miatt az eredeti négy zászlóalj helyett csak kettőt szerveztek. A dévai önkénteseket Kolozsvárra, a fogarasiakat Marosvásárhelyre rendelték.⁸⁹ Ezekhez szeptember végéig összesen 5 századost, 6 főhadnagyot és 8 hadnagyot neveztek ki. A 12. honvédszászlóalj létszáma még nem telt be, így a toborzást itt még folytatták.⁹⁰

81 *Erdélyi Híradó*, 38. sz., augusztus 4., ONHT. 2204, augusztus 3.

82 *Ellenőr*, 54. sz., 1848. augusztus 6.

83 *Kövári*, 1861/1. XXXIX., *Jakab*, 1880. 422. p., Nyomt. 6. cs. Szn. 1848. augusztus 29.

84 *Jakab*, 1880. 422. p.

85 *Heydte*, 1863. 48–49. p., *Nyárády*, 1998. 929. p. Errc pontosan 1848. szeptember 6-án került sor.

86 Vay. 969. Kossuth pénzügyminiszter levele a királyi biztosnak, 1848. augusztus 30.

87 ONHT. 3898. Dobay ezredes levele, 1848. szeptember 13.

88 GT. Pr. 2395.

89 GT. Pr. 2554. Rendelet, 1848. szeptember 27., *Kövári*, 1861. 74. p., *Jakab*, 1880. 262. p., Isssekutz Antal szerint a dévai honvédszászad októberben a Bánságba vonult. Állítását korabeli források hiányában nem tudjuk megerősíteni. *Isssekutz*, 1904–1905. 78. p.

90 Vay. 1186. Dobay ezredes levele, 1848. szeptember 27.

A hónap végén a két zászlóalj költségeinek fedezésére 78 ezer forintot küldött a kormány.⁹¹ Ennek ellenére a toborzást nehezítette a pénzhiány. Ezért Csík és Háromszékben felfüggesztették a toborzást.⁹² Szeptember 26-án Dobay ezredes már a toborzás beszüntetését javasolta az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak, mely a javaslatot elutasította.⁹³ Dobay felterjesztésében az is közre játszhatott, hogy a román és szász többségű városok és falvak nyíltan ellenszegültek a toborzásnak. Szeptember 11-én Besztercén a lakosság elűzte a toborzó biztosokat.⁹⁴ Nehezítette a helyzetet, hogy a beteg Puchner főhadparancsnokot helyettesítő Alois Pfersmann tábornok a honvédtoborzást irányító tiszteket és altiszteket visszarendelte az alakulataikhoz, és ezen intézkedését még Vay királyi biztos kérésére sem vonta vissza. (október 13.)⁹⁵

Október 18-án Puchner főhadparancsnok Erdélyt ostromállapotba helyezte, és egyben intézkedett a honvédzászlóalj és nemzetőrségek lefegyverzéséről.⁹⁶

Október végén a honvédszervezés irányítását Cserey Ignác alezredes⁹⁷ vette át.⁹⁸

A zászlóaljok felszerelése

A magyar kormány a honvédek felszerelésénél az Erdélyben állomásozó császári és királyi csapatok készleteit is igénybe akarta venni. Már az április 26-án tartott minisztertanácsi ülésen határoztak arról, hogy „Gyulafejérvárt, Erdélyben, köztudomás szerint nagy mennyiségű kész fegyver levén, ugyancsak hg (herceg) Eszterházy Pál eszközölné, miszerént az erdélyi nemzetőrség lefegyverzése végett, mely nemzetiség szempontjából igen fontos, az Erdélyi kormányzó rendelkezése

91 GT. Pr. 2583. Duschek Ferenc levele a gubernátornak, 1848. szeptember 26.

92 GT. Pr. 2470. Dobay ezredes levele, 1848. szeptember 14.

93 ONHT. 4622.

94 GT. Pr. 2598. A Gubernium levele Dobay ezredesnek, 1848. október 2.

95 *Trócsányi*, 1956. 420–421. p.

96 *Kövári*, 1861/1. XLVII., 1848. október 15-én a dévai honvédeket próbálták meg lefegyverezni, de a kísérlet kudarcot vallott. Marcius Tizenötödike. 193. sz., október 27.

97 Birtokos nemesi származású, székely (1803–1897). Főszázados a 33. gyalogezredben, április végétől az Országos Nemzetőrségi Haditanács gyalogsági osztályának főnöke, június 8-tól őrnagy, a 2. honvédzászlóalj szervezője és parancsnoka. Október 8-tól alezredes, az Erdélyben alakuló zászlóaljok felügyelője. November 20-tól a kolozsvári, december 31-től egyben a nagyváradi hadmegye parancsnoka. *Bona*, 1987. 124–125. p.

98 ONHT. 6615. 6629. 1848. október 20.

alá adatnék.”⁹⁹ Július 6-án Vay királyi biztos és Dobay ezredes Gyulafehérvárra ment, hogy a honvédség és nemzetőrség részére kiutalható fegyver és felszerelés mennyiségéről tájékozódjon.¹⁰⁰ A magyar kormány ígéretet tett arra, hogy a fegyverről gondoskodnak, de az egyenruházatról sok esetben a honvédeknek maguknak kell gondoskodni.¹⁰¹ Július 7-én a Gubernium levélben kérte Puchnert, hogy a szükséges kékosztót Gyulafehérvárról utalja ki.¹⁰²

Vay királyi biztos augusztus közepén kérte a miniszterelnöktől, hogy parancsolja meg az erdélyi főhadparancsnokságnak, a gyulafehérvári raktárból ígért fegyver és felszerelés kiutalását.¹⁰³

Dobay ezredes augusztus 28-án benyújtotta a négy zászlóalj fegyver és felszerelés iránti igényét a királyi biztosnak¹⁰⁴. Érdemes ezt részletesebben közölnünk:

4 zászlóalj részére szükséges:

- 4000 db. gyutacsos puska. Ezek elosztása: Kolozsvár: 1800, Marosvásárhely: 1800, Fogaras: 200, Déva: 200.
- 1000 db. tábori sapkához anyag.
- 600 db köpenyhez anyag, 400 darab kész köpeny.
- 500 pár kész cipő, 500 pár cipőhöz anyag.
- 1600 db. ing.
- 1000 db. lábbeli, és 1000 db. nyakkendő.
- Töltények. Ebből egy zászlóalj számára 48096 darab szükséges. (tisztnek 48, honvédnak 24) Minden lőfegyverhez szükséges még 10 db. reserve gyújtó és 3 vaktöltény is.

Az egyenruházathoz szükséges anyagot a főhadparancsnokság Galíciából¹⁰⁵, a csákokat ugyanakkor Pestről rendelték meg.¹⁰⁶ A borjúbőr tarisznyák elkészítéséről a hadügyminisztérium maga gondoskodott.¹⁰⁷

Szeptember közepére a két erdélyi honvédzászlóalj részére 2000 db. Augustin rendszerű gyutacsos puskát utaltak ki, szíjat azonban csak ezerhez adtak. Teljes egyenruházatot is csak 100 honvéd részére tudtak biztosítani.¹⁰⁸

99 F. Kiss, 1989. 38. p.

100 Lévay, 1889. 188. p.

101 Vay. 356. gr. Batthyány Lajos levele, 1848. július 28.

102 GT. Pr. 1852.

103 Urbán, 1999. II. k. 1022. sz. Kolozsvár. 1848. augusztus 17.

104 Vay. 808.

105 Vay. 722. Dobay ezredes levele, 1848. augusztus 24.

106 Uo. 809. Dobay ezredes levele, 1848. augusztus 31.

107 Vay. 1008. A minisztérium levele, 1848. szeptember 9.

Feltételezhető, hogy a honvédek már rendelkeztek kovás rendszerű fegyverekkel, mert ezeket Dobay gyutacsosokkal akarta felcserélni.¹⁰⁹ A honvédsereg részére Vay királyi biztos összesen 6000 db. Augustin rendszerű gyutacsos puskát igényelt¹¹⁰, de feltételezhető, hogy még a két zászlóalj igényeit sem tudták korszerű lőfegyverekkel kielégíteni, mert Dobay ezredes október közepén kérte Vay királyi biztost, hogy az Aranyosszéknek és Tordának szánt 200 darab kovás fegyvert inkább a 11. honvédzászlóalj részére adják át.¹¹¹

Az erdélyi honvédzászlóaljak egyenruházatáról először Mészáros Lázár hadügyminiszter rendelkezett, még 1848 június 15-én: „E négy honvéd zászlóalj önkéntesei azonkívül fekete csákó szürke köpeny, a sor gyalogság módjain, sötét barna attilát veres sinorral, löszertartót fekete sijjazattal és szinte fekete sijjazatú tarisznyákkal ellátandnak, melynek megszerzéséről szinte gonddal legyen.” A 4 zászlóalj székhelyeinek mindegyikére 2000 db. inget, ezer embernek való képzostót kell kiutalni Gyulafehérvárról. A nadrágot polgári szabóknak kell elkészíteni.¹¹² A honvédzászlóaljak egyenruházatának talán legjellegzetesebb darabja az attila volt, melyet kabát gyanánt hordtak. Színe kávébarna volt, a tisztelnél aranyzsinórozással, míg a legénységénél piros színűvel. Fejfedőként egyaránt használtak csákót és sapkát, bár az utóbbit a honvédek jobban kedvelték. A 11. honvédzászlóalj katonái inkább sapkát viseltek, amit mi sem bizonyít jobban, hogy a zászlóalj vitétségének elismeréseként, a 9. honvédzászlóaljhoz hasonlóan viselte a piros sapkát. A honvédek Erdélyben is kék színű nadrágot viseltek, amelyhez posztót szintén Gyulafehérvárról igényelt Dobay ezredes.¹¹³ A viselethez tartoztak még a kiegészítő szerelvények is. A szijazatott szintén innen kapták.¹¹⁴ Ennek részét képezte a tölténytáska és a szuronypapucs. Az előbbiben 60 töltést tartottak. A felszereléshez tartozott még a szörmés borjúbőr bőrönd is, melyet általában a háton hordtak. Kívülre erősítették fel összehajtván a köpenyt és a tartalék bakancsot, míg a többi ruhaneműt és felszerelési eszközt a belsejébe rakták.

108 *Urbán*, 1999. II. k. 1305. sz. Dobay ezredes levele a miniszterelnökhöz. Kolozsvár. 1848. szeptember. 17.

109 Uo.

110 *Lévay*, 1889. 188. p.

111 Vay. 1443. Dobay ezredes levele, 1848. október 15. A szabadságharc hadseregének fegyverzetéről bővebben: *Kedves*, 1993.

112 *Urbán*, 1999. I. k. 652. sz. Mészáros Lázár levele Puchnernek. Pcsst, 1848. június 15.

113 Vay. 808.

114 Uo. 809.

Noha a két zászlóalj részére még szeptember közepén is igényeltek fegyvert és felszerelést, a főhadparancsnokság a kérést kerekén elutasította.¹¹⁵ A korábban kiutalt fegyvereket és egyenruhákat Puchner „biztonsági okokból” Gyulafehérváron tartotta.¹¹⁶

A fegyver és felszerelés iránti kérelmeket a főhadparancsnokság októberben is sorra elutasította.¹¹⁷ A fogarasi honvédek részére már kiutalt felszerelést (posztó, fegyver, főzőedény) Nagyszebenben feltartoztatták, és azt a Főkormányzék tiltakozása ellenére sem adták át.¹¹⁸ Ezután Dobay ezredes személyesen ment Nagyszebenbe, hogy a posztó és bőr anyagok elszállításáról maga rendelkezzen, de útja eredménytelen volt.¹¹⁹ Így a két honvédzászlóalj felszereléséről a törvényhatóságok is gondoskodtak.¹²⁰ A ruházatukat már a kolozsvári és marosvásárhelyi szabók készítették el¹²¹, de az idő rövidege miatt a rendelkezéseket nem tudták minden esetben teljesíteni.¹²²

A 11. honvédzászlóalj

Szeptemberre kiéleződött az erdélyi helyzet. A szeptember 15–27-i balázsfalvi román nemzeti gyűlés szervezői a román nép nevében fegyverbe szólították a románokat. Praefecturáknak nevezett körzetekre osztották Erdélyt, és ezek mindegyikében egy légiót állítottak fel, élén a prefekttel. A falvak lakosságát egy-egy obsitos katona irányítása mellett képezték ki.¹²³ Október elején Puchner főhadparancsnok — gr. Latour osztrák hadügyminiszter október 2-án kelt rendelete értelmében — egész haderejét, mintegy 12000 főt, a szász városok körül összpontosította.¹²⁴ A magyar kormányzat az önkéntesek és nemzetőrök segítségével próbálta meg a román mozgalmakat megtörni.¹²⁵

115 ONHT. 4050, 1848. szeptember 17.

116 Puchner levele Vaynak, 1848. szeptember 9. *Lévay*, 1889. 180–183. p.

117 GT. Pr. 2617., Uo. 2668., Vay. 1288., Uo. 1421., Uo. 1430., Uo. 1532., ONHT. 5988.

118 GT. Pr. 2617. A Gubernium levele a főhadparancsnokságnak, 1848. október 3.

119 Vay. 1288. Dobay levele, 1848. október 4.

120 GT. Pr. 2668. ifj. Pataki József levele gr. Mikó Imrének, 1848. október 9.

121 Vay. 1189. Dobay ezredes levele, 1848. szeptember 29.

122 Uo. 1288.

123 *Miskolczy*, 1988. 1395. p. *Egyed*, 1997. I. k. 238–240. p.

124 *Gelich*, I. 258–260. p.

125 *Miskolczy*, 1988. 1399. p.

Október 18-a óta Erdély ostromállapotban élt. Puchner főhadparancsnok kiáltványban jelentette be, hogy saját kezébe veszi a tartomány kormányzását, a nemzetőrséget saját parancsai alá rendeli, a honvédtoborzást leállítja, a rendelet megszegőit haditörvényszék elé állítja.¹²⁶ A főhadparancsnok a magyar helységek nemzetőrségeinek lefegyverzésében igénybe vette a román bizottságok segítségét, akik sok helyen módszeresen legyilkolták és kifosztották a magyar lakosságot.

Így szeptember közepétől a honvédzászlóaljakat egyre gyakrabban vetették be a román mozgalmak ellenében. A 11. honvédzászlóalj egy századát Désre rendelték¹²⁷, hogy a Belső–Szolnok és Doboka vármegyében jelentkező román lázadás elfojtásában a helyi nemzetőrségnek segítséget nyújtson. A kimozdítást Dobay ezredes ellenezte, mivel a honvédek felszereltségét és fegyelmét gyengének találta.¹²⁸ Október végén gr. Karacsay Sándor nemzetőr őrnagy vezetésével a 11. honvédzászlóalj egy százada és 50 Mátyás-huszár részt vett a Drág vidéki (Mezőség) jelentkező román mozgalmak elfojtásában.¹²⁹

A zászlóalj felállása októberben a következő volt:

- Kolozsvár: 2 század.
- Szamosújvár: 1 század.
- Nagyenyed: 240 fő.¹³⁰

Október közepén Puchner rendeletének értelmében a császári–királyi sorkatonaság kivonult Nagyenyedről.¹³¹ Ezzel a vármegyei nemességet és a magyar lakosságot a román parasztmozgalmak dühének kiszolgáltatta. Mivel a helyi nemzetőrségek a válság kezeléséhez nem rendelkeztek elegendő erővel, a végveszélybe került város megsegítésére Vay királyi biztos ide vezényelte a 11. honvédzászlóalj egy részét (380 fő) br. Bánffy János százados vezetésével, 110 Mátyás huszárt gr. Bethlen Gergely kapitány vezetésével, és egy szakasz székely huszárt Szentgyörgyi József hadnagy parancsnoksága alatt. Még az nap este haditanácsot tartottak, melyen elhatározták a Nagylak környéki román tábor megtámadását. Itt a román felkelők október 16-án jelentek meg. Előlük a magyar nemzetőrök a Maros jobb partjára, Székelykocsárdra húzódtak vissza. Ide érkezett a teljes marosújvári nemzetőrség, valamint az aranyosszéki nemzetőrség egy része. Október 21-én Baum-

126 Kovács, 1979. 18. p.

127 ONHT. 4018. 4020., *Urbán*, 1999. II. k. 1305. sz.

128 GT. Pr. 2507. Dobay levele, 1848. szeptember 20.

129 *Trócsányi*, 1956. 450. p.

130 ONHT. 6947. Cscrey alczredes levele, 1848. október 27.

131 Így a városban a helyi nemzetőrségen kívül csak 300 aranyosszéki nemzetőr állomásozott. Október 18-án érkezett még Bágyonból 120 tordai nemzetőr, valamint Baumgarten százados vezetésével másfél szakasz aranyosszéki székely huszár. *Szilágyi*, 1898. 108. p.

garten székely huszár kapitány Enyedről egy szakasz székely huszárt küldött ide erősítésképpen. A román felkelők Nagylakot módszeresen kifosztották, így a magyar véderő összpontosítására lehetőség nyílt. A magyar csapatok október 24-én este érkeztek meg Székelykocsárdra. A kis haderő rögtön támadást indított, a gyalogság kompon, míg a lovasság gázlón kelt át. A románok az átkelést a köd miatt nem érzékelték. Az átkelés után a magyarok három irányból rohanták meg a községet körülvevő román tábor. A románok ezt látva futásnak eredtek, mire a huszárok üldözőbe vették őket, és a menekülők közül több mint kétszáz főt lekaszaboltak. Az ütközet után a nemzetőrök Székelykocsárdon maradtak, míg a reguláris alakulatok visszatértek Nagyenyedre.¹³² Még ezen nap újabb haditanácsot tartottak, ahol elhatározták a marosszentkirályi román tábor megtámadását, melynek vezére Ioan Axente Sever perfekt volt. A 11. honvédszászlóalj 3 százada Bánffy százados vezetésével az apahidai réven átkelve a Csombordon tanyázó felkelőket támadta meg. A Mátyás és székely huszárok Baumgarten kapitány vezetésével a tompaházai révnél keltek át, és a Marosszentkirályon táborozó felkelőket rohanták le. Az Alsó–Fehér megyei és az aranyosszéki nemzetőrök pedig Inczédi Samu százados vezetésével a szentkirályi révnél keltek át, és a román tábort szemből támadták. A nemzetőrök azonban késlekedtek, így a huszárok kénytelenek voltak nélkülük támadni, melyet a honvédek rohama követett. Tulajdonképpen csata itt sem volt, mert a román tábor szétfutott. Közben a nemzetőrség is támadott, így a felkelők rémülete még nagyobb lett, most már fegyvereiket is eldobálták. A menekülők közül a huszárok sokat levágtak. Az Enyedre visszatérő csapatokat a lakosság heves éljenzéssel fogadta.¹³³ Sok idejük nem volt a pihenésre, mert a hegyaljai magyar lakosság sorsa miatt br. Kemény István főispán segítség küldését javasolta, melyet a haditanács is elfogadott. A katonai akciót október 28-án akarták végrehajtani. Ezen nap hajnalán indult Enyedről 250 honvéd (Bánffy százados), egy század Mátyás huszár (gr. Bethlen Gergely kapitány) és két és fél szakasz székely huszár (Baumgarten százados). A parancsnoki tisztet Baumgarten vette át, mint rangidős tiszt. Útközben csatlakozott hozzájuk a tövis–diódi nemzetőrség is, ezáltal a sereg létszáma 700 főre szaporodott. A haditerv az volt, hogy a mintegy háromezer fős román tábort Mindszent felől rohanják meg. Közben olyan köd keletkezett, hogy a katonák sokszor még egymást sem látták. A román előőr, amely észrevette a honvédeket, és a tábor irányában futásnak eredt, mire a román felkelők csatarendbe álltak, de a honvédek első sortüze után szétszaladtak. Ekkor avatkoztak a küzdelembe Baumgarten és Bethlen lovasai, akiket a felkelők puskatűzzel fogadtak. Ezután a

132 *Szilágyi*, 1898. 142–146. p.

133 Uo.

honvédek átjutottak a csengői árkon, és a felkelők ellen szuronyrohamot intéztek. Azok, a huszárok és a honvédek erős rohamát nem bírván futásban kerestek menedéket. Az üldözés azonban az erős köd miatt nem lehetett folytatni, hiszen a honvédek sokszor egymásra lövöldöztek. Ezután a főispán, Baumgarten, Bánffy, Bethlen haditanácsot tartottak, melyen az Enyedre való visszatérés mellett döntöttek. A román felkelőket immár reguláris császári csapatok (román határőrök és Károly Ferdinánd gyalogság) is támogatták, így a kis csapat joggal rettegett a törbe csalástól.¹³⁴ A Nagyenyed körül összevont magyar csapatok támogatására november 5-én Kolozsvárról útnak indítottak 5 db 3 fontos ágyút, egy század Mátyás huszár fedezete alatt.¹³⁵ Ezen segítség azért is indokolt volt, mert november 8-án Tövis felől újabb császári és román csapatok közeledtek Enyed felé. Közben Urban alezredes vezetésével császári csapatok indultak meg Beszterce felől Kolozsvár irányába. A székely tábor szétverése után félő volt, hogy a kis sereg elől a Kolozsvárra történő visszavonulás útját elvágják, ezért br. Baldacci Manó tábornok, az erdélyi magyar csapatok főparancsnoka úgy döntött, hogy Enyedet ki kell üríteni.¹³⁶

A mezősegi román mozgalmak miatt Vay királyi biztos a Szamosújváron állomásozó századot Désre rendelte. (október 27.) Innentől kezdve a helyi nemzetőr-séggel együtt állandó készenlétben álltak.¹³⁷ Mivel a város vezetése a rendelkezésre álló erőket sikeres védelemhez kevésnek találta, a november 9-én kapitulált Urban előtt, így a század visszatért Kolozsvárra.¹³⁸

Nagyenyed feladása után a zászlóalj eredeti helyére, Kolozsvárra vonult vissza, mert Urban már Désen volt. Következő harci bevetésük a szamosújvári ütközetben történt, az Urban alezredes vezette császári csapatok ellenében,¹³⁹ és ez kudarccal végződött. A csata elvesztésében a fő okot az ágyúhiány okozta.¹⁴⁰ A támadás tervét az 1848. november 6-án Kolozsváron tartott haditanácson határozták el. Ezen jelen volt Baldacci-n kívül gr. Mikes Kelemen ezredes, Czetz János őrnagy a hat fontos ágyúüteg parancsnoka, Tolnai Gábor nemzetőr őrnagy, gr. Bethlen Gergely

134 Uo. 171–175. p.

135 *Timár*, 1892. 122. p.

136 Uo. 187–194. p., *Szigethy*, 1868. 13–15. p.

137 *Kádár*, 1890. 108. p.

138 Uo. 110. p.

139 Urban alezredes a következő csapatok felett rendelkezett: 2 század Károly Ferdinánd gránátos, 2 zászlóalj a Károly Ferdinánd ezredből, 1 zászlóalj a Sivkovich ezredből, 2 század szvaliszér és 3 század dragonyos. Ez összesen 1800 gyalogos, 260 lovas és 18 ágyú. *Heydte*, 1863. 167. p. Természetesen a seregéhez tartozott még a naszódói román határőrczred, valamint nagyszámú román népfelkelő.

140 *Szigethy*, 1868. 17–19. p.

és Makray László.¹⁴¹ A magyar csapatok november 9-én indultak el Szamosújvár felé Baldacci¹⁴² tábornok vezetésével. A kis sereg a 11. honvédszászlóalj öt századából, egy osztály Mátyás-huszárból, a kolozsvári nemzetőrségből, 250 aranyoszéki nemzetőrből, fél század aranyoszéki székely huszárból, egy hatfontos és egy háromfontos ütegből állt. Ehhez csatlakoztak Szamosújvárnál a kolozsi, bonchidai, szováti és széki nemzetőrsek. A sereget Baldacci a következőképpen osztotta fel: bal szárnyon Makray kapitány vezetésével fél század Mátyás-husár és kevés gyalogság, középen Baldacci vezetésével másfél század husár és a nemzetőrség, jobb szárnyon a 11. honvédszászlóalj. Urban heves ágyútűzzel fogadta őket, mire a nemzetőrség szétfutott.¹⁴³ Ezután a kis sereg Kolozsvárra vonult vissza, ahol védelemre rendezkedtek be. Urban közeledtének hírére, Baldacci mérlegelve az erőviszonyokat, a város feladása mellett döntött. E lépéséért a későbbiek során sokan árulónak tartották, pedig nyilvánvaló volt, hogy a kis kolozsvári véderő, melynek csak töredékét tették ki a reguláris csapatok, képtelen a város megvédésére. Ezt decemberben az OHB vezetése is felismerte, hiszen a frissen kinevezett erdélyi fővezér (Bem József altábornagy) rendelkezésére új, kipróbált alakulatokat adott.¹⁴⁴

A Kolozsvár feladása után (november 17), az állandó visszavonulások következtében a zászlóalj fegyelme meglazult, ezért Bánffy őrnagy javasolta a feloszlását. Erről Szigethy Miklós akkori főhadnagy így emlékezik: „Zászlóaljunkkal a Kolozsvárról Gyalu felé vezető országútra kiérve elszomorító látvány lepett meg. Mind azon különböző apróbb testületek, melyek a várost előttünk hagyták el, minden rend nélkül, tökéletes feloszlásban, a mennyire csak a szem elláthatott, ellepték az utat.”¹⁴⁵ A rendezetlenséghez rövidesen fegyelmetlenség is párosult. Komáromi Sándor közlegényt például Lukerevics őrmester lőtte agyon a fenti vétségért.¹⁴⁶ November 19-én mind Baldacci, mind Bánffy őrnagy napiparancsot adott ki az engedetlenkedők ellen. A fosztogatások miatt pedig rögtönítélő törvényszé-

141 *Bauer*, 1870. 42. p.

142 Br. Baldacci Manó cs. k. ezredes az 51. gyalogezred parancsnoka volt. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnökségéről lemondva, szeptember 22-én ezred parancsnokságát veszi át, október 27-től tábornok, a felső-erdélyi honvédszervezetek főparancsnoka. *Bona*, 1987. 353. p.

143 *Imreh*, 32–39. p., *Dercsényi*, 28. p., *Kovács*, 1979. 23. p., *Kádár*, 1890. 112–119. p., *Timár*, 1892. 122. p. A magyar csapatok vercségét Urban alezredes is az ágyútűz okozta pániknak tulajdonította. *Dragomir*, 1944. I. 27–28. p. Karl Urban alezredes levele Losenau ezredeshez. Nagyiklód, 1848. november 14.

144 *Szigethy*, 1868. 18–22. p., *Bauer*, 1870. 43–53. p.

145 Uo. 26. p.

146 Wass.

ket állítottak fel, melynek az elnöke Kemény Farkas őrnagy volt.¹⁴⁷ Bár az OHB is tervezte a feloszlást, a lépésre mégsem került sor.¹⁴⁸ Ehhez az is hozzájárulhatott, hogy Cserey alezredes — kiemelve a zászlóalj korábbi bátor helytállását — a feloszlás ellen nyilatkozott.¹⁴⁹

A 12. honvédzászlóalj

A zászlóaljt császári–királyi tisztek képezték ki a marosvásárhelyi várban.¹⁵⁰ A fogarasi honvédeket szeptember végén vezényelték át Marosvásárhelyre.¹⁵¹ Élelmezésükről októbertől kizárólag a város gondoskodott, mert a főhadparancsnok-ság megtagadta ezt.¹⁵²

Szeptember végén a román mozgalmak ellen felhasználták ezen zászlóalj 2 századát is.¹⁵³ Október elején a nyárádtói román mozgalom lecsendesítésére 120 honvédet küldtek ki.¹⁵⁴

Az erdélyi helyzet megoldását sokan a székelység mozgósításától remélték. A székely had felállítását az október 16–18-án tartott agyagfalvi gyűlés határozta el. Ennek élére a 11. (székely) huszárezred parancsnokát, Sombory Sándor ezredest állították. A négy széknek megfelelően 4, egyenként 4000–4000 fős dandár létrehozását mondták ki.¹⁵⁵ A székely hadsereg magvát a 14. és 15. határezred egy-egy zászlóalja, a 11. huszárezred négy százada és a 12. honvédzászlóalj alkotta.¹⁵⁶ A hadműveleti célkitűzés Balázsfalva elfoglalása és az ott fogvatartott magyarok kiszabadítása, az Alsó–Fehér megyei magyarság megsegítése, valamint a Kolozsvárral való összekötés megteremtése volt.¹⁵⁷ A székelyek kimozdulása a főhadparancs-

147 Parancskönyv. 1848. november 19.

148 KLÖM. XIII. 398. Kossuth levele Bánffy őrnagynak, december 2.

149 HM. Ált. 11572. Cserey levele, 1848. 12. 16.

150 Vajasdi.

151 Vay. 1288.

152 Uo. 1421. Dobay ezredes levele, 1848. október 15.

153 GT. Pr. 2508. Dobay ezredes levele, 1848. szeptember 19. Dobay itt is a gycngc felszereltség és fegyelem miatt ellenezte a bevetést., Uo. 2540. gr. Tholdalagi Ferenc marosszéki főkirálybíró levele, 1848. szeptember 27.

154 Vay. 1414. gr. Tholdalagi Ferenc marosszéki főkirálybíró levele, 1848. október 14.

155 Kovács, 1979. 19. p.

156 Legsúlyosabb problémát a tüzérség teljes hiánya jelentette.

157 *Heydte*, 1863. 93. p.

nokságot óvatosságra készítette. Mind Medgyes, mind Szászrégen körül csapatokat vontak össze.¹⁵⁸ Noha a 12. honvédszászlóalj fegyverzete és felszerelése hiányos volt, a honvédek az Urban elleni harcokban keményen megállták a helyüket.¹⁵⁹ Urban alezredes 4 zászlóalj élén Marosvásárhely ellen közeledett, amikor az udvarhelyszéki dandár megtámadta és viaszorította Vajdaszentivánig. (október 29.) Közben megérkeztek a csíkszékiek is, így a két dandár elfoglalta Vajdaszentivánt is. A 12. honvédszászlóalj itt esett át a tűzkeresztségen.¹⁶⁰ Vajdaszentivánnál lényegében csak kisebb csatározások voltak, hiszen Urban alezredes — a Puchner-től kapott utasításoknak megfelelően — főerőivel kitért az ütközet elől. A kiűrtett Szászrégent a székelyek felgyújtották és kifosztották, majd a székely tábor feloszlott. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a nagyszámú népfelkelő élelmezése szinte megoldhatatlan problémát jelentett. Ezt követően Gedeon császári tábornok november elején 4000 fővel és 12 ágyúval Marosvásárhely ellen indult.¹⁶¹ Az offenzíva célja a Felvinc–Nyárárdtő vonal elfoglalása, az Urban alezredes alatt harcoló csapatokkal való összekötés megteremtése, valamint a Maros-völgy pacifikálása volt.¹⁶² Az ütközet a székelyek kudarcával végződött.¹⁶³ Gedeon tábornoknak elég volt az ágyúival egyetlen egy sortüzet vezényelnie, mire a székely népfelkelők szétfutottak és magukkal rántották a reguláris alakulatokat is.¹⁶⁴

A zászlóalj a székely tábor szétverése (november eleje) után részt vett Háromszék önvédelmi harcában.¹⁶⁵ Így érthető, hogy amikor Kossuth felvilágosítást kért

158 A Medgyes körül összevont csapatok (3 zászlóalj Károly Ferdinánd, egy zászlóalj Sivkovich és fél zászlóalj Turszky) parancsnoka Rleiser őrnagy, míg a Szászrégen környéki (Román határőrök és felkelők, 2 gyalogos zászlóalj, bukovinai kordon zászlóalj, 120 svalizsér) Karl Urban alezredes volt. *Heydte*, 1863. 138, 143. p.

159 *Honvéd*, 1849. 20. sz. 78. p, 1849. január 19. „A székely táborozás részletei”.

160 Uo.

161 Gedeon tábornok hadosztálya a következő alakulatokból állt: 120 nagyszabeni nemzetőr, 4 század Uracca gránátos, 4 század gyalogos, 2 század svalizsér, 12 ágyú, valamint román népfelkelők. *Heydte*, 1863. 143. p.

162 *Dragomir*, 1944. I. 18–20. p. Puchner főhadparancsnok levele Gedeon tábornokhoz. Szeben, 1848. november 1.

163 Kovács, 1979. 20. p., A székely csapatok száma ugyan felülmúlta a császári csapatokét, de a soralakulatok tekintetében a császáriak voltak kétszeres túlerőben, tűzérséggel pedig a székelyek egyáltalán nem rendelkeztek. Ahogy a császári ágyúk megszóltak a székely népfelkelők szétfutottak, és magukkal a rendes alakulatokat is. *Heydte*, 1863. 144–145. p.

164 *Honvéd*, 20. sz. 1849. 01. 19. „A székely táborozás részletei”.

165 *Kővári*, 1861. 25. p., *Egyed*, 1979. 123–133. p. A zászlóalj háromszéki harcainak ismertetése meghaladja tanulmányunk idő keretét.

Vay királyi biztostól a zászlóalj állapotáról (november közepe), az nem tudott érdemleges választ adni.¹⁶⁶

A 32. honvédzászlóalj

Erdélyben még októberben nekikezdték egy újabb zászlóalj szervezésének, melyet Aranyosszékbén akartak felállítani, br. Kemény Farkas irányításával. Ekkor már a főhadparancsnokság nem támogatta a honvédzászlóalj létrehozását.¹⁶⁷ Így a zászlóalj még október végén is csak 132 újoncból állt.¹⁶⁸

A felfegyverzés is lassan haladt, noha Cserey alezredes már november végén fegyvert igényelt Lahner Györgytől.¹⁶⁹ A felfegyverzés azonban nem történt meg, a zászlóalj parancsnoka, Bittó Károly őrnagy még decemberben is a hiányos felszereltség miatt panaszkodott.¹⁷⁰ A zászlóalj december közepén 1 felfegyverzett, és 5 fegyvertelen századból állt. A felfegyverzett századot hozzácsatolták a 11. honvédzászlóaljhoz, míg a többit feloszlatták. Így a zászlóalj lényegében megszűnt.¹⁷¹

A zászlóaljak tisztikara és állománya

A zászlóaljak tisztikarának vizsgálatát Bona Gábor alapvető munkáinak segítségével végeztük el. Megállapíthatjuk, hogy több mint 90% volt azok aránya, akik a császári hadsereg kilépett, vagy aktív tisztjei, altisztjei voltak. Ezen belül pedig majdnem 50% volt azok aránya, akik valamelyik székely határőrezredben szolgáltak. Innen nem csak tiszttek, hanem altiszttek is kérték a honvédséghez való áthelyezését.

166 KLÖM. XIII. 293., 1848. november 15. A válasz: 1848. november 22. *Deák*, 1943. 226. p.

167 Vay. 1463. br. Kemény Farkas levele, 1848. október 10. A zászlóalj szervezésével Kemény volt megbízva. A szervezést nagyban nehezítette, hogy a főhadparancsnokság visszarendelte a sorkatonaságot a toborzóhelyekről, és ezen még a gubernium kérésére sem változtattak. GT. Pr. 2686, 1848. október 15.

168 ONHT. 6947.

169 Vay. 2348. Cserey levele Vay Miklóshoz, 1848. november 28.

170 Hodossy. 2. d. 505.

171 *Szigethy*, 1868. 29. p.

ket.¹⁷² (26 vizsgált tisztból 11 fő) A társadalmi megoszlás a következő volt: 26 tisztból, 2 főnemesi, 22 köz és kisenemesi, 2 polgári származású. Így nem igazolható Cserey alezredes azon állítása, hogy Erdély elvesztésének oka abban keresendő, hogy Vay királyi biztos a honvédséghez nagy számban nevezett ki arisztokratákat.¹⁷³

A szolgálatvállalás okai különbözőek lehetnek. Fő motiváló tényező talán az egzisztenciális ok volt, hiszen a honvédtiszti státus előléptetést és magasabb fizetést jelentett. Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a székely határőrezredek tisztikarában a liberális reformmozgalom hatására megindult a nemzeti ébredés. Erről a kortárs Jakab Elek így emlékezik: „1841 körül csaknem váratlanul azon hírrel lepték meg az erdélyi hírlapok az olvasó világot, hogy a kézdívasárhelyi és csíkszeredai katonanövendék ifjai, az ezredbeli altisztek, hadapródok s ifjú tanártisztek magyar olvasó társaságot alkottak, magyar hírlapokat és könyveket olvasnak, a nemzeti költők hazafias dalait szavalják, a politikai eseményekről beszélgetnek ... Az ébredő haza örömmel fogadta a kellemes hírt, de az ezredek tisztikarát bámuló ijedelem fogta el. Katona és magyar könyvolvasás azon időben! halani is vétkes volt. Mit mond ehhez a nagyszebeni General-Commando s a bécsi Hofkriegsrath? elgondolták az illetők, s a gyanus ifjakat: Báritz György és Pál, Mike, Bocskor, Puskás és Mártonffy cadetokat és őrmestereket lakóhelyükön, minden ponton csaknem egyszerre letartoztatva és elzárva, Nagyszebenből kirendelt őrnagy hadbíró által hosszasan tartott vizsgálat alá fogták, vallatták, ijesztették, mélyreható nyomozás folyt nagy ideig. 1843 októberében három évi vizsgálati fogság után, Aachen Rajna melléki Poroszországban költ V. Ferdinánd császár és király azon k. leirata, melynek értelmében mindnyájan elítéltettek....”¹⁷⁴ A székely ezredek törzstisztjei is támogatták az önvédelmi harcot. Noha az ő lelkivilágukban a több évtizedes szolgálat mély nyomokat hagyott, a magyar patriotizmusuk vitathatatlan, és sokszor e két érzés között örlődtek. Dobay Károly és Sombory Sándor ezredesek sorsának alakulása ennek ékes bizonyítéka, hiszen 1848 őszén ők az erdélyi székely haderő vezetői. Döntésükben az is közrejátszhatott, hogy a főhadparancsnokság a román felkelést támogatta, ezáltal az erdélyi magyar nemeség és lakosság léte is veszélybe került, ez pedig még császárhű székely tisztek számára is elfogadhatatlan volt. Így nem meglepő, hogy október 21-én a székely tisztek nyílt levéllel fordultak az „Erdélyben állomásozó csapatok tisztjeihez” melyben a lázadás miatt felbomlott rend helyreállítására és a királyi trón megvédésére

172 Pl. Barnabás József őrmester már augusztus közepén. Vay. 612.

173 KLÖM. XIII. 413. Cserey levele Kossuth Lajoshoz, 1848. december 5.

174 *Jakab*, 1880. 140–142. p. idézi: *Bona*, 1987. 11. p.

szólították fel őket. A nagyszebeni helyőrség válaszlevelében (október 28.) a királyi trón védelmével szembehelyezte a birodalmi egység megoltalmazását, melyet a pesti bujtogatók révén a székely „határőrtszít urak” is veszélyeztetnek. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a császár és király ugyanazon személy volt.¹⁷⁵

Egészen különleges sors jutott a 11. honvédszászlóalj parancsnokául kizemelt Richter Ede főszázados számára. Őt az ezrede nem engedte el, ennek ellenére 1849-ben mégis átjutott a honvédsereghez. Nehiba Józsefet, a 62. gyalogezred századosát szintén ezen zászlóalj élére szánták őrnagyi rangban. Ő azonban inkább ezredénél maradt, és magyar származása ellenére a szabadságharcot ellenünk harcolta végig.¹⁷⁶ Szigethy Miklós, az I. román határőrezred alhadnagya már elég korán kérvényezte a hadügyminisztertől, hogy valamelyik honvédszászlóaljnál szolgálhasson. Mikor az ezred nyíltan felmondta az engedelmességet a magyar kormánynak, a helyzete lehetetlenné vált, és belső vívódásai ellenére is átlépett a 11. honvédszászlóaljhoz.¹⁷⁷ Lelkivilágának állapotát hüen tükrözik visszaemlékezésének sorai: „... A 11. honvédszászlóalj toborzása megkezdődött volt,¹⁷⁸ ahoz történt tiszti kinevezésemet láttam is, olvastam is, de az én áttételésem késett, ámbár alkalmmalag találkozva Dobay ezredessel, ki a zászlóalj alakításával volt megbízva, érdeklődésem személyesen kértem meg, tudtván vele tett lépéseimet. Aggodalmam folyvást nőtt. Beadjam lemondásomat, vagy egyszerűen elhagyjam az ezredet? Melyiket tegyem? Oly kérdések ezek, melyekre az események elviharzása után könnyű a felelet; de akkor felszólalt egyik ellen a becsületézetem, a másik ellen azon remény, hogy hátha sikerül a törvény uralmát és belbékét helyreállítani.”¹⁷⁹ Mircse Dénes a második román határőrezred századosa szintén elég korán átkerült honvédséghez.¹⁸⁰ Dobay Károly ezredes maga kérte, hogy mindkét fia, Károly és József a honvédségnél szolgálhassanak.¹⁸¹ A kisebbik fiút, Károlyt, aki ekkor még a bécsúj-helyi akadémia kadétja volt, 1848. szeptember 27-én nevezték ki a 12. honvédszászlóalj hadnagává, hazajönni azonban csak 1849 januárjában tudott.¹⁸²

175 *Heydte*, 1863. 95–96. p. A két levél fordítását közli: *Gelich*, I. 388–392. p.

176 *Urbán*, 1999. II. k. 1305. sz., *Bona*, 1987. 367. p.

177 *Szigethy*, 1868. 3–9. p.

178 1848 szeptemberében.

179 *Szigethy*, 1868. 5. p.

180 Vay. 854. Mészáros Lázár levele Vay királyi biztoshoz, melyben támogatja a kérést, 1848. augusztus 21.

181 Vay. 316. Dobay ezredes levele a hadügyminiszterhez, 1848. július 5. A miniszter a kérést támogatja.

182 *Bona*, 1988. 175. p.

A legénységi állományról nagyon keveset tudunk. Az első tíz honvéd zászlóalj állományában az értelmiségiek aránya szembeütően magas volt (10%). Mindkét erdélyi zászlóaljról meglehetősen sok visszaemlékezés, napló maradt fenn. Az értelmiségi réteg szerepet játszott a toborzásban is. Désre például szeptember elején érkezett egy toborzó csapat, melynek tagjai ekkor már a 11. honvédzászlóalj katonái voltak. Szinte kivétel nélkül iskolázottak voltak.¹⁸³

Wass János visszaemlékezése szerint a 11. honvédzászlóalj elsősorban, a kolozsvári református, katolikus és unitárius főiskolák ifjúságából, kevés számú kormánybiztosokból és céhlegényből állott.¹⁸⁴

Désen már június 20-án a toborzási rendelet kibocsátásakor 14 céhlegény rögtön jelentkezett honvédeknek. A gazdáiktól felvett csekély előleget a foglalóból akarták megtéríteni.¹⁸⁵ A helyi nemzetőrségből olyan sokan jelentkeztek a zászlóaljhoz, hogy azt újjá kellett szervezni.¹⁸⁶

Nagyenyeden a honvédtoborzás csak augusztus 20-a körül indult meg. A katonai biztos Szuini Pál székely huszár százados volt. A toborzási tanya a városháza volt, amely előtt, a piactéren egy zenekar magyar dalokat játszott. Már az első nap 75 ifjú jelentkezett, akik többségükben a helyi főiskola diákjai voltak. A toborzás még egy hétig folyt, és az értelmiségiek mellett szép számmal jelentkeztek mesterlegények, iparosok, vidéki birtokosok fiai, és parasztleányok. Az önkénteseket a polgárok bőségesen megvendégték. A toborzási bizottság Nagyenyedről Marosújvárra ment, majd meglátogatták a hegyaljai községeket és a bányavárosokat. Gyulafehérvárra a várparancsnok nem engedte be a bizottságot, mert félt, hogy a Károly Ferdinánd gyalogezred katonáinak egy része is felcsap honvédeknek. A bizottság munkáját elsősorban a vármegyei apparátus támogatta.¹⁸⁷

A dévai honvédszázadhoz nagy számban jelentkeztek a tanuló, kereskedő és iparos ifjak. Visszaemlékezések szerint ők tették ki a mintegy 300 fős század 8/10 részét.¹⁸⁸

Beavatási jegyzőkönyv ismereteink szerint csak a tordai toborzó helyről maradt fenn, ahol szeptemberben az újoncok létszáma elérte a 128 főt. Ők nemzetiség tekintetében mind magyarok voltak, vallásukat nézve pedig unitáriusok, reformátusok és katolikusok. A leendő honvédek életkora 18–23 év között volt.¹⁸⁹

183 *Kádár*, 1890. 64. p.

184 *Wass*.

185 *Kádár*, 1890. 61. p.

186 *Uo.* 29. p.

187 *Szilágyi*, 1898. 84–85. p.

188 *Issekutz*, 1904–1905. 77. p.

189 *Hm. számv.* 4. d. szn.

A Kolozsváron állomásozó Károly Ferdinánd ezredbeli katonák között nagy volt a hajlandóság a 11. honvédszászlóaljhoz való beállásra. Ennek következtében az ezred 2. zászlóaljának létszáma 500 fő alá csökkent.¹⁹⁰ A Szilágyságban állomásozó 3 század Turszky ezredbeli sorkatonaság között is nagy volt a 11. honvédszászlóaljhoz átlépők száma. Így a szilágysolymói készletek (fegyver, lőszer, felszerelés) is a honvédek birtokába jutottak. Október közepén a Turszky ezredbeli zászlóalj létszáma 150 főre csökkent.¹⁹¹

Szölössy István visszaemlékezése szerint a 12. honvédszászlóaljba is nagy számban álltak be a marosvásárhelyi református kollégium diákjai közül.¹⁹² Pedig sokan közülük 1848 tavaszán még a székely határőrség intézménye ellen izgattak. A háromszéki Donát Pál március végén marosvásárhelyi táblai gyakornokként érkezett Csíksolymóra, ahol a helyi iskola diákjait a változásokról tájékoztatta, valamint a határőrség ellen agitált. A szék tisztsége fellépett ellene.¹⁹³ Szeptemberben pedig a 12. honvédszászlóalj katonája volt.¹⁹⁴ A zászlóaljba főleg a székelység köréből jelentkeztek.¹⁹⁵ Marosvásárhelyen 3 század Turszky gyalogság állomásozott. (16, 17, 18) Ezek közül olyan sokan átálltak a 12. honvédszászlóaljhoz, hogy volt olyan század, melynek létszáma 50 fő alá csökkent.¹⁹⁶

Összegzés

Az erdélyi magas politikai elit köreiből a honvédség eszméje termékeny talajra talált. Ösztönzőleg hatott, hogy a liberális nemesség az első balázsfalvi gyűlés (1848. május 15–17.) óta joggal tartott a román nemzeti mozgalomtól. Ráadásul Erdélyben a soralakulatokból csak a két székely gyalogos határőrezred és egy huszár ezred tekinthető a magyar kormány számára megbízhatónak, de ezek egy részét, két gyalogos zászlóaljat és egy huszárosztályt 1848 nyarán Magyarországra vezényel-

190 Trócsányi, 1956. 434. p., Heydte, 1863. 125. p.

191 Heydte, 1863. 80. p. és 109. p., Noha a főhadparancsnokság október 5-én kérte a Guberniumot, hogy az átlépéseket akadályozza meg, a főkormányzónak érdemben nem sokat tudott tenni. Trócsányi, 1956. 421. p.

192 Szölössy, 1877. 6. p.

193 Erről bővebben: Benkő Samu: Csíki ifjúsági mozgalmak 1848 tavaszán. In: A helyzettudat változásai. Bukarest, 1977. 259–267. p.

194 Vay. 964.

195 Vajasdi.

196 Heydte, 1863. 79. p., Biás, 1900. 13. p.

ték. Pedig ettől az időszaktól kezdve Erdély egy megbolygatott méhkashoz volt hasonló. A román parasztok sok helyen a megyei tisztviselőket is elkergették, és így felbomlott a közigazgatás.¹⁹⁷ A magyar kormány azon szándéka, hogy az erdélyi honvédszászlóaljakat a szerb konfliktusban vessék be tarthatatlanná vált, sőt rövidesen az erdélyi magyarság szorult rá az anyaország katonai segítségére.

Az 1848 nyarán és őszén Erdélyben felállított két honvédszászlóalj szervezése — melyek a későbbiek folyamán a 11. és 12. sorszámot kapták — az anyaországi alakulatok mintájára történt. Toborzásuk, kiképzésük és felszerelésük 1848 ősziig a császári–királyi hadszervezet rendszerében folyt, a koordinálás feladatát az Erdélyi Főkormányzék (Gubernium) apparátusa látta el. Októbertől az eddig működő rendszer felborult, az egyik oldalon a császári katonaság, román és szász felkelők, míg a másikon a honvédszászlóaljak, székely határőrség, magyar lakosság népfelkelése. Az erőviszonyok kezdetben az előbbi félnek kedveztek, így Erdély 1848 novemberében elveszett tűnt a magyar politikai vezetés számára. Az erdélyi védőerő — leszámítva a román felkelőkkel folytatott kisebb csatározásokat — szinte minden ütközetben alulmaradt. Nem szabad azonban arról megfeledkezniük, hogy a magyar reguláris haderő száma kicsiny volt, és tüzéség pedig nem, vagy alig állt rendelkezésre. Így visszakerült Erdélybe a kimozdított székely katonaság, a frissen kinevezett erdélyi fővezér, Bem seregét más csapatokkal és jelentős tüzéséggel megerősítették.

Rövidítések feloldása

1. Levéltári források a Magyar Országos Levéltár (MOL) anyagából

Bm. eln	Belügyminisztérium. Elnöki iratok. H 9. [1848]
GT. Pr.	Gubernium Transylvanicum elnöksége. Praesidialia. F 37. [1848]
HM. Ált.	Hadügyminisztérium. Általános iratok. H 75. [1848]
HM. számv.	Hadügyminisztérium. Számvevősegi iratok. H 83. [1848]
Hodossy	Hodossy Miklós kormánybiztosi iratai. H 106. [1848]

¹⁹⁷ Kovács, 1979. 11. p.

Min. eln.	Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizotmány, kormányzó-elnökség. H 2. [1848]
Nyomt.	Az 1848–49-i forradalomra, szabadságharcra és emigrációra vonatkozó nyomtatványok. R 32. [1848]
ONHT	Országos Nemzetőrségi Haditanács. Közösen kezelt általános iratok. H 92. [1848]
Parancskönyv	A XI. honvédszászlóalj parancskönyve. MOL. Katonai iratok. R 306. [1848]
Pm. eln.	Pénzügyminisztérium. Elnöki iratok. H 20. [1848]
Vay.	Vay Miklós kormánybiztosi iratai. H 113. [1848]
Vajasdi	Vajasdi Lajos emlékirata. MOL. Mikrofilmtár. Román Tudományos Akadémia. Kolozsvári Történeti Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár.
Wass	„Wass János a volt 11. honvédszászlóaljnak főhadnagya: Egy néhány szó, az 1848-ban alakult 11. honvédszászlóaljról.” MOL. Katonai iratok. R 306. [1848] (A visszaemlékezés nagy része megjelent a kolozsvári Történelmi Lapok 1876. évfolyamában.)

2. Feldolgozások

<i>Bakk</i> , 1880	<i>Bakk Endre</i> : Az 1848–49-ki szabadságharcz alatti események Vízaknán. Bp., 1880.
<i>Bauer</i> , 1870	Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből. Közli: Makray László képviselő és volt honvédeztredes. Pest, 1870.
<i>Biás</i> , 1900	<i>iff. Biás István</i> : Marosvásárhely a szabadságharcz alatt. Marosvásárhely, 1900.
<i>Bona</i> , 1987	<i>Bona Gábor</i> : Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp., 1987.

- Bona*, 1988 *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.
- Bona*, 1998 *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848–49. évi szabadságharcban. I–III. k. Bp., 1998.
- Deák*, 1943 *Deák Imre*: 1848, a szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. Bp., 1943.
- Dercsényi* *Dercsényi Kálmán*: Bem tábornok erdélyi hadjárata. 1848–49. é.n.
- Dragomir*, 1944 *Silviu Dragomir*: Revolutia românilor din Transilvania în anii 1848–49. Sibiu, 1944. I. k.
- Egyed*, 1979 *Egyed Ákos*: Háromszék. 1848–49. Bukarest, 1979.
- Egyed*, 1997 *Egyed Ákos*: A korszerűsödő és hagyományörző Erdély. Csíkszereda, 1997. I–II. I. k.
- Ellenőr *Ellenőr*. Kolozsvár, 1848. Szerk.: Kővári László, Dózsa Dániel.
- Erdélyi Híradó *Erdélyi*, majd *Kolozsvári Híradó*. Kolozsvár, 1848.
- F. Kiss*, 1989 Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Szerkesztette és bevezető tanulmányt írta: F. Kiss Erzsébet. Bp., 1989. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok. 15.)
- Gelich* *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harcza 1848–49-ben. Bp., é.n. I–III.
- Hermann*, 1998 *Hermann Róbert*: A 10. honvédszászlóalj története. In.: Szabolcsi honvédek a szabadságharcban. (1848–1849) Nyíregyháza, 1998. Szerk.: Bene János. 31–73. p.
- Heydte*, 1863 *August Heydte*: Der Winter–Feldzug des Revolutionskrieges in den Jahren 1848 und 1849. [2. kiadás.] Leipzig, 1863.
- HK *Hadtörténelmi Közlemények*
- Honvéd *Honvéd*, 1849, Kolozsvár.

- Imreh* *Imreh Sándor*: Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár. 1022/Folg.
- Issekutz, 1904–1905* *Issekutz Antal* feljegyzései az 1848–49-ben Hunyad megyében történt eseményekről. I–II. közlemény. In.: Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat XV-ik Évkönyve. Déva, 1904–1905.
- Jakab, 1880* *Jakab Elek*: Szabadságharcunk történetéhez. Bp., 1880.
- Kádár, 1890* *Kádár József*: Belső–Szolnok és Doboka vármegye története. 1848–49. Dés, 1890.
- Kedves, 1993* *Kedves Gyula*: A szabadságharc fegyverei. In: Haditechnika, 27. (1993) 2–3. sz. 46–50. p.
- KLÖM. XII. Kossuth Lajos összes munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar minisztériumban. S. a. r.: Sinkovics István. Bp., 1952.
- KLÖM. XIII. Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. S. a. r.: Barta István. Bp., 1952.
- Kovács, 1979* *Kovács Endre*: Bem a magyar szabadságharcban. Bp., 1979.
- Kővári, 1861* *Kővári László*: Erdély története 1848–49-ben. Pest, 1861.
- Kővári, 1861/1* *Kővári László*: Okmánytár az 1848–49-ki erdélyi eseményekhez. Pest, 1861.
- Közlöny Közlöny. Pest. 1848. Szerk: Gyurmán Adolf.
- Lévay, 1889* Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. Lévay József bevezetésével. Bp., 1889.
- Marczius Tizenötödike Marczius Tizenötödike. Pest. 1848.
- Miskolczi, 1988* *Miskolczi Ambrus*: Erdély a forradalomban és szabadságharcban. (1848–1849) In: Erdély Története három kötetben. I–III. k. Szerk.: Szász Zoltán. Bp., 1988. III. k. 1346–1425. p.

- Nyarády*, 1998 *Nyarády Gábor*: Advent Fekete–Sárgában. Pákei Lajos levelei Kolozsvár megpróbáltatásairól 1848 őszén. HK 111. (1998) 4. sz. 928–943. p.
- Szigethy*, 1868 [*Szigethy Miklós*:] Adatok a XI. honvédszászlóalj történetéhez. Kolozsvár, 1868.
- Szilágyi*, 1898 *Szilágyi Farkas*: Alsó–Fehér vármegye 1848–49-ben. Nagyenyed, 1898.
- Szőcs*, 1972 *Szőcs Sebestyén*: A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Bp., 1972.
- Szöllőssy*, 1897 *Szöllőssy István*: A XII. honvédszászlóalj működése az erdélyi hadjáratban. In: Történelmi Lapok, (1897)
- Timár*, 1892 *Timár Károly*: A kolozsvári 3 fontos üteg történetéhez. In: Történelmi Lapok, Kolozsvár. (1892) 12. sz.
- Urbán*, 1973 *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973.
- Urbán*, 1980 *Urbán Aladár*: A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában. In: Hadtörténelmi Közlemények, 93. (1980) 9. sz. 405–420. p.
- Urbán*, 1986 *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986.
- Urbán*, 1999 gr. Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, jegyzeteket készítette, az előszót írta: Urbán Aladár. Bp., 1999. I–II. k.

1. számú melléklet

a.) A toborzás eredménye júniustól július végéig

- Kolozsvár: 120 fő.¹⁹⁸
- Dés: 14 fő.¹⁹⁹
- Déva: 19 fő.²⁰⁰
- Nagyenyed: 75 fő.²⁰¹
- Torda és Aranyosszék: 20 fő.²⁰²
- Kézdivásárhely: 123 fő.²⁰³
- Udvarhelyszék: 103 fő.²⁰⁴
- Vízakna: 11 fő.²⁰⁵
- Erzsébetváros: 24 fő.²⁰⁶
- Marosvásárhely: 80 fő.²⁰⁷
- Hegyalja: 20 fő.²⁰⁸
- Marosújvár: 7 fő.²⁰⁹
- Tövis: 6 fő.²¹⁰
- Bányavidék (Alsó–Fehér vm): 20 fő.²¹¹
- Brassó: 30 fő.²¹²

(A többi a toborzó helyről nem rendelkezünk adatokkal.)

198 GT. Pr. 1718. 1848. június 26. ONHT. 1138.

199 GT. Pr. 1704. 1848. június 25.

200 Uo. 1853. 1848. július 4.

201 *Szilágyi*, 1898. 84. p.

202 GT. Pr. 1786. 1848. június 28. *Jakab*, 1880. 271. p.

203 GT. Pr. 1723. 1848. június 28. *Jakab*, 1880. 271. p.

204 GT. Pr. 1722. 1848. június 29. Vay. 582., *Jakab*, 1880. 271. p.

205 GT. Pr. 1752. 1848. június 22. *Szilágyi*, 1898. 85. p., *Bakk*, 1880. 214. p.

206 GT. Pr. 1713. 1848. június 28. *Jakab*, 1880. 271. p.

207 *Ellenőr*, 31. sz., 1848. június 27.

208 *Szilágyi*, 1898. 85. p.

209 Uo.

210 Uo.

211 Uo.

212 *Jakab*, 1880. 271. p.

b.) A toborzás eredménye augusztusban, szeptemberben

- Fogaras: 11 fő.²¹³
- Marosvásárhely: 200 fő.²¹⁴
- Beszterce: 92 fő.²¹⁵
- Kolozsvár: 183 fő.²¹⁶
- Kolozs mezőváros: 2 fő.²¹⁷
- Aranyosszék: 80 fő.²¹⁸

c.) A toborzás eredménye szeptember 19–26 között

- Udvarhely: 1 fő.
- Kézdivásárhely: 126 fő.
- Déva: 6 fő.
- Marosvásárhely: 23 fő.
- Fogaras: 185 fő.
- Kolozsvár 24 fő.²¹⁹

d.) Állomány kimutatás (július 27)

- 11. honvédszászlóalj: 363 fő.
- 12. honvédszászlóalj: 44 fő.
- 13. honvédszászlóalj: 19 fő.
- 14. honvédszászlóalj: 33 fő.

Összesen: 459 fő.²²⁰

213 GT. Pr. 2234. gr. Bethlen Gábor főkapitány levele Vaynak, 1848. augusztus 16.

214 Vay. 963. gr. Lázár Dénes főbíró levele, 1848. szeptember 7.

215 ONHT. 4298. Beszterce levele a miniszterelnöknek, 1848. szeptember 23.

216 Uo. 4424. A város levele a miniszterelnökhöz, 1848. szeptember 18.

217 Uo. 4772. A város levele a miniszterelnöknek, 1848. szeptember 25.

218 Közlöny. Pest. 92. sz., 1848. szeptember 9.

219 ONHT. 4999.

220 ONHT. 2869. Ezen jelentéseket Dobay ezredes nyújtotta be.

e.) Állomány kimutatás (augusztus 8)

- 11. honvédszászlóalj: 272 fő.
- 12. honvédszászlóalj: 44 fő.
- 13. honvédszászlóalj: 27 fő.
- 14. honvédszászlóalj: 19 fő.

Összesen: 362 fő.²²¹

f.) Állomány kimutatás (szeptember 8)

- 11. honvédszászlóalj: 551 fő.
- 12. honvédszászlóalj: 227 fő.
- 13. honvédszászlóalj: 136 fő.
- 14. honvédszászlóalj: 78 fő.²²²

g.) Állomány kimutatás (szeptember 9–19)

- 11. honvédszászlóalj: 742 fő.
- 12. honvédszászlóalj: 365 fő.
- 13. honvédszászlóalj: 184 fő.
- 14. honvédszászlóalj: 108 fő.

Összesen: 1395 fő.²²³

h.) Állomány kimutatás (szeptember 19–26)

- 11. honvédszászlóalj: 846 fő.
- 12. honvédszászlóalj: 674 fő.
- 13. honvédszászlóalj: 200 fő.
- 14. honvédszászlóalj: 221 fő.²²⁴

Összesen: 1941 fő.

221 ONHT. 3173.

222 ONHT. 3582.

223 ONHT. 4055.

224 ONHT. 4999.

i.) A két zászlóalj létszáma októberben:

- 11. honvédszászlóalj: 1086. fő.
- 12. honvédszászlóalj: 1053. fő.²²⁵

2. számú melléklet

Tiszti kinevezések, előterjesztések

- Balázs Manó őrnagy és zászlóaljparancsnok (12. honvédszászlóalj).²²⁶
- gr. Bethlen Olivér százados (11. honvédszászlóalj).²²⁷

*Dobay ezredes felterjesztése a honvédszászlóaljak tisztikaráról
(augusztus 10.)²²⁸*

11. honvédszászlóalj:

- Százados: Bittó Károly.²²⁹
- Főhadnagy: Dolinay Mihály.²³⁰
- Hadnagy: Zeyk Ferenc²³¹

12. honvédszászlóalj:

- Százados: Szabó Farkas.²³²
- Főhadnagy: Horvatovics.²³³
- Hadnagy: Hős János.

225 ONHT. 6379., 6654., 6892. 1848. október 17–18.

226 ONHT. 3039. 1848. augusztus 25., 3108. 1848. augusztus 17.

227 ONHT. 2312. 1848. augusztus 2.

228 ONHT. 2732.

229 Vagyontalan nemesi származású, magyar (1806–1865). Főhadnagy a 62. gyalogezredben. *Bona*, 1987. 114. p.

230 Nemesi származású, magyar. 1843-tól hadfi a 37. gyalogezrednél, 1844-től nemesi testőr Bécsben. *Bona*, 1987. 137. p.

231 Nemesi származású, magyar, római katolikus (1824–1885). 1842-től hadfi, majd 1848-tól őrmester az 51. gyalogezredben. *Bona*, 1988. 671. p.

232 Vagyontalan, polgári származású (1815–1869). 1833-tól hadfi, 1848-tól főhadnagy az 52. gyalogezrednél. *Bona*, 1987. 298. p.

233 Horvatovich József. Kilépett hadnagy (51. gyalogezred). *Bona*, 1998. II. 79. p. Őt még augusztus másodikán kinevezték századosnak. Vay. 443.

13. honvédszászlóalj:

- Százados: Székely Elek.²³⁴
- Főhadnagy: Rohoman Károly.²³⁵
- Hadnagy: Bohus János.

14. honvédszászlóalj:

- Százados: Buczy Alajos.²³⁶
- Főhadnagy: Kosztka József.²³⁷
- Hadnagy: Csíki Domokos.²³⁸

*Dobay ezredes felterjesztése a zászlóaljparancsnokok személyéről
(augusztus 22)²³⁹*

- 11. honvédszászlóalj: Nehiba József őrnagy.
 - 12. honvédszászlóalj: Balázs Manó őrnagy.²⁴⁰
- Nehiba József kinevezése őrnagynak és zászlóaljparancsnoknak. (augusztus 22)²⁴¹

234 Nemesi származású, magyar. Főhadnagy az 51. gyalogezrednél. *Bona*, 1987. 309. p. Őt még augusztus másodikán kinevezték századosnak. Vay. 443.

235 Rohoman Károly. Vagyontalan polgári származású, német. 1838-tól hadfi, 1848-tól alhadnagy az 51. gyalogezrednél. *Bona*, 1987. 284. p. Őt még augusztus másodikán kinevezték századosnak. Vay. 443.

236 Butzy Alajos. Kisbirtokos nemesi származású, magyar. Kilépett főhadnagy, 1827–1847 között a 31. gyalogezredben szolgált. *Bona*, 1987. 119. p. Őt még augusztus másodikán kinevezték századosnak. Vay. 443.

237 Vagyontalan, nemesi származású, magyar (1818–1903). 1834-től hadfi, 1844-től hadfi a 14. határőrezredben. *Bona*, 1987. 208. p.

238 Csíki Domokos. Székely származású. *Bona*, 1988. 153. p.

239 Százados a 15. határőrezrednél. 1848. november 28-án katonái mint árulót felkoncolják Sepsiszentgyörgyön. *Bona*, 1988. 353. p., ONHT. 2901.

240 Őt még augusztus elsején javasolta őrnagynak Mészáros Lázár hadügyminiszter. Vay. 473.

241 ONHT. 2921.

Kinevezések a 13. honvédszászlóaljhoz

- Főhadnagynak: Lakatos Benedek²⁴², Szabó József.²⁴³
- Alhadnagynak: Debreceni Károly, Gedeon Kelemen.²⁴⁴

A zászlóalj tisztkara szeptemberben

11. honvédszászlóalj:

- Őrnagy: Richter Ede²⁴⁵
- Százados: br. Bánffy János, Alsó Sándor²⁴⁶, gr. Bethlen Olivér.
- Főhadnagy: Kakutsi Zsigmond²⁴⁷, Balázs Endre.²⁴⁸
- Hadnagy: Keresztes Kálmán²⁴⁹, Veress Miklós²⁵⁰, Szentpáli Zsigmond²⁵¹, Gál Ignác²⁵²
- Számvevő: Nemes László.

-
- 242 Nemesi származású, magyar (1821–1873). Jogot végez. Volt nemesi testőr, kilépett hadnagy. *Bona*, 1987. 216. p.
- 243 Nemesi származású, magyar, római katolikus. Kilépett főhadnagy. *Bona*, 1988. 562–563. p.
- 244 Joggyakornok (1829–1876). Őrmester a 3. honvédszászlóaljnál. *Bona*, 1998. I. k. 455–456. p., ONHT. 3808. 1848. szeptember 18
- 245 *Bona*, 1987. 113. p.
- 246 Kisbirtokos nemesi származású, magyar (1813–1873). Főhadnagy a 17. határőrezrednél. *Bona*, 1987. 90. p.
- 247 Székely származású, református. Kilépett hadnagy, 1832–1843 között a 2. gyalogezredben szolgált. *Bona*, 1988. 296. p.
- 248 Hadnagy a 14. határőrezredben. *Bona*, 1998. I. 65–66. p.
- 249 Magyar, római katolikus. 1844-től őrmester az 51. gyalogezrednél. *Bona*, 1988. 308–309. p.
- 250 Veres Miklós. Székely, nemesi származású, unitárius. 1843-tól hadfi, majd 1848-tól őrmester az 51. gyalogezrednél Kolozsváron. *Bona*, 1988. 641–642. p.
- 251 Szentpáli Zsigmond. Kisbirtokos nemesi származású, magyar. Jogot végez. Volt hadfi, 1836–1839. között a 17. határőrezredben szolgált. *Bona*, 1987. 405–406. p.
- 252 Gál Ignác. (1820–1905) Székely származású. 1838-tól közvitész, 1847-től őrmester a 14. határőrezrednél. *Bona*, 1988. 225. p.

12. honvédszászlóalj:

- Százados: Klement György²⁵³, Mircse Dénes.²⁵⁴
- Főhadnagy: Cseh Sándor²⁵⁵, Pap Károly, Józsa Dani²⁵⁶, Vass Pál.²⁵⁷
- Hadnagy: Csath Lajos, Klein Lajos²⁵⁸, Nagy Károly²⁵⁹, Hegyesi István.²⁶⁰
- Bánffy János kinevezése őrnagynak és zászlóaljparancsnoknak a 11. honvédszászlóaljhoz. (november 9)²⁶¹

253 Vagyontalan nemesi származású, magyar (1810–1886). 1826-tól közvitész, 1848-tól főhadnagy a 62. gyalogezrednél. *Bona*, 1987. 120. p.

254 Kisbirtokos nemesi származású, székely (1811–1864). 1842-től hadfi, 1848-tól százados a 15. határőrezredben. *Bona*, 1988. 416–417. p.

255 Birtokos nemesi származású, székely (1805–1880). *Bona*, 1987. 123–124. p.

256 Józsa Dániel. Székely, római katolikus. 1836-tól hadfi, majd 1846-tól hadnagy a 14. határőrezredben. *Bona*, 1988. 293–294. p.

257 Vass Pál. (1797–1859) Magyar, református. Kilépett főhadnagy, 1813–1837 között az 51. gyalogezredben szolgált. *Bona*, 1988. 633. p.

258 Polgári születésű (1820–1893). Kilépett őrmester, 1838–1843 között az 51. gyalogezredben szolgált. *Bona*, 1988. 315–316. p.

259 Magyar, református. 1839-től hadfi a 17, majd őrmester a 15. határőrezredben. *Bona*, 1988. 430. p.

260 Magyar, református. Császári és királyi hadnagy. *Bona*, 1988. 256. p., ONHT. 4999., *Ellenőr*, 85. sz., 1848. szeptember 29.

261 ONHT. 8301., 8303.

NAGY SÁNDOR

FORRADALOM A PÉTERVÁRADI HATÁRŐREZREDBEN

*Cyрил Hallavanya alezredes és Daniel Rastich ezredes emlékiratai a délvidéki szerb felkelés kirobbanásáról 1848 május–júliusában*¹

1848. július 15-ről 16-ra virradó éjjel, Mitrovicánál a péterváradi határőrezred mintegy tucatnyi tisztje, köztük az ezred parancsnoka, Daniel Rastich ezredes, illetve helyettese, Cyril Hallavanya alezredes, kelt át a Száván és lépte át a Szerb Fejedelemség határát. Az aktus szimbolikus lezárása volt egy több mint másfél hónapos folyamatnak, amelynek során az ezred feletti ellenőrzés a cs. kir. határőrvidéki katonai adminisztráció kezéből a május közepén, Karlócán alakult 'vajdasági' szerb nemzeti kormányzat, a főodbor közegeibe ment át. A hatalomváltás gyors volt és fájdalmas: a néhány hét leforgása alatt, a községekbe kihelyezett igazgatási tiszteket elkergették vagy ellehetetlenítették, a Mitrovicán székelő ezredtörzset teljesen elszigetelték; az ezred eredetileg Itáliába vezényelt, Zágrárból hazatérő 2. tábori zászlóalját szétzüllesztették — a tisztikart menekülésre kényszerítették.

Ilyen előzmények után ragadott tollat, hetekkel később, a Szerbiából visszatért Rastich ezredes a szlávóniai Vinkovcén (augusztus 3-án)², illetve Hallavanya alezredes a horvátországi Petrinján (augusztus 31-én)³, hogy a bécsi Hadügyminisztérium előtt is igazolja eljárását, és beszámoljon azokról az eseményekről, amelyek — Rastich megfogalmazásában — 'tökéletes anarchiához', a péterváradi ezred 'teljes feloszlásához' vezettek. A két, mindeddig publikálatlan,⁴ dokumentum nyilvánvalóan összehangolt vállalkozás eredménye: az egyik ott veszi fel a történet

1 A források felkutatását és a bevezető tanulmány megírását a bécsi Collegium Hungaricumban 2002-ben eltöltött, három hónapra szóló MÖB-ösztöndíj tette lehetővé. Köszönettel tartozok továbbá Hermann Róbert bécsi katonai delegátusnak, akinek technikai segítsége nélkül a forrásközlés nem valósulhatott volna meg.

2 Daniel Rastich ezredes jelentése a bécsi Hadügyminisztériumnak. Vinkovec, 1848. augusztus 3. Österreichisches Staatsarchiv. Kriegsarchiv (A továbbiakban: ÖStA KA) Kriegsministerium Presidial-Reihe 1848. (A továbbiakban: KM Pr. R.) MK-Akten 4240. Német tisztázat. (A továbbiakban: *Rastich-jelentés.*)

3 Cyril Hallavanya alezredes jelentése a bécsi Hadügyminisztériumnak. Petrinja, 1848. augusztus 31. ÖStA KA KM Pr. R. 1848. MK-Akten 5692. Német tisztázat. (A továbbiakban: *Hallavanya-jelentés.*)

fonalát, ahol a másik abbahagyja; egyúttal hivatkozik is a másokra. Hallavanya, aki a kritikus időszakban az ezredkörzet parancsnokságát vitte, 1848 májusától július elejéig tudósít a fejleményekről; a 2. tábori zászlóalj élén később visszaérkező Rastich pedig július elejétől a hónap közepéig, az említett mitrovicai határátlépésig folytatja a történet elbeszélését.

Miben áll(hat) az ekképp keletkezett irományok jelentősége? Mindenekelőtt, általában: nem ismerünk még egy korabeli forrásegyüttest, amely olyan minőciózus részletességgel írná le — ha csak egy meghatározott területre vonatkozóan is — a délvidéki szerb felkelés kibontakozását, mint a szóban forgó, következőkben prezentált két jelentés (Hallavanya 113, Rastich 43 oldalon keresztül teszi ezt meg!). Másfelől: a szerzők azzal, hogy a beszámolókból önnön kudarcuk magyarázatára összpontosítanak, vagyis a határőrvidéki katonai adminisztráció szétzúzásának deskripciójára kényszerülnek, akaratlanul is egy azóta elfelejtett—elfojtott *forradalmat* keltenek életre.

Talán fontoskodónak, vagy legalábbis furcsának tűnik a 'forradalom' szó használata egy olyan eseménysorral kapcsolatban, amely a történetírásban általánosan negatív módon, 'felkelésként' (*Aufstand, ustanak*) kerül meghatározásra.⁵ Ebben minden bizonytalansággal a hagyomány kényszerítő súlya, amely alól — ahogyan elgondolják és megjelölik tárgyukat — a történészek sem képesek kivonni magukat. A szóban forgó eseménysor ama kritikus mozzanatát, amelyet Hallavanya és Rastich jelentései egyedülálló aprólékosággal örökítenek meg, már annak idején különös csend övezte. A történetek mögött leginkább reakciós összeesküvést gyanító magyar minisztérium figyelmét eleve nem keltette fel a Katonai Határőrvidék szerb többségű ezredeiben lezajló hatalomváltás.⁶ A másik oldalon

4 Thim József csupán a Rastich-jelentés semmitmondó töredékét adta közre. Vö. *Thim József: A magyarországi 1848–49-iki szerb fölkelés története. II. kötet. Iratok: 1848 március–augusztus.* Budapest, 1930. (A továbbiakban: *Thim*, 1930.) 591–592. p.

5 Nem hallgatható el, hogy az 1945 utáni jugoszláv (szerb) történetírás az 1848-as 'vajdasági' eseményeket, bár megmaradt a 'felkelés' *terminus technicus* mellett, általában forradalomként — sőt: 'népi–demokratikus forradalomként' — tartotta–tartja számon. A hatalomváltás tényének megállapításán túl azonban, miután a marxista forradalom–tipológiához alkalmazkodva mindenáron a 'polgári' jelleg kimutatásán fáradozott, nem tudott sokat mondani annak lényegéről.

6 Vö. *Nagy Sándor: Statáriális eljárás Dimitrije Stanimirović és Naum Kojić ellen 1848 júliusában.* Adalékok a délvidéki szerb felkelés kirobbanásának történetéhez. In: *Fons*, 1999. 1–2. 131–177. p. Az 1848 nyarán lefolytatott rögtönítélő eljárás nyomán, a magyar kormányzat megkülönböztetett figyelmet szentelt a határőrvidéki cs. kir. tisztek és tisztviselők magatartására nézve terhelő adatokat szolgáltató Stanimirović vallomásának, miközben az meglehetősen ellentmondásban állt társa, Kojić láthatóan érdektelenné tartott kijelentéseivel, aki közben a szerb felkelők terrorját domborította ki.

pedig, az 1848 őszen — éppenséggel szerb segédlettel — regenerálódó birodalmi kormányzat igyekezett arra minél hamarabb a jótékony feledés fátylát borítani.

A pétervárad-i ezred menekült parancsnokai természetesen nem használják kifejezetten és következetesen a 'forradalom' szót⁷: mivel elsősorban felfordulásként, rendbontásként, a fejtelenség elhatalmasodásaként érzékelték s éltek meg a velük történeteket, illetőleg nem sokat foglalkoztak azok magasabb értelmével. Az ezred területén lezajló eseményeket 'forradalomként' — szervezett, tömegtámogatással, erőszakos úton végrehajtott hatalomváltásként — jellemző utólagos, történetírói konstrukció mindenképpen kifejtésre szorul. Az alábbiakban, a forrásközlést bevezető tanulmány keretében, Hallavanya és Rastich beszámolóira, illetőleg — főként — a bécsi *Kriegsarchiv*-ban felkutatott egyéb, az 1848 nyarán szétzilált határőrvidéki katonai igazgatás által keletkeztetett iratokra támaszkodva, ezt próbáljuk megtenni.

A pétervárad-i ezred és a 'nagy forradalom' 1848 tavaszán

Az ezred⁸ körzetében a katonai adminisztrációra az első csapást 1848 tavaszán közvetlenül a forradalmi hullám terjedése mérte. A Dunán járó gőzhajók gyorsan meghozták a bécsi és pesti események hírért, az azokon érkező szemtanúk — uta-

7 Mindössze Hallavanya alezredes, egy ízben, a felkelés szomszédos bánági határőrvidéken történt hirtelen kibontakozásával kapcsolatban használja a *Revolution* kifejezést. *Hallavanya-jelentés*.

8 A pétervárad-i ezred a török kiűzése után létesített dunai határőrvidéken alakult meg, amelynek egy részét a XVIII. század közepén polgárosították (ekkor keletkezett Szerém, Verőce és Pozsega megye), a katonai igazgatás alatt maradó, a Duna és a Száva menti területsávra visszaszoruló ezredeket pedig (a pétervárad-i mellett még: a bródit és a gradiskait) regularizálták, illetőleg a bécsi Udvari Haditanács alá rendelt, egységes katonai tartománnyá fejlődő Határőrvidékbe integrálták. Az ezred Péterváradtól Rácsáig terjedően, a Dunára és a Szávára támaszkodva, hosszú karéjban ölelte körül a provinciális (polgári) területet, Szerém megye keleti csücskét. Az 1847-es adatok szerint, 60 faluban, és az ezred székhelyén, a 'mezővárosnak' (*Markt*) számító Mitrovicán, 10.067 háztartásban, 77.734, nagyrészt — megközelítőleg 80%-os arányban — pravoszláv vallású szerb lakos élt (jelentős számban voltak még jelen katolikus és evangélikus németek, katolikus sokácok, kisebb részt szlovákok, illetőleg klementinusok). A kedvező fekvésnek, a szőlőművelésnek, illetőleg a balkáni közvetítő kereskedelmnek köszönhetően, a Duna mentén néhány városias település is kifejlődött, amelyek 'szabad katonai község' (*Militär-Communität*) státuszt nyertek: az Újvidék szomszédságában, a szlavón-szerémségi főhadparancsnokság székhelyét adó erődítmény mellett elterülő, katolikus többségű Pétervárad (4302 lakos); a pravoszláv egyházi-kulturális központ, Karlóca (4231 lakos); végül a legnépesebb kereskedelmi csomópont, Zimony (9807 lakos).

sok, kereskedők — pedig személyesen erősíthették meg a keringő, hihetetlen beszámolókat. Március 23-án, miután a Duna másik oldalán Pancsova lakói elkergették a városi magisztrátust, Zimonyban is zendülés ütött ki, amelynek során a katonai igazgatás képviselőit letették, s egy 27 tagú választott, polgárokból álló bizottság kezébe adták a szabad katonai község kormányzatát. Bár a várost néhány nap múlva katonaság szállta meg, a magisztrátus restaurálása komoly nehézségekbe ütközött, s végül a polgári bizottság a helyén maradt.⁹ Nem sokkal később, április 2-án, hasonló demonstrációra került sor Karlócán, ahol a több száz fős tüntető tömeg, a szabadságot éltetve, ugyancsak a katonai magisztrátust fenyegette.¹⁰

A hatalom megrendülését kísérő elbizonytalanodás és nyugtalanság ezekből a határőrvidéki városias, és a nagyobb provinciális Duna-menti településekből — Vukovár, Újvidék — áradt szét a vidékre, a határőr falvakra. „Szívesen rendelem volna Zimonyba a pétervárad ezred legközelebb eső századait, mivel arról volt szó, hogy gyorsan cselekedjünk,” — jelenti báró Hrabovszky János altábornagy, szlavón–szerémségi főhadparancsnok a zimonyi intervenció nehézségei kapcsán — „azonban eme ezred körzetében is, amely Zimonnyal közelebbi és sokrétű érintkezésben áll, nem éppen a legmegnyugtatóbb híresztelések terjedtek el, így azokat nem mertem ilyen körülmények között Zimonyba küldeni, habár idáig még nincs okom hűségükben kételkedni.”¹¹ A határőröket megmetyélező híreszteléseket részben zimonyi agitátorok hintették szét: „két nappal ezelőtt Radoslav és Welitskovits helybeli ügyvédek beutazták a pétervárad ezredet és mindenfelé azt a hamis hírt terjesztették, hogy Őfelsége a császár kénytelen lett volna Bécsből elmenekülni.” — hangzik a zimonyi katonai parancsnokság tudósítása.¹²

Összességében véve a kora tavaszi pancsovai, zimonyi és karlócai megmozdulások — jóllehet kizárólag helyi igazgatási és szociális problémákra összpontosítva mindvégig megőrizték partikuláris jellegüket — a parancsadás–engedelmesség viszonylatát szentesítő ’törvényes rend’ áthágásával elsőként mutatták meg a pé-

9 Maximilian von Ungerhofer vezérőrnagy, zimonyi katonai parancsnok jelentése Hrabovszky-nak. Zimony, 1848. március 28. Közli: Grada za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848–1849. I. knjiga. 1848 márt–júni. (Red.: Radoslav Perović.) Beograd, 1952. (A továbbiakban: *Perović*, 1952.) 57–59. p.

10 A karlócai magisztrátus jelentése Hrabovszkynak. Karlóca, 1848. április 4. Uo. 90–91. p.

11 Hrabovszky jelentése az Udvari Haditanácsnak. Pétervárad, 1848. március 26. ÖStA KA KM Pr. R. 1848. MK–Akten 1403. Német tisztázat. Zimonyt végül nem határőr, hanem — magyar legénységű — soralakulatok szállták meg. A jelentésben a beskai, pazovai és golubincci századok elégedetlenségét említi, egyúttal intézkedést kér az azok által fizetendő köveztvám tekintetében.

12 Ungerhofer jelentése Hrabovszkynak. Zimony, 1848. március 24. Közli: *Perović*, 1952. 30. p

tervárad i ezredben a demokratikus politizálás lehetőségességét. A katonai községekben megmutakozó erjedés április elején az ezredtörzs székhelyét, Mitrovicát is elérte. Április 7-én a mitrovicai polgárok petíciót terjesztettek fel az uralkodóhoz, amelyben a Katonai Határőrvidék és Horvátország–Szlavónia–Dalmácia egyesülését, illetve a nem katonáskodó határőrvidékiek civil jog alá helyezését sürgették.¹³ Ez egyet jelentett a katonai adminisztráció nyílt megkérdőjelezésével. Ráadásul a kérvényt nem egyszerűen a szolgálati út betartásával, a címzetthez intézték, hanem annak kinyomatott példányait az ezred egész területén terjesztették.¹⁴

A petíció újdonsága abban állt, hogy nem csupán — amint az korábban magától értetődött — egy jól körülhatárolható-megfogható közösség nevében íródott, s nem csupán annak ügyeivel foglalkozott: a megszólaltatott csoport keretei egyszeriben kitágultak, s abban immár a határőrség nevében, a Határőrvidék egészét érintően fogalmazódtak meg követelések. Hrabovszky altábornagy a hónap végén, miközben ingerült kirohanást intézett a háttérben gyanított kereskedők és iparosok ellen, éles szemmel veszi észre az eljárásban rejlő veszélyt: „Az, ahogy mármost ezek az emberek arra vetemedhetnek, hogy a Katonai Határőrvidék Provinciáléval való polgári jogszolgáltatás alatti egyesülése végett kérvényt készítsenek, és a tulajdonképpeni határőröktől, akik a katonai igazgatástól elszakadni nem akarnak, a szót átvegyék, csakis a jelenleg elharapózó, a felfordulást és a fennálló társadalmi viszonyok megdöntését célzó törekvésekből magyarázható.”¹⁵

A mitrovicai polgárok merész, a katonai hatóságokat kihívó lépése azonban sajátos módon, utólag, legitimitásra tett szert azáltal, hogy a ’tulajdonképpeni határőrök’, nem utolsósorban a vidéket keresztül–kasul bejáró agitátorok, ’emisszáriusok’ fellépése nyomán, a terjesztett újságok, röpiratok, gúnyrajzok hatására, visszhangozni kezdték a nevükben–nélkülük megfogalmazott követeléseket. Április közepéről ismert egy, Zimony környéki szerb falvakkal tulajdonított, kívánságlista, amelyben első helyen szerepel, miszerint: „Teljesen számolják fel a jelenlegi katonai alkotmányt, és minden feudális viszonyt, mert elpusztítják a kereskedelmet, a kézművességet, az ipart, a tudást és tudományt.”¹⁶ Mindenesetre kétségtelen, hogy a tavaszi hónapokban a ’katonai alkotmány’ minden ízében vita tárgyává vált, amely megérintette a kisebb közösségeket is, s az elharapózó diszkusszió nem

13 A mitrovicai gyűlés petíciója. Mitrovica, 1848. április 7. Közli: *Thim*, 1930. 85–86. p.

14 Hrabovszky leirata Rastichnak. Pétervárad, 1848. április 28. ÖStA KA KM Pr. R. 1848. MK–Akten 1423. Német tisztázat. Ebben az altábornagy panaszkodik, hogy a petíció példányait már két magisztrátus küldte be, s hogy azt kétségtelenül más községekhez is eljuttatták.

15 Uo.

16 Az eredetileg a belgrádi *Srbske novine*ben közölt, állítólag — az újságban hozzáfűzött kommentár szerint — Dobanovcából származó pontozatokat közli: *Perović*, 1952. 115–116. p.

csupán a katonai berendezkedés számos úgymond visszásságát, de hamarosan alapvetéseit is botrányos színben tüntette fel.¹⁷

A márciusi forradalom legnagyobb horderejű következményének a Katonai Határőrvidéken tulajdonképpen az a *mód* tekinthető, ahogyan a megfogalmazódó, különböző követelések alakot öltöttek vagy váltottak, felbukkantak és eltűntek, ahogyan létrehozták, megerősítették azokat a kisebb közösségeket, és tagjaikat összefűző tartósabb kapcsolódásokat, amelyek — amint Hrabovszky altábornagy is felismerte — megbénították a 'régí rendet', egyúttal 'civil társadalmat' körvonalaztak. „...mindenki feljogosítva érzi magát a saját körén kívül eső dolgokról nézeteit közölni.” — fogja meg a változások egyik lényegi elemét Rastich ezredes a 'néphangulatról', vagy amint maga is nevezi, a 'közvéleményről' (*öffentliche Meinung*) április második felében tett jelentésében.¹⁸ 1848 tavaszán, a 'legfelsőbb akarat' drámai elbizonytalanodása idején, az azt közvetíteni hivatott katonai hatóságok működését tulajdonképpen egy megfoghatatlan, a 'szolgálati utat' — a parancsadás megszokott útját — keresztbe metsző horizontális hálózat, a 'közvélemény' születése paralizálta.

A Katonai Határőrvidék és a 'magyar veszély'

A politikai tér demokratizálódása mellett, kezdettől fogva jelen volt egy további tényező, amely később végzetessé vált a határőrvidéki katonai adminisztráció számára: a külső fenyegetettségnek a határőr népességben gyökeret verő, állandósuló érzete, amelyet a magyar törekvések szültek. Az 1848 áprilisában megalakuló magyar minisztérium nyíltan igényt formált a mindaddig a bécsi Udvari Haditanács által igazgatott Katonai Határőrvidék feletti ellenőrzés átvételére. A jogállásukat, különös státuszukat féltő határőrök ezt, saját hatóságaiktól támogatva, illetve a kibontakozó, a Határőrvidéken is lábra kapó 'nemzeti mozgalmak' agitációja nyomán, túlnyomórészt — a székely ezredek kivételével — veszélyként érzékelték. Az osztrák kormányral, illetve az illetékes tartományi főhadparancsnokságokkal folytatott, hetekig, sőt hónapokig tartó huzavona, amelynek végén a szlavón-szerémségi, illetőleg a bánági főhadparancsnokság — ellentétben a horvátországi főhadparancsnoksággal, ahol Jelačić bán, a horvát mozgalomra támaszkodva, a fegyveres ellenállás mellett döntött (és, tegyük hozzá, az erdélyivel, ahol az egyéb-

17 Rastich jelentése Peter Zanini altábornagy, osztrák hadügyminiszternek. Mitrovica, 1848. április 20. Közli: *Thim*, 1930. 114–116. p.

18 Uo.

ként is speciális helyzetben lévő határország feletti rendelkezés a később terítékre kerülő uniós kérdéssel kapcsolódott össze) — a magyar kormány fennhatóságának elismerésére kénytelenített, ekként mindkét hadkerületben teljesen aláásta a határvidéki hatóságok tekintélyét.

Ugyan a pétervárad ezred körzetében, különösen pedig a szabad katonai községekben, a pesti forradalomról érkező hírek jórészt, eleinte, kedvező visszhangra találtak (így pl. március 23-án Zimonyban, a szomszédos Pancsova példájára, a demonstrálóknál magyar zászlók és magyar kokárdák tűntek fel), ez a hangulat nagyon hamar, néhány nap leforgása alatt — mindenekelőtt Zágráb, illetve a közeli Belgrád befolyása nyomán — gyökeresen megváltozott. Zimonyban hamarosan, majd Karlócán is, ’illír’ (piros–fehér–kék) jelvények kerültek elő,¹⁹ és ennek megfelelően, a helyi mértékadó politikai körökben a horvát (’illír’) nacionalisták által elképzelt Háromegy Királysággal, avagy éppenséggel — *sub rosa* — a Szerb Fejedelemséggel való egyesülés került napirendre.

Az ezred székhelye, az egyelőre nyugalmat mutató Mitrovica környékén már nagyon hamar, március vége felé — éppen a zimonyi események hatására — kifejezetten magyarellenes légkör uralkodott el. Hallavanya alezredes ekkoriban a közönség azon félelméről tudósította feljebbvalóit, hogy „az új magyar minisztérium a határvidéket erőszakkal hatalmába keríti, a hatóságokat letéteti és túszként elviteti”.²⁰ Ilyen körülmények között, amikor a mitrovicai kamarai hivatali épületre, a kétféjű sasos lobogó helyett, magyar zászlót próbáltak feltűzni, a határőrök azzal fenyegették meg a hivatalnokokat, hogy erővel tépik le azt.²¹ Híresztelések keringtek továbbá az ezredben — amint az előzőleg Zimonyba rendelt, Mitrovicára visszatérő Rastich ezredes jelenti — „hogy Zimonyt a magyar befolyás Magyarországhoz csatolta és a Határvidéktől elszakította, hogy engem Zimonyban fog-

19 Ungerhofer jelentése Hrabovszkynak. Zimony, 1848. március 24. Közli: *Perović* 29–30. p. Ungerhofer értetlenségének ad hangot a jelenség kapcsán: „Nagyméltóságod figyelmét még különösen fel kell hívnom arra, hogy még nem ismert, voltaképpen minnek is akarják magukat a zimonyiak nyilvánítani. Először azt mondták, magyar szabad királyi várossá kívánnak válni, most pedig az látszik, hogy a legtöbben nem magyar, hanem illír nemzeti kokárdát, vagyis fehér, vörös és világoskékkel viselnek”. — A karlócai demonstráció kapcsán a magisztrátus arról számol be, hogy a tüntetők zászlókkal vonultak fel, amelyek bizonyosan vörös–fehér–kék színűek lehettek, mert — amint a jelentés végén olvasható — két diák a helybeli iskolai igazgatóságnak illír zászlókat adott át kitűzésre. *Perović*, 1952. 90–91. p.

20 Hallavanya jelentése Hrabovszkynak. Mitrovica, 1848. március 31. Uo. 74. p.

21 Hrabovszky leírata Rastichnak. Pétervárad, 1848. március 29. ÖStA KA Wiener Hofkriegsrat Presidial-Reihe 1848. CK-Akten 1020. Német másolat. Az incidensről később beszámol Rastich is. Rastich jelentése Hrabovszkynak. Mitrovica, 1848. április 1. Közli: *Perović*, 1952. 77–79. p.

ságba vetettek, sőt meggyilkoltak, hogy máris magyar ezredek és huszárok masíroznak a Határőrvidéket lerohanni, s őket engedelmességre kényszeríteni”.²²

A ’magyar veszély’ ekkortájt még a Pest–Budáról érkező utasításoknak következetesen ellenszegülő katonai adminisztráció pozícióját látszott erősíteni, s megfordítva: a katonai hatóságok is táplálták az ekkor még lojalis töltetű magyarelles hangulatot. 1848 tavaszán mindenesetre lelkes tudósítások születtek az ezredben tapasztalható kollektív ’fekete–sárga’ érzelmi kitörésekről, amelyek burkoltan vagy nyíltan a Határőrvidék magyar kormánnyal szembeni ellenszegülését demonstrálták. „Ezalatt, mindeme fejlemények közben,” — mentegeti a békétlenkedő mitrovicaiakat a főhadparancsnok előtt Rastich ezredes — „egy szó, egy illetlen hang sem hallatszott, és minden nyilatkozat csakis a kegyelmes császári ház iránti legteljesebb hűséget és a biztosított engedmények miatti legélénkebb hálát árasztotta; ezáltal sokkal inkább a lojalitás nyilvános manifesztációjára került sor”.²³ Az április elején Mitrovicára vetődő szerbiai emisszárius, Matija Ban ugyanakkor már többet árul el az összhang háttéréről: „Maga a kormányzat is támogatja a szlávokat. [...] Az ezredes, aki jó horvát, azt mondta, hogy meg is hal a nemzetiségéért, és így békén hagyták. Itt maguk a német tisztek is a néppel vannak, a magyarok ellen.”²⁴

A ’néppel’ tartó tisztek mindazonáltal rövidesen kénytelenek voltak megtagasztalni, milyen ingatag is a határőrök lojalitása, amennyiben az nem csupán a határőrvidéki hatóságok által instrumentalizálható, illetőleg mennyire kétélű fegyver a ’magyarokkal’ való hangulatkeltés. A péterváradi ezred 2. tábori zászlóaljának küszöbön álló koncentrálása és Itáliába vonultatása körül máris komoly aggodalmat keltett, amikor április végén–május elején — állítólag megint csak Zimonyból — nyomtatott felhívások terjedtek el, amelyek szerzői a katonaság kirukkoltásával védtelenül maradó otthonok magyar megszállásával riogatták a határőröket.²⁵ A katonai adminisztráció utasításainak keresztvezése ekkor még nem járt sikerrel — a 2. zászlóaljat, élén Rastich ezredessel, május 16-án gond nélkül hajózták be a Száván, Zágráb felé — azonban a Katonai Határőrvidék magyar minisztérium alá

22 Uo. 77–79. p. A híresztelés alapja az volt, hogy a zimonyi lázadás elfojtására március második felében magyar legénységű csapatokat vetettek be. Rastich állítólagos elfogásáról korábban Hallavanya alezredes is tudósította Hrabovszkyt. Vö. Uo., 74. p.

23 Uo. 77–79. p.

24 Ban jelentése Stevan Petrović Kníčanin szerb államtanácsosnak. Mitrovica, 1848. április 2. Uo. 81–82. p.

25 Egy ilyen, a péterváradi ezredben és a csajkás zászlóalj körzetében keringtetett felhívásról számol be a főhadparancsnok, mellékelve annak szerb nyelvű eredetijét is: Hrabovszky jelentése a bécsi Hadügyminisztériumnak. Pétervárad, 1848. május 8. ÖStA KA KM Pr. R. 1848. MK–Akten 1423. Német tiszttázat.

rendelésének mind gyakrabban felbukkanó, a működését megkezdő szerb főodbor által minden módon propagált, a hivatalosság által egyre erőtlenebbül cáfolt hírére, május végére már valósággal apokaliptikus hangulat kerítette hatalmába az ezred népességét.

A magyar kormány fennhatóságát explicit módon kimondó május 7-i kabinetirat hírére a pétervárad-i ezredben egy csapásra feszültté vált a helyzet. Amint a május 20-án Hrabovszky altábornagynál megjelenő Panteleimon Paich százados jelentette, egy küldöttség egyenesen Hallavanya alezredesnek szegezte a kérdést: „megerősíti-e a Katonai Határőrvidék magyar minisztérium alá rendeléséről szóló híresztelést? mert ők ebben az esetben, a többi határőrezreddel összefogva, az ellen a legünnepélyesebben protestálnának, s nyomban futárokat menesztenének kivonult, Itáliában harcoló testvéreikhez, hogy azokat otthonaik védelmére haza szólítsák.”²⁶ Bár a kabinetirat kihirdetésére az ezredben — eltérően a bánsági határőrvidéktől, ahol a publikáció ekképp katalizálta az eseményeket — nem került sor, miután a szlavón–szerémségi főhadparancsnokság végül mégis behódolt Pest–Budának, a katonai adminisztráció képviselői a határőr népesség szemében menthetlenül diszkreditálódtak, s olyan robbanásveszélyes szituáció alakult ki, amelyben megteremtődtek a hatalomváltás feltételei.

A szerb 'nemzeti mozgalom' a pétervárad-i ezredben

A Katonai Határőrvidék ellenőrzése körüli bizonytalanság, amely megrendítette a helyi hatóságok pozícióját, sajátos módon abban a térségben — az Alduna vidékén — vált akuttá, amelyben 1848 tavaszán szilárd intézményes háttérrel rendelkező, s ezért rendkívül virulens 'nemzeti mozgalom' bontakozott ki. A határőri elégedetlenség és a 'magyarok' miatti, lassan mindent elárasztó félelem éppenséggel ezen a tájékon találkozott a részben provinciális, de jórészt ugyancsak határőrvidéki városias településeken létező szerb 'nacionalista'²⁷ csoportok szerveződésével.

26 Hrabovszky felterjesztése V. Ferdinándnak. Pétervárad, 1848. május 20. Közli: *Thim*, 1930. 262–263. p.

27 Természetesen a 'nagyszerb' eszmének is számos híve — ők a tulajdonképpeni 'szerb nacionalisták' — akadt, a magyarországi szerb nemzeti mozgalom kifejezett célkitűzése azonban nem Szerbia létrehozása, hanem a 'Szerb Vajdaság' kivívása volt, amelyet történetileg nem a középkori szerb birodalomra, hanem alapvetően a Habsburg uralkodók által a XVII–XVIII. században adományozott 'privilegiumokra' vezettek vissza. Ilyen értelemben speciális, 'magyarországi szerb nacionalizmusról' beszélhetünk.

A 'nemzeti ügy' a péterváradi ezredben március végén, elsőként Mitrovicán vált közbeszéd tárgyává. Az ezredtörzs székhelyén a polgárságot — eltérően Zimonytól; illetőleg éppenséggel a kezdeti zimonyi 'magyarbarát' megnyilvánulások hatására — nem a helyi, kommunális kérdések tartották izgalomban, hanem az úgynevezett 'nemzeti ügy' (*Nationalsache*).²⁸ Ennek nyomán a község határain túlcsapó mozgalom kapott lábra, amelynek ágensei kezdettől fogva igyekeztek bevonnani a határőr falvak képviselőit,²⁹ technikai (a mozgalom kiszélesítése) és ideológiai (az imaginárius közösség reprezentálása) megfontolásokból egyaránt. Mindazonáltal a mitrovicai fejleményeket illetően óvatosan kell bánni a 'nemzeti' minősítéssel, amennyiben a már említett április eleji petícióban, a 'határőri' sérelmek mellett, még kifejezetten 'illír' követelések fogalmazódtak meg, amelyek hamarosan, egy-két hét leforgása alatt, más irányba fordultak.³⁰

A voltaképpeni szerb 'nemzeti mozgalom' április derekán bontakozott ki. Látványos felfutása elsősorban a magyarországi szerb népességet teljes egészében lefedő pravoszláv egyházi autonómia önvédelmével hozható összefüggésbe. A birodalmi kormányzat által a gyakorlatban már korábban is megnyírbált szerb egyházi 'privilegiumokat' a magyar minisztérium — a liberális állameszmét következetesen érvényesítve — a szorosan vett egyházi és iskolai ügyekre korlátozta, amivel egyszeriben semmivé tette azok sajátos, másfél évszázadra visszanyúló 'nemzeti' képviseleti funkcióját. Mindez, az autonómiát a magyar rendi törekvésekkel szemben a múltban is biztosító Katonai Határőrvidék bekebelezésével tetézve, megmozdította azokat a nagyobb délvidéki városokat, amelyekben egyúttal jelentős pravoszláv–szerb hitközségek voltak.

A 'nemzeti' mozgalomban, a péterváradi ezred területén, Karlóca, Zimony és Mitrovica játszott fontos szerepet. Első helyen mindenképpen Karlóca említendő, amely, mint a magyarországi pravoszláv egyház központja, az ezred határain jóval túlmutató jelentőségre tett szert. A karlócai hitközség április 14-én kibocsátott körözüvénye, amely a Háromegy Királysággal szövetségben álló Szerb Vajdaság 'megújítását' hirdette meg, elsőként propagált a különböző irányzatokat összeforrasztó politikai programot. A máskülönben álmos kisvárosban, egy héttel később, miután a pozsonyi országgyűlésen résztvett Josif Rajačić érsek hazatért székhelyére, máris egymást érték a pravoszláv hitközségek küldöttségei, amelyek a forradal-

28 *Perović*, 1952. 74. p.

29 Matija Ban április 2-án Zimonyban és Mitrovicán úgy értesült, hogy „holnapután gyűlés lesz Mitrovicán, amelyre minden faluból két határőr fog menni”. Uo. 81–82. p.

30 Az ugyancsak Mitrovicán, április 20-án tartott határőri gyűlés által összeállított újabb petíció az aktuális szerb törekvéseket vizsgálta. Vö. *Perović*, 1952. 139–142. p.

mat megelőzően kiírt, az események sodrában sajátos szerb 'nemzeti gyűlésként' elképzelt egyházi kongresszus mihamarabbi összehívását sürgették. Később pedig, a körülmények összejárásának folytán, Karlóca lett az előtanácskozásként meghirdetett, május 13–15-én megtartott gyűlés színhelye is.

A pravoszláv egyházi autonómia védelme kapcsán szerveződő, többnyire a helyi hitközségek keretei között politizáló városi 'nemzeti' körök április második felében a 'vidékkel', a határőr népe sséggel is közvetlen kapcsolatba léptek. A péterváradai ezredben a katonai hatóságok április végén az Újvidék–Karlóca–Zimony–tengely mentén ide–oda vonulató, a környékbeli lakossággal óhatatlanul érintkező 'illír hordákra' lettek figyelmesek. Így a péterváradai magisztrátus jelentése szerint az április 20-án Karlócára tartó újvidéki küldöttség tagjai útközben nyilvánosan szidalmazták a katolikus vallást, s a rochusthali papot és káplánját gyalázták; a 27-én Karlócáról Péterváradra, illetve Újvidékre kocsizó zimonyi szerbek némelyike az összegyűlt nép előtt a szerb 'jogokról és szabadságokról' prédikált, többen pedig gyűjtogatásról beszéltek.³¹ A még 26-án felkerekedő zimonyi deputációt korábban a batajnica határőrök a falu határában, a papság vezetésével, templomi zászlóval, harangzúgással és ágyúdörgéssel fogadták, s egészen Újpszovákig kísérték. Az illetékes század jelentése szerint, néhány 'nyughatatalan' helybeli a templom elé „éljen első Ferdinánd, a haza atyja / Szerbség és egyetértés” feliratú, vörös–fehér–kék zászlót állított.³²

A 'város' és a 'vidék' szerb lakossága közötti politikai kapocs állandósulását több tényező támogatta. A pravoszláv egyházszervezet, a hitközségek hálózata, amely a 'nemzeti gyűlés' összehívása körül jött mozgásba, teljes egészében magában foglalta a határőr népe sség szerb etnikumú részét, amely ily módon ugyancsak aktivizálódott. A 'vidéki' pravoszláv hitközségek a mozgalom megélénkülésével — részben hagyományos politikai szerepüknek megfelelően — sajátos médiumként kezdtek funkcionálni: 'lefelé' a formába öntött 'nemzeti' programot és ideológiát, 'felfelé' a helyi politikai–szociális igényeket közvetítették. Ennek eredményeként a még március végén–április elején felbukkanó határőri követelések, amelyeket a katonai adminisztráció mindaddig kanalizálni tudott, a továbbiakban a pravoszláv–szerb falvak esetében a 'nemzeti mozgalom', illetőleg a küszbönálló 'nemzeti gyűlés' felé törtek utat. Így az április 26-án vörös–fehér–kék nemzeti lobogót felállító batajnicaiak a zimonyi küldöttség előtt kijelentették, hogy a felsőbb-

31 A péterváradai rendőrség jelentése a magisztrátusnak. Pétervárad, 1848. április 28. Uo. 185. p.

32 A banovcei század jelentése Rastichnak. Óbanovce, 1848. április 27. ÖStA KA Alte Feldakten 1848. Slavonisches General–Kommando. (A továbbiakban: AFA 1848. SGK.) 1906. k. 5–2. Német nyelvű tisztazat.

ség által elrendelt kincstári robotra nem fognak elmenni, mert „a szabadság zászlaja Batajnica helységben ki lett tűzve”³³. Május elején, a gyűlés előtt rendezendő választások kapcsán pedig Rastich ezredes arra hívta fel a főhadparancsnokság figyelmét, hogy a beskai században a kincstári robot adóvá változtatása ügyében a nép a kérdésben nyilvánvalóan illetéktelen nemzeti gyűléshez kíván fordulni.³⁴

Az ily módon létrejövő, a katonai igazgatást átszövő, informális ’nemzeti infrastruktúra’ a május 13–15-i karlócai gyűlést követően vált egy csapásra láthatóvá: a kongresszusi küldöttekből megalakuló szerb nemzeti főodbor (*glavni odbor naroda srpskog*), Đorđe Stratimirović elnökletével, a Katonai Határőrvidéken hamarosan végrehajtó szervként kezdett viselkedni, s — ami a katonai adminisztráció képviselői körében általános megdöbbenést keltett — a szerb határőr népesség *engedelmeskedett*. A szerémségi és bánsági ezredek legénységét a ’magyar veszéllyel’ szemben, az elkövetkező hetekben ekképp, a tehetetlen avagy hasztalan ellenszegülő cs. kir. tisztek és tisztviselők szeme láttára, a karlócai főodbor mozgósította. Egyúttal megkezdődött a formális nemzeti hatalmi szervezet (az odborok hálózata) kiépítése is, amely — ha kellett: erőszak alkalmazásával — felbomlasztotta, végül pedig felváltotta a katonai igazgatást.

A péterváradai határőrezred forradalma 1848 júniusában

A péterváradai ezredben a katonai hatóságok május utolsó napjaiban figyeltek fel a karlócai főodbor tevékenységére. Az ezredkörzetet igazgató Hallavanya alezredes május 25-én kifakadt: „Nem kis feladat a nyugalmat és a rendet fenntartani, amikor az egyes komiték felszólításai és határozatai a községekhez, s nem a hatóságokhoz mennek.”³⁵ Pár nap múlva arról értesítette a főhadparancsnokságot, hogy „Karlócán valóban létezik egy gyülekezet ’szerb komité’ név alatt, s ez oda hat, hogy az ezredbeli községek is bizottságokat, ’odborokat’ alakítsanak és magukat a komitéval összekötésbe tegyék.”³⁶ Az alezredes tudósítása szerint már Mitrovicán is odbor működött, s több század jelezte hasonló bizottságok létrehozását. Az ügy kivizsgálására kiküldött tiszt, Todor Radosavljević hadbíró–százados június első napjaiban az ezred Karlócahoz, illetőleg Zimonyhoz közel eső 18 községét felkeresve, szomorú állapotokat talált. Beszámolója szerint a főodbor emisszáriusai jár-

33 ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1906. k. 5–2.

34 ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1906. k. 5–18.

35 Hallavanya jelentése Hrabovszkynak. Mitrovica, 1848. május 25. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1906. k. 5–66. Német tisztázat.

36 Hallavanya jelentése Hrabovszkynak. Mitrovica, 1848. május 30. Uo. 351. p.

ták be a környéket, s „a magyarok ellen elkeseredett népet a fennforgó veszély minden lehető nagyobbításával, sőt feljebbvalóik meggyanúsításával, felkelésre és hatóságaikkal szembeni ellenszegülésre tüzelték”.³⁷ A határőröknek azt tanácsolták, ne küldjenek embereket kordonszolgálatra, a fegyveresek maradjanak otthon, hogy szükség esetén a magyarok ellen vonulhassanak; továbbá azt híresztelték, hogy „nincs többé császár, nincs Udvari Haditanács, s nincs úr sem, a legjobb, ha önmaguk kormányozzák magukat”. A Zimonyban székelő odbor a falvakhoz intézett átiratban azokat ugyancsak odborok alakítására és a Karlócával való szoros kapcsolattartásra bízta. Radosavljević a főodbor irányvonalát összességében véve veszélyesnek ítélte, „mivel ez a komité a határőrvidéki alkotmányt vagy nem ismeri, vagy nem akarja ismerni, és gyakran áll elő követelésekkel, amelyek a határőri intézménnyel ellenkeznek, és amelyekkel a katonai hatóságok szembehelyezkedni kénytelenek”. Miután a főodbor kiküldöttjei már Mitrovicán is feltűntek, Hallavanya, Radosavljević százados előterjesztése nyomán, az ezredtörzs által — amint vélték — könnyebben ellenőrizhető helyi odbor megerősítését javasolta, mert „különben az idejövő emisszáriusok megjelenése a falvakban kétségtelenül a határőr népszerűség felkelését idézné elő.”³⁸

A hatóságok erőfeszítései dacára, a Karlóca, illetve Zimony közvetlen közelében fekvő szerblakta falvak — a beskai, banovcei, szurcsini századokban — június elején nyíltan fellázadtak és a főodbor szolgálatába szegődtek. — A Karlócahoz legközelebb eső beskai században a határőrök, élükön Aleksandar Jovanović újkarlócai pappal, Lazar Illich és Jacob Kohaut főhadnagyoktól fegyvereket követeltek,³⁹ majd tömegesen indultak a főodbor védelmére.⁴⁰ Június 7-én az Újkarlócán tartózkodó Joseph Kratochvill hadnagyot a helybeliek inzultálták, mire az kénytelen volt — a katolikus többségű — Szalánkeménre menekülni.⁴¹ — A banovcei században — az itt kialakult kritikus helyzet miatt már korábban leváltott Lorenz Csidich igazgatási hadnagy jelentése szerint — június 5-én több határőr, a főodbor felhívása nyomán, haladéktalanul fegyvereket és pénzt követelt, aminek Gregor

37 Radosavljević jelentése Hallavanyának. Mitrovica, 1848. június 3. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–12a. Német tiszttázat.

38 Hallavanya jelentése Hrabovszkynak. Mitrovica, 1848. június 4. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–12. Német tiszttázat.

39 Hallavanya jelentése Hrabovszkynak. Mitrovica, 1848. június 7. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–22. Német tiszttázat.

40 A beskai század Hallavanyához intézett jelentése szerint helységenként több mint 100 fő gyülekezett Karlócán. Beska, 1848. június 8. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–30a. Német tiszttázat.

41 Uo.

Novoselaz hadnagy kénytelen volt eleget tenni.⁴² Június 9-én a Batajnicára érkező Johann Bekich főhadnagyot a Stanislav Gvozdenac dobanovcei határőr és társai által feltüzelt gyülekezet azzal fogadta, adja tanúbizonyságát, hogy nem magyar érzelmű, s álljon a nép élére. „Más gyanúsítások mellett elhintették, hogy minden tiszt magyar szellemű, mert pofaszakállt viselnek, és mert magas a magyar fizetés.” — jelenti a főhadnagy. A lakosokat nem lehetett meggyőzni, mert „azt, aki gátat akart volna vetni nekik, a többség elnyomta vagy meg is ölte volna.” — A Zimony közelében fekvő szurcsini század ugyancsak az elsők között lázadt fel. Dobanovcén, május végén, a már említett Stanislav Gvozdenac, Aron Wuichich százados minden igyekezete ellenére, fegyveresek küldésére bírta a községet.⁴³

A szomszédos golubincei, kupinovói és klenaki századok még június első harmadában hasonlóképpen felmondták az engedelmességet. — Golubincén, ahol a hatalomváltás körülményei közelebről nem ismertek, a katonai hatóságnak titkon jelentést tevő Elias Barić papot június 10. körül letartóztatták és Karlócára hurcolták.⁴⁴ A században a későbbiekben a főodbor tagja, a zimonyi Stefan Dobrić gyakorolta a hatalmat.⁴⁵ — Kupinovón a lakosok június 10-én Peter Rebrovich igazgatási hadnagytól a helyi és a hitközségi pénztár kiadását követelték, azzal fenyegetőzve, hogy ellenkező esetben „az igazgatási tiszteket agyon fogják verni”.⁴⁶ A kupinovói odbor egyben a főodbornál is bepanaszolta a tisztet, aki a „népet a bán és a patriarcha ellen lázítja”, és kérte eltávolítását.⁴⁷ — Klenakra már május 29-ről 30-ra virradó éjjel a következő tartalmú, szerb nyelvű, üzenet érkezett: „Zimonyból törökök és szerviánusok gyűjtogatják a csárdákat, a katonák szálljanak le és ne védekezzenek, ami császári, égjen el, és az emberek menjenek haza; a kordon nincs többé”.⁴⁸ Végül itt is június 10-én következett be a katonai hatóságot megbénító zendülés.

42 ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–22.

43 ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–12a.

44 Erről Hallavanya ad hírt az alábbiakban közölt emlékiratában. A szerencsétlenül járt pap június 10-én a főodbor erőszakosságára panaszkodott: Barić jelentése Hallavanyának. Golubince, 1848. június 10. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–41a. Német tisztázat.

45 Hallavanya jelentése Hrabovszkynak. Mitrovica, 1848. június 15. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–89c. Német tisztázat.

46 *Hallavanya-jelentés.*

47 Ez a főodbor levelezését kivonatoló, szerb nyelvű jegyzékből tudható meg: „Spisak orig. zvaničnih akata od godine 1848 i 1849 godine iz archive Stratimirovića i Knićanina.” Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban: MOL.) H. 147. Vegyes iratok. 6. doboz 1. fasc. 79–95. fol. 26. és 27. iratszám alatt.

48 Hallavanya jelentése Hrabovszkynak. Mitrovica, 1848. június 2. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–3. Német tisztázat. A Zimonyból közölt hír valótlannak bizonyult, ugyanakkor jól jellemzi a közhangulatot.

Bár a felkelés egyelőre nem csapott át a péterváradi ezred Karlócától távolabb eső, nyugati felére, ahol a katolikus (sokác, német, szlovák) lakosság aránya is magasabb volt, június közepén a nyugtalanság jelei mutatkoztak az ottani századokban — a ladjarakiban, a morovicsiban, és az adasevceiben — is. Így június 11-én a Gerkről felvonuló néptömeg a morovicsi századparancsnokságtól fegyverek és lőszer szétosztását követelte, hogy azzal Karlócára vonuljon.⁴⁹

A határőr falvak Karlócán összpontosított önkéntes fegyveres erejének egy része ugyanakkor szervezett portya keretében járta be a péterváradi ezred keleti részét, egészen Mitrovicáig hatolva, s készítette — szépszerével avagy erőszak alkalmazásával — csatlakozásra az otthon maradtakat, az ingadozókat, s igyekezett megtörni az ellenszegülőket. Így június 9-én kora délután mintegy 100 főnyi, helyi és környékbeli határőrökből álló szerb csapat érkezett Karlócáról Beskára, és vette körbe a század irodáját: kiszóltították az ott tartózkodó két tisztet, s felolvasták Stratimirovićnak a hadra fogható népesség összeírását elrendelő parancsát, hangoztatva, hogy az ellenszegülőket megkötözve Karlócára hurcolják.⁵⁰ Minden valószínűség szerint ugyanez a csapat tűnt fel másnap délelőtt Óbanovcén, egy német–bánsági ezredbeli altiszttel és David Đekić helybeli őrzetével az élén. Felszóltították a népet, hogy hagyjon fel mindennel és siessen Karlócára. Đekić előmutatta a fődobor rendeletét, miszerint „azt, aki nem akarna önként menni, vagy ezt illetően akadályokat támasztana, megkötözik és elviszik.” (Ennek értelmében egy belegisi öreg határőrt el is hurcoltak.) A fegyveresek Újbanovce s Batajnica felé indultak tovább.⁵¹ A Poppovich nevű hadnagy (azonos a német–bánsági ezredbeli altiszttel: a tisztí rangot a fődobortól nyerte) és Vasa Karamarković mitrovicai kereskedő vezette, 120 főre becsült csoport — amelyben a jelentésvető tiszt beskai és golubincei határőröket vélt felismerni — június 10-én Platicsevón, Kragujević helyi pravoszláv pap közreműködésével, megint 80–90 embert bírt csatlakozásra; majd még az éjjel Klenakra indult, ahol „a legnagyobb öröm és harangzúgás mel-

49 *Hallavanya-jelentés.* Hallavanya ennek nyomán kénytelen volt tiszteket küldeni az említett századokba.

50 Illich főhadnagy jelentése Hallavanyának. Beska, 1848. június 9. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–37a. Német tisztázat. Illich és Kohaut főhadnagyok egyébként — Hallavanya közölt emlékirata szerint — többször is kénytelenek voltak elmenekülni állomáshelyükről.

51 Bekich főhadnagy jelentése Hallavanyának. Óbanovce, 1848. június 10. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–41b. Német tisztázat. Bekich főhadnagy kimutatása szerint a századból június 10-ig összesen 183 határőr ment Karlócára (részletezve: Óbanovcéről 50, Belegisről 70, Szurdukról 63, Batajnícáról 50 fő).

lett” vonult be, s ugyancsak 80–90 főt vett fel.⁵² Az ekként mintegy 400 főre szaporodott sereg, Nikola Tomašević klenaki kereskedő és az említett a platicsevói pap kíséretében, június 11-én⁵³ délután 6 órakor érkezett Hertkovcéra, miután már korábban írásbeli parancsot küldött a községnek, hogy háztartásonként 1–2 férfi álljon készen a Karlócára menetelre. Ezúttal azonban kudarcot vallottak, mivel a katolikus klementinus lakosság megtagadta a csatlakozást. Hiába bíztattak: „Semmit se féljete, testvéreim, öfelsége a császár, a főhad-, és az ezredparancsnok nincs többé”; és hiába fenyegetőztek: „ne hallgassatok a századosra, nem parancsol senkinek, a nép parancsol, és ha nem akarjátok önként, erővel fogunk kényszeríteni”. A helybeliek ellenszegülésén felbőszült, a jelenlévő Georg Wucskovich századost hibáztató Kragujević végül tehetetlen dühében a tisztet is megfenyegette: „Wucskowich századost megköttöttem, Karlócára küldöm, s a nép fog felette ítélni.”⁵⁴

Mindezzel együtt a katonai adminisztráció helyzete június első felében tarthatatlanná vált. A vidéket bejáró felkelők az ezred tartalék zászlóaljának és fegyverforgató népeiségének tetemes részét ragadták magukkal. A szerb községek többsége felnőtt férfi tagjait jórészt Karlócára irányította, és sem a tartalék zászlóalj felöltéséről, sem a kordonszolgálatot teljesítő legénység élelmezéséről, illetőleg felváltásáról nem kívánt többé gondoskodni. Az ellenszegülésre hajlandó, maroknyi nem-pravoszláv községet részint a Határörvidék elleni magyar támadás fel-felröppenő híre, részint a felkelők oldaláról, illetve saját szomszédaik felől⁵⁵ fenyegető veszély tartotta sakkban. Ennek következtében mind a tartalék zászlóalj Hallavanya alezredes által tervezett koncentrálása, mind a Száva menti — a Szerb Fejedelemséggel szembeni — kordon fenntartása leküzdhetetlen akadályokba ütközött. A határörizet fellazulása — pontosabban: tudatos fellazítása — már ekkoriban felidézte a Száva túloldalán gyülekező szerviánusok betörésének veszélyét, ami rövidesen be is következett.

A pétervárad-i ezred tisztjeink és tisztviselőinek sorsát végérvényesen a Hrabovszky altábornagy által elrendelt, június 12-én végrehajtott Karlóca elleni támadás pecsételte meg, amely, kézzelfoghatóvá téve a ’magyar veszélyt’, igazolni lát-

52 Georg Wucskovich százados jelentése Hallavanyának. Klenak, 1848. június 10. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–37b. Német tiszttázat.

53 Az eseményről hirt adó forrás — ld. a következő lábjegyzetet — június 10-ről kelt, azonban a datálás téves lehet. Más forrás is június 11-re teszi a mozzanatot. Vö. a *Hallavanya-jelentés*cl.

54 Wucskovich százados jelentése Hallavanyának. Hertkovce, 1848. június 10. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–41c. Német tiszttázat. A szerb csapat Nikincén is ellenállásba ütközhetett, mert Hertkovcéra már több megköttözött nikincői határőrrel érkezett. Ld. *Hallavanya-jelentés*.

55 A szerb Platicsevó és a klementinus Hertkovce közötti konfliktust említi: *Hallavanya-jelentés*.

szott a főodbor intézkedéseit, egyúttal kétes színben tüntette fel az azoknak ellenszegülő tisztek magatartását. A támadás hírére az ezred községeit pánikhangulat kerítette hatalmába. A törzs székhelyén, a mindaddig viszonylagos nyugalomban maradó Mitrovicán „olyan páni rémület tört ki a Határőrvidékre állítólag betört huszár csapatok miatt, hogy [...] több mint kétezer családos nő és gyermek menekült Szabácsra”.⁵⁶ Az összeverődő tömeg, a katonai igazgatás képviselőire támadva, a tartalék zászlóalj haladéktalan Karlócára vezénylését, a Szerbiával való közlekedést akadályozó kordon felszámolását, s a fegyverraktár megnyitását követelte. Amint Hallavanya alezredes jelenti: „a fanatizmus annyira ment, hogy a néptömeg alulírott lovának kantárszárát is megragadta, hogy a lóról lerántsa, életét lövésre emelt fegyverek fenyegették, s eközben személyét a nemzeti érzés hiánya és a nép elárulása miatt becsmérelték”.⁵⁷ Az ezredkörzetben mindenfelé hasonló jelenetek játszódtak le: „a századparancsnokokat és az igazgatási tiszteket a fanatikus nép állomáshelyeiről elűzte, inzultálta, életveszélyesen fenyegette, avagy, az ellenállni akarókat, meg is kötözte” — pénztárat foglalt le, fegyvert és lőszeret rekvirált.⁵⁸ A rumort követően kirobbanó elégedetlenségi hullám később sem csillapodott: „A tisztek az első 4 század kivételével mindenhol elmenekültek, a pénztárat megátmadták, saját hatóságokat ültettek be, egyszóval általános az anarchia.”⁵⁹

Az elkövetkező napokban–hetekben az ezredtörzs tagjai, illetve a jórészt Mitrovicára húzódó tisztek és igazgatási tisztek közül sokan szolgálatképtelenné vál-

56 Mayerhofer jelentése Hrabovszkynak. Zimony, 1848. június 15. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–67. Német tiszttázat. Megjegyzendő, hogy a pétervárad-i ezredben, a karlócai támadás mellett, a Szerémségben állomásozó, magyar legénységű 1. (Császár) huszárezred hadmozdulatai fokozták a pánikot — erre utal az idézet is.

57 Hallavanya jelentése Hrabovszkynak. Mitrovica, 1848. június 12. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–89a. Német tiszttázat.

58 ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–89c. Hallavanya ebben arról tudósít, hogy „az anarchia a teljes ezredkörzetben, az első 4 század kivételével, a legnagyobb fokra hágott, hogy minden alárendeltségi viszony megszűnt, hogy minden, a legalázatosabban alulírt ezredparancsnok részéről kelt nyomatókos figyelemztetés, oktatás és rendreutastítás ellenére, az emisszáriusok által feltűzött nép magát lecsillapíttatni, a nyugalom és rend törvényes útjára terelteni többé már nem akarja, és folyvást csak a tervezett, magyaroknak való elárulásától beszél”.

59 ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–89d. Német tiszttázat. — A katonai igazgatás összehívása egyébként a forradalom dokumentációján is érződik: miközben június első harmadában még számos, a katonai hatóságok által keletkeztetett forrás enged betekintést a helyi fejleményekbe, addig június közepétől már ritkábban és csak általánosságban beszélnek az ezredben lejátszódó eseményekről. A továbbiakban gyakorlatilag csupán a Mitrovicán történtek rekonstruálhatók.

tak avagy, különböző ürügyekkel, végleg eltávoztak.⁶⁰ A megpróbáltatásokba belebetegedett Hallavanya alezredes helyét ideiglenesen Carl von Popparich százados, majd a már említett Wucskovich százados foglalta el. A mindinkább ellehetetlenülő ezredparancsnokság a továbbiakban hasztalan próbálta újra és újra helyreállítani a bomladozó kordont, s ezzel megakadályozni a szerviánus csoportok beáramlását, amely teljesen összekuszálta az egyébként is áttekinthetetlen hatalmi viszonyokat;⁶¹ tehetetlenül szemlélte, amint a Joksim Nović fődbori biztos által vezetett, szerviánusokból és szerb határőrökből álló tábor az ezredhez még lojális nyugati századokat is forradalmasítja; s nem volt képes kivédeni a tartalék zászlóalj megmaradt részének szétzüllesztését, illetve Karlócára vonultatását sem.⁶²

A júliusi végjáték: a mitrovicai forradalom

Miután a katonai adminisztráció az ezredkörzetben összeomlott, az ezredtörzs székhelyén, Mitrovicán is gyakorlatilag megtörtént a szerb hatalomátvétel. A még május végén alakult, az ezredparancsnokság felé sokáig lojalitást mutató helyi odbor június utolsó harmadában egyszerre előlépett a háttérből: mind többször és mind nyíltabban avatkozott be igazgatási kérdésekbe. Így június 27-én bizottság állt fel a postai küldemények átvizsgálására, amely tevékenységét a dandár tiltakozása ellenére is folytatta.⁶³ A mitrovicai odbor végül, június 29-én, elérte a tartalék zászlóalj ezredhez hű maradványának elbocsátását, amelynek helyét — tulajdonképpen bevégezve a hatalomváltást — a neki engedelmessé polgári milícia fog-

60 Johann Ernst Hayek von Waldstätten lovag, vezérőrnagy, mitrovicai dandárparancsnok jelentése Hrabovszkynak. Mitrovica, 1848. június 19. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6–79. Német tiszttzat. Megjegyzendő, hogy a felkelők lépten-nyomon felbukkanó követelésének, miszerint a katonatisztek a határőrökkel együtt vonuljanak Karlócára, és vezessék azokat a támadó magyarok ellen, gyakorlatilag egyetlen aktív tiszt sem tett eleget. Kivételként egy Maletich nevű hadnagy említhető, akit június végén, a boljevcei kordonszakasz felszámolásánál, mivel ellenállt, a határőrök és szerviánusok bántalmaztak; később viszont Karlócára ment és a fődbor szolgálatába szegődött, amely őrnaggyá nevezték ki. *Hallavanya-jelentés*. Emellett még a kettős játékot űző Todor Radosavljević százados, illetve Peter Bigga hadnagy — előbbi a mitrovicai odbor tagjaként — esete figyelemre méltó, akik a helyükön maradván később fontos szerepet játszottak az ezred újjászervezésében.

61 Hallavanya alezredes már június 16-án arról tett jelentést, hogy „a kordonnál több helyütt, a hartkovcei, klenaki és kupinovói szakaszon, több [szerviánus — N. S.] csapat lépett át, amelyek Karlócára mentek, s az összes még megmaradt népet elvitték.” ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1907. k. 6-89d. Német tiszttzat.

62 Vö. *Hallavanya-jelentéssel*.

63 Uo.

lalta el.⁶⁴ A Mitrovicára menekült, illetőleg hatalmuktól megfosztott tisztek és tisztviselők által reprezentált ezred ugyan még számíthatott a helyi, bár kisebbségben lévő, német polgárság, illetőleg a környező falvak (Hertkovce, Nikince, Jarak) klementinus határőreinek támogatására, mozgósításukkal azonban vallási villongás, sőt polgárháború rémét idézte volna fel — amire, tekintve a kockázatot, nem vállalkozott.

A már-már nyugvópontra érő folyamatot egy nem várt fejlemény hosszabbította meg. 1848. július 7-én megérkezett Mitrovicára a pétervárad ezred másfél hónappal korábban Itália felé elhajózott, Daniel Rastich ezredes vezette 2. tábori zászlóalja, amelyet május végén Zágrábnál Jelačić tartóztatott fel, majd — július elején — fordított vissza. Az ezredes feltett szándéka a szerb főodbor 'terrorizmusának' megfékezése volt: „hogy a törvényes hatóságokat megint behelyezhessék, s a nyugalmat és a rendet helyreállíthassák”.⁶⁵ A katonai igazgatás restaurációját célzó igyekezet azonban az adott erőviszonyok között, megfelelő eszközök híján, semmi jót nem ígért. A 2. tábori zászlóalj döntően szerb legénysége az egy hónapos zágrábi időzés alatt, az otthonról érkező, a számos emisszárius és agitátor által felnagyított hírek hatására, teljesen demoralizálódott. „A megvesztegetés odáig ment, hogy a zászlóalj emberei Zágrábban számos alkalommal csapatostul önkényesen és erőszakkal akartak eltávozni”.⁶⁶ A nyílt zendülést követően végül hazairányított alakulat nyilvánvalóan eleve kétes instrumentumot jelentett bármiféle rendteremtő szándék kivitelezését illetően.

„Július 7-én reggel 6 órakor a Rastich ezredes urat és a 2. zászlóaljat szállító gőzhajó szerencsés módon olyan korán és hirtelen érkezett, hogy nem várhatta népes gyülekezet,” — tudósít Hallavanya — „ellenben elég hidegen fogadták; a tisztekkel együtt levert volt, mert a zászlóalj rendkívül megbízhatatlanná vált, és seho-

64 Uo.

65 Rastich jelentése Theodor Baillet von Latour gróf tábornagynak, osztrák hadügyminiszternek. Mitrovica, 1848. július 9. ÖStA KA KM Pr. R. 1848. MK–Aktén 3430. Német tiszttáza. Kivonatossal közli: *Thim*, 930. 517–518. p. A kísérlet minden bizonnyal összefüggött Jelačić távlati terveivel, aki július közepén látogatott volna a Háromegy Királyságba integrálandó Szlavóniába, illetőleg a vitatott hovatartozású, a karlócai gyűlés által a Szerb Vajdaság részének nyilvánított Szerémségbe. Így korábban maga a bán is kifejezte abbéli meggyőződését, hogy a zászlóalj hazatérése „bizonyosan nagyban hozzá fog járulni ahhoz, hogy az alsó vidékeken olyannyira megtört békét és a hatóságokba vetett bizalmat ismét helyreállítsa.” Jelačić jelentése Latournak. Zágráb, 1848. július 3. [az iraton tévesen: június 3.] MOL (Mikrofilmár) X. 9449. Arhiv Hrvatske — Zagreb. Generalkomanda u Zagrebu. [Pracsidiale] 1848: 611. Német nyelvű fogalmazvány.

66 Rastich jelentése Hrabovszkynak. Mitrovica, 1848. július 8. ÖStA KA KM Pr. R. 1848. MK–Aktén 3430. Másolat.

vá, csak Karlócára igyekezett.”⁶⁷ A partraszálló és beszállásoló csapat legénységét ráadásul a mitrovicai szerb polgárok nyomban győzködni kezdték, hogy álljanak a felkelők oldalára. Rastich ekként másnap kénytelen volt rövid eltávozást engedélyezni katonáinak, akiknek többségét már nem is látta viszont: az ezred keleti századaiban lakó határőrök július 10-én, Todor Bosnić őrmester vezetésével, hamarosan Karlócára távoztak... A pár nap múlva, Mitrovicán gyülekeztetett legénység számos tagja szintén dezertált. „Az egész zászlóaljból alig 500 ember érkezett meg, a többiek a felkeléshez csatlakoztak. Ez volt életem legnehezebb pillanata.” — emlékezik vissza Rastich ezredes.⁶⁸ Július 14-én a létszám még tovább, 200-300 főre apadt. „A megmaradt görög nem egyesült vallásfelekezetű [vagyis: szerb — N. S.] legénység nem volt kapható sem névsorolvasásra, sem parancsadásra; a tereken és a vendéglőkben lődörgött; minden utcában, egész nap, állandóan részeg fickók lövöldöztek.”⁶⁹

Az ezred ismételt, szemmel látható kudarcával azonban nem ért véget automatikusan a kiújuló hatalmi válság. Rastich ugyanis azzal, hogy kezdettől fogva állhatatosan elutasította a naponta érkező karlócai emisszáriusok követeléseinek teljesítését, mindenekelőtt az általa törvénytelennek ítélt szerb főodbor elismerését, a másik oldalon mozgósította az újdonsült kormányzattal elégedetlen elemeket. Az ezredest már megérkezése után másnap több küldöttség kereste fel: „panaszolták szükségüket, az odborok durva s erőszakos eljárását, és védelmet kértek [...] Ezek a deputációk minden nap ismétlődtek, később gyakrabban is, úgyhogy mitrovicai tartózkodásom 8 napja alatt több mint 30 ilyen küldöttség jelent meg.”⁷⁰ Ez az alapvetően morális megalapozású kísérlet, ti. hogy a ’törvényes rend’ mögött vélt csendes többséget és az ’anarchia’ híveit színvallásra bírja, viszont nem sok jót ígért. A polarizáció, az ezredes szándékától eltérően, csak a korábbi törésvonalakat tette láthatóvá, vagyis a főodbornak vakon engedelmeskedő pravoszláv (szerb) és az új rezsimtől idegenkedő, a katonai igazgatás mellett kitarító nem–pravoszláv (nem–szerb) népesség közötti ellentéteket mélyítette el.

Így miután a főodbor július derekán elhatározta, hogy véget vet a színjátéknak, s eltávolítja Mitrovicáról a zászlóaljától megfosztott, de még mindig makacskodó Rastich ezredest, véres, vallási színezetű konfliktus robbant ki. Július 15-én az ezredesi laknál összegyűlő szerb tömeg ’árulónak’ nyilvánítva szimbolikusan is megfosztotta hatalmától a valójában már tehetetlen parancsnokot. Az ettől fogva

67 *Hallaványa-jelentés.*

68 *Rastich-jelentés.*

69 Uo.

70 Uo.

Rastichot fenyegető fizikai erőszak ugyanakkor riadóztatta a tábori zászlóalj megmaradt katolikus határőreit és a mitrovicai német polgárokat, akik egyúttal a környékbeli klementinusokat is segítségül hívták. Egy véletlen incidens fegyveres összecsapáshoz vezetett, amelyben 4 katolikus lakos lelte halálát.⁷¹ A katasztrofális következményekkel fenyegető szituációt végül az ezredtörzs már említett, július 15-ről 16-ra virradó távozása oldotta meg: Rastich, Hallavanya és társaik a Száván átkelve elhagyták az ezred területét — a tisztikar nagy része hamarosan követte feljebbvalóit.⁷²

Összegzés

A pétervárad-i ezredben lejátszódó — Hallavanya és Rastich által megörökített — események nem álltak egyedül. 1848 kora nyarán a Katonai Határőrvidék masszívan szerb többségű, aldunai körzeteiben — a péterváradin kívül, a német-, és illír-bánsági ezredben, illetőleg a csajkás zászlóaljban — mindenütt a kiépülő odborok váltották fel a katonai igazgatást; az Udvari Haditanács, illetve a Hadügyminisztérium, valamint a főhadparancsnokságok helyett ténylegesen a Karlócán székelő ’nemzeti kormány’, a főodbor kezébe ment át a hatalom. Az ezredeket, mint közigazgatási egységeket, gyakorlatilag felszámolták, a katonai adminisztráció képviselőit, a tiszteket és tisztviselőket elűzték avagy ellehetetlenítették, az *ancien régime*-et támogató elemeket — általában véve a nem-szerb etnikumú falvakat — megfélemlítették, szükség esetén fegyveres erővel megtörték.

Mindez összességében véve a közkeletűen ’szerb felkelésként’ meghatározott esemény sor másik oldalát világítja meg: nem egyszerűen az 1848 tavaszán újonnan alakult, fennhatóságát a Katonai Határőrvidékre kiterjeszteni törekvő magyar minisztérium elleni ’nemzeti’ kitörésről beszélhetünk, hanem egyúttal tudatos, felülről irányított, a cs. kir. határőrvidéki igazgatási rendszert szétzúzó politikai akcióról — forradalomról. Ezzel együtt pedig tulajdonképpen régóta érlelődő, a monarchikus kormányzati elv elenyészése nyomán felszínre törő, sajátos *demokrati-kus kísérletről*, amelynek azonban nem lévén kifutása — a kirobbanó harcok, s

71 Uo.

72 Rastich jelentése Hrabovszkynak. Vinkovce, 1848. július 23. ÖStA KA AFA 1848. SGK. 1908. k. 7–109c. Német tiszttáza. A pétervárad-i ezred tisztjei zömmel a szomszédos bródi ezredbe menekültek. Egy Vinkovcán, 1848. augusztus 4-én kelt kimutató 45 tiszttel és altiszttel, illetve mintegy 34 igazgatási tiszttel és egyéb személyt tüntet fel. MOL (Mikrofilmtár) X. 9449. Arhiv Hrvatske — Zagreb. Generalkomanda u Zagrebu. [Pracsidiale] 1848: 791. Német nyelvű kimutató.

később a birodalmi kormányzat megerősödése ezt meggátolták — tartalma sem egykönnyen rekonstruálható (habár megkülönböztethető egy szabadelvű *nemzeti*, egy archaikus *konfesszionális*, valamint egy *kommunális* vonulat).

A szerb forradalom emléke nem véletlenül nyugtalanította még évek múltán is a helyreállított katonai adminisztrációt. 1851-ben az új Határőrvidéki Alaptörvényben bevezetett községi bizottság (*Gemeindeausschuß*) elnevezése tárgyában a Hadügyminisztérium a határőrezredektől megtudakolta, vajon tanácsos-e a korábbi *odbor* szó használata. Mire a pétervárad ezredből, célozva az 1848–1849. évi 'zavarokra', egyértelmű elutasítás érkezett, a következő megokolással: „Habár az új törvény által a községi ügyek számára rendelt bizottság természeténél fogva nem más mint a volt odbor, a kettő között az a nem lényegtelen különbség, hogy a községi bizottság törvényes úton alakul, ezért legális, miközben az odbor a forradalmi kor szülötte [...] A törvényhozás ezért nem vehet át egy kifejezést, amely nem tőle ered, és csak arra alkalmas, hogy a hű alattvalót kellemetlenül érintse, a békételebbséget pedig állandóan ama időszakra emlékeztesse, és a fogalmi kapcsolást megengedje.”⁷³

73 A pétervárad ezredparancsnokság jelentése a szerb-bánsági tartományi katonai parancsnokságnak. Mitrovica, 1851. november 12. ÖStA KM Department B. 1851: 129–1/3. Német tisztazat.

Forrásközlés⁷⁴

I.

**Cyril Hallavanya von Radoichich alezredes emlékirata
„Jelentés a péterváradi cs. kir. határőrezredben 1848 május és június
hónapban történt eseményekről”⁷⁵**

[1848. március–május.]

[Az előzmények. A magyar forradalom és a szerb nemzeti mozgalom kibontakozása. A karlócai gyűlés. A szerb főodbor kezdeti tevékenysége.]

Relation. Ueber die Vorfällenheiten in dem k.k. Peterwardeiner Grenz
Regimente⁷⁶ in dem Monate May und Juny 1848.

Wie der letzte Landtag in Presburg nach frühern Ausfällen gegen die Croaten und Slavonier, Grund zur Unzufriedenheit in beiden genannten Königreichen und den Slawenthum, welches in Ungarn lebt, gelegt hat, ist bekannt, auch nicht unbewußt, wie nach den unseligen 15-ten März in Pest bei dem gerade dort statt gefundenen Josephi Markte die Ungarn mit den slawischen Handelsleuten aus Croatien, Slavonien, Syrmien dan Banate usw. fraternisirt, wie sie ihnen die Begriffe des Freiheitsschwinds, und des Umsturzes der bestandenen gesezlichen Zustände beizubringen gewußt haben. Die Theilnahme der Pester Studenten an diesen Umtrieben, die Sucht Kosut's, alle in Ungarn und den Nebenländer lebenden Slaven unterjeglicher gewaltsamer

74 Az alább közölt forrásokat gyakorlatilag betűhív átirásban adom közre — a következő kivételekkel: mindkét szövegből kiiktattam a következtelenül használt gondolatjeleket és pontosvesszőket, azokat értelemszerű írásjelekkel helyettesítve (vessző, pont); Rastich emlékiratából kihagytam egyes, bizonyos tulajdon- (Bósnich), hely- (Rácsa, Bélgrad) és idegen eredetű főneveken (Děpote, Dècerete) található, valószínűleg csupán sajátos egyéni írásmódot tükröző ékezeteket (hangsúlyjeleket?); a dátumok és sorszámnevek után csupán jelzett ragot mindenütt kitétem (am 15-t May = am 15-ten May). A szerzők által alkalmazott, nem közérthető rövidítéseket feloldottam (pl. Baon.= Ba[ttail]on, Rgmts.= R[c]g[i]m[en]ts). Végül a meglehetősen terjedelmes dokumentumokat, a könnyebb áttekintés végett, a kronologikus felépítésnek megfelelően ígykeztem tagolni.

75 Az irat külzetén található hivatali megjegyzések: „Vidi Herr GeneralMajor von Mertens”; „Sodann einstweilen lediglich zur Wissenschaft — ad acta — Wien 7. Oct. 848.”

76 A 9. (péterváradi) határőr-gyalogezred. Székhelye: Mitrovica.

Maßregel magyarisiren zu wollen, erzeugte anfänglich ein Schwanken unter den in Pest anwesend gewesenen auswärtigen Handelsleuten, viele welche die ersten Tage in ihre Heimath rückkehrten brachten die verkehrtesten Begriffe der zugestandenen Constitution mit, und veranlaßten baldige Aufstände gegen die Behörden, wie in Pancsova⁷⁷, Semlin⁷⁸, Carloviz⁷⁹, ect. welche bald gedämpft, aber eine Art verlangen nach Wiederholung zurückließen; mitlerweil änderte sich das Blat, der Slavenverein in Wien und Pest strebte nach Abschüttlung des magyarischen Joches, die Croaten hielten eine Versammlung, in welcher sie ihren Ban wählten, welchen der Kaiser auch bestätigte; Petitionen wurden von solchen unterlegt, dabei der Serben in Syrmien und den Banate, welche als eine eigene Nation sich betrachtend vergessen zu sein glaubten, ihrer Meinung nach nicht genügend gedacht, und so wurde der erste Grund zu einer separatistischen Idee zwischen diesen beiden Völker gelegt. Neusatz⁸⁰ beschloß gleich den Croaten dem neu gebildeten ungarischen Ministerium sich nicht zu unterwerfen; die Preße in Belgrad, Agram⁸¹, und Pesth wurde immer dreister, letztere fing an von selbstständigen Reiche, sogar von einer Republique Ideen auftauchen zu lassen; erstere beide verfochten ihre Nationalität und Unabhängigkeit der Slawen. Um Nachdruck zu geben Paris, Berlin, Wien nachzuahmen, bildete sich eine Parthei in Neusacz und den Bacser Comitate, welche die durch den frühern ungarischen Landtage in der Illirischen–Kirche eingeführten magyarischen Pfar–Matrikeln vernichten sollte, doch hielten sie sich nicht genug sicher und gewachsen, auf eigene Gefahr ein solches Unternähmen zu wagen, man verständigte sich daher mit den gr[iechisch] n[icht] u[nierten]⁸² Glaubensgenossen in Pesth und den dortigen Studenten; woher ein kecker Bursche aus dem Csaikisten Bataillon⁸³ stammend, Namens Miletich⁸⁴ in den Augenblick in das Csaikisten Bataillon geschickt wurde, als eine Division desselben im Monat Aprill d[ieses] J[ahres] Befehl zum Ausmarsch nach Italien erhielt, um die Leute durch Vorstellungen, daß man sie absichtlich entkräften wolle, zu vermögen, ihre

77 Pancsova szabad katonai község (német–bánsági ezred). Ma: Pančevo.

78 Zimony szabad katonai község (péterváradí ezred). Ma: Zemun — Belgrad részeként.

79 Karlóca szabad katonai község (péterváradí ezred). Ma: Sremski Karlovci.

80 Újvidék szabad királyi város (Bács megye). Ma: Novi Sad.

81 Zágráb szabad királyi város (Zágráb megye). Ma: Zagreb.

82 Griechisch nicht unierte, azaz görög nem egyesült: a pravoszláv (ortodox) hitfelekezethez tartozók korabeli általános megnevezése.

83 Csajkás zászlóalj. Székhelye: Títel.

84 Svetozar Miletic mosorini születésű joghallgató, a szerb nemzeti mozgalom aktív résztvevője. Április 12–13-án megkísérelte a csajkás zászlóalj Itáliába vezényelt osztályának legénységét, magyar támadás veszélyére hivatkozva, a kivonulás megtagadására bírni.

Soldaten nicht marschiren zu lassen, indem sich Magyaren rüsten, um sie und die Ganze in Ungarn wohnende Serbysche Nation zu vernichten, oder dem ungarischen Ministerium zu unterwerfen. Neusacz, wohin viele Grenzer dieses Ba[taill]ons hinkommen, unterstützte diese Sage kräftigst, wodurch die Bevölkerung jenes Grenzgebiethes unterstützt durch die Geistlichkeit, welche ihnen die Gefahr ihrer Kirche anschaulich machte, ziemlich irre geleitet; und Ursache wurde, daß die großen Ortschaften Csurg⁸⁵ und Nadálj⁸⁶ wirklich den Ausmarsch ihrer Soldaten sich zu widersetzen unterfingen, was jedoch durch vernünftige Vorstellungen des qua Brigadirs Obersten Rastich⁸⁷ glücklich verhindert wurde.

Die durch den Gefertigten in allen Gemeinden erhobenen und dem General Com-mando angezeigten Beschwerden dieses Grenzgebiethes über Bedrückung Schmächung ihrer Nationalität von seite der auswärtigen Offiziere und die Vorstellung wie dringlich eine Abhilfe nöthig sei, um dieses schöne Institut zu erhalten blieben Erfolglos; wehrend dem versicherte sich Neusacz der Beipflichtung des Tsaikisten Ba[taill]ons umsomehr, als Geistliche besonders ein gewisser Erzprister Papich⁸⁸ aus Josephsdorf die Rolle „die Auflehnung gegen die militär Administration zu leiten, und deßhalb eine Deputation nach Wien zum Throne S[eine]r Majestät anzuführen“ übernahm, und entschied sich unter Anführung der beiden Gebrüder Stratimirovich⁸⁹ die in der illirischen Kirche bis dahin auf Anordnung des ungarischen Landtages in magyarischer Sprache geführten Pfar-Matrikeln öffentlich zu verbrennen.

Das Attentat wurde unter großen Jubel vollführt, und da fast gleichzeitig der Metropolit Rajachich⁹⁰ vom Landtag nach Carlovicz zurückkehrte, sammelte sich eine zahlreiche Deputation aus verschiedenen Ortschaften der Bacska in Neusacz zusammen, um begab sich mit National Fahnen durch die Festung Peterwardein⁹¹ unter Jubel und Gesang von Nationallieder nach Carlovicz, wo sie den Metropolit

85 Csurg község (csajkás zászlóalj). Ma: Čurug.

86 Nadalj község (csajkás zászlóalj).

87 Daniel Rastich ezredes, a péterváradai határőr-nyelvezred parancsnoka.

88 Papić szablayi esperes. A helyi és szerb nemzeti követeléseket petícióba foglaló, április elején, Szablyán megrendezett csajkás gyűlés egyik fő szervezője.

89 Dorde Stratimirović kilépett cs. kir. hadnagy, kulpini földbirtokos. Áprilisban Újvidéken és környékén a szerb nemzeti mozgalom résztvevője; május végétől a főodbor elnöke, alvajdaként a felkelés katonai parancsnoka.

90 Josif Rajačić karlócai érsek. A karlócai nemzeti kongresszus május 13-án patriarchává választja, később — július közepétől — a vajdasági szerb kormányzat feje.

91 Pétervárad cród, a szlavón-szerémi főhadparancsnokság székhelye, illetve szabad katonai község (péterváradai ezred). Ma: Petrovaradin — Újvidék részeként.

stürmisch herab „und ihm das Wort abforderten, daß er die Anstalt sogleich zur Abhaltung eines längst gewünschten und bereits bewilligt gewesenen National Congresses treffe, der Metropolit in die Enge getrieben, konnte keiner Vorstellung, daß das nicht so geschwind möglich sei, und daß die Bischöfe und Deputirten aus Croatien, Dalmatien Siebenbürgen usw. nicht auf der Stelle herbeigeschaft werden können, Gehör verschaffen, und mußte darauf eingehen, innerhalb 14 Tage d. i. auf den 13/1 May einen Vor-Congress zu berufen, um zu berathen, in welcher Weise S[eine] Majestät oder das ungarische Ministerium zu bitten sei, die Bewilligung zu diesem National-Congress zu ertheilen.

Er meldete diesen Umstand S[eine]r k. königl. Hoheit dem ungarischen Staathalter⁹², erhielt die Zustimmung mit dem, daß H[err] Csernoevich⁹³ soeben zum Grafen und Obergespan von Temeser Comitát ernant, als königl. Comissär und nicht mehr der früher bestimmt gewesene Obergespan B[a]ron Kulmer⁹⁴ diesem Act anwohnen werde.

Diese Entscheidung wurde mit lebhafter Freude aufgenommen, weil bisher kein Serbe als königl. Comissär bei der National-Congresse zu fungiren pflegte; man sah im Hofe des Metropoliten eine glückliche Vorbedeutung, und zahlreiche Deputationen aus allen Städten und Ortschaften Syrmiens und des Banats mit der Beglückwünschung einziehen, Nationalfahnen wurden aufgesteckt, wobei ein gewisser Zamphir⁹⁵ in Carlovicz eine Hauptrolle übernahm, aufregenden Reden hielt, in Carlovicz und Belgrad gedichtete Freiheitslieder in Umlauf setzte, und so war Carlovicz zu Ende Aprill und Anfangs May schon der Ort eines sich immer mehr haufenden Tummelplatzes, an welchen sich mehrere Bischöfe und ansehnliche Personen samelten, welche die Geschichte der in den k. k. Staaten wohnenden Serbischen Nation fast bis zu einer auswendigen Lection zu verbreiten wußten. Die Simpathie für die Croaten und ihre Angelegenheit fing schon theilweis an bisherigen Enthusiasmus abzunehmen, man analysierte die Petitionen, welche die Croaten S[eine]r Majestät dem Kaiser unterlegten, und fand daß dieselben keine gleichgestellte Forderungen für die Serben enthalten, daß diese nicht weniger wie jene um den Staat und die Krone verdienste aufzuweisen haben; mehr Eingeweihte in die Absichten des magyarischen Ministeriums, ließen in den ver-

92 István főherceg, nádor; az 1848: III. tc. értelmében az uralkodó távollétében királyi helytartó.

93 Csernovics Péter gróf, Temes megyei főispán. Királyi biztosként feladata eredetileg a szerb nemzeti mozgalom mérsékelt irányba terelése, illetve az időközben kitört kikindai és óbecsei zavargások elfojtása volt.

94 Franz (Franjo) Kulmer báró, cs. kir. kamarás, Szerém megye főispánja.

95 Emanuil Zamfir. A szerb nemzeti mozgalom szervezője Karlócán és környékén; májustól a fődbor tagja.

trauten Zirkeln dieser Versammlungen falten, dasselbe sei geneigt den Serben nicht nur alle alten Privilegien zuzugestehen, sondern zum Vortheil der in Syrmien, Banat, Bacska, Baranya, lebenden Serben, diese Bezirke mit den Fürstenthume Serbien und Bulgarien zu vereinigen, daraus ein Serben-Reich zu bilden, welches mit Ungarn in Confederation zu treten, und beide ihre Unabhängigkeit von Österreich zu erklären, erstere aber durchaus von den Croaten nicht ahnend, welcher Fall ihnen vorbereitet werde, wurden in ihren Forderungen und Trennungs Absichten von Ungarn immer heftiger, während die Andere schlauer ihre geheim verabredeten Pläne gut zu masquieren verstunden. Unter diesen Umständen entstand der grobe Exzeß in Kikinda⁹⁶ und Becse⁹⁷, wo grauliche Vorfälle Raub Mord und Verwüstung statt fanden, zu deren Untersuchung der königl. Comissär Csernoevich beauftragt, und mit der Gewalt des Standrechtes im Banat, Bacska, Baranya betraut wurde, was sich auf Neusacz, dann den Tsaikisten Ba[taill]ons Bezirk ausdehnte, welches bis dahin so wenig wie irgend Jemand in der Militair Grenze wohnende ein officieles Wort wußte, daß S[eine] Majestät der Kaiser die Grenze dem magyarischen Ministerium zu unterordnen geruht habe.

Die Publication dieses Standrechtes daher indignirte nicht nur alle Civil und Grenz militär Stellen, sondern entrüstete insbesondere die in Gefahr schwebenden Serben, welche in jenen Bezirken wohnten, vorzüglich aber die königl. Freistadt Neusacz in welcher das oberwähnte Attentat gegen die magyarisch geführten Pfar Protocolle vollführt, und wobei die Herrn Stratimirovich besonders betheiligt gewesen, von welchen der jüngere Bruder Georg als Hauptanführer um seinen eigenen Hals besorgt wurde.

Herr von Csernoevich schrieb daher aus, daß der Serbische National Congress am 13/1 May zu Neusacz seinen Anfang zu nehmen haben werde, und der Metropolit erließ daher gleich sein Circulare an alle Bischöfe, und das Ansuchen an die Grenz militär General Kommanden um eine gewisse, festgesetzte Anzahl Deputirte zu der Eröffnung dieses National Congresses abzuschicken; erstere veranlaßten durch die Geistlichkeit ihre Aufforderungen, wehrend das Croatische General Commando in seinen glücklichen Vertrauen dem Ansinnen auch nachzukommen nicht beanständete; das Slavonisch Symmische aber, sowie das Banater und Sibenbürger davor gar kein, oder wenigstens bei den Unterstellen keine bekannt gewordene Notiz nahmen. Am 30-ten April fand die Einweihung des für Sibenbürger bestimmten gr[iechisch] n[icht] u[n]ierten Bischofs Moga⁹⁸ in Carlovicz statt, bei

96 Nagyikinda község (kikindai kamarai kerület, Torontál megye). Ma: Veliki Kikinda.

97 Óbecse község (tiszai kamarai kerület, Bács megye). Ma: Stari Bečej.

98 Helyesen: Andrei Œaguna erdélyi püspök.

welcher Gelegenheit S[eine] Excellenz der Commandirende zu Peterwardein Herr F[eld-]M[arschall-]L[ieutenant] Freiherr Hrabovsky⁹⁹ mit dem ganzen General Commando Gremium zur Tafel beim Metropolitengeladen war, nach aufgehobener Tafel erschien eine zahlreiche Volksversammlung mit National Fahnen unter dem Fenster des Metropoliten mit der nach einer langen inhaltslosen Rede zuletzt geschlossene Bitte, die National Fahnen auf beiden Kirchthürmer, dem Magistrats, und dem Schulgebäude gleichsam zum Unterpfand aufstecken zu dürfen, daß diese Nation nur S[einer] Majestät dem Kaiser treu ergeben bleibt, aber niemals dem magyarischen Ministerium sich unterwerfen will, was von beiden Excellenzen sehr beifällig aufgenommen, im Gegentheil von Commandirenden dem Metropolitengelüber seine Popularität viele Elogien gemacht wurden, Beweiß daß ersterer noch damals Sympathie für die Slawensache trotz mancher Warnungen hatte.

So näherte sich der verhängnißvolle 13/1 May während welcher Zeit eine menge aufreizende Flugschriften und Pamphlete durch Semliner, Neusaczer, Carlovicz Advocaten, Handelsleute und andere Theilnehmer in Neusacz und Belgrad zum Druck gegeben, in allen Ortschaften in Umlauf kamen welche durch Geistliche und Krämer nach ihren Sinn möglichst kräftig erläutert wurden; der königl. Commissair Csernoevich erschien in Neusacz, wartete den Metropolitengel auf, aber die Klage ging ihm auf dem Fuße, daß er in Kikinda alle Serben sogar einen Popen hinrichten lassen wolle, und mit dieser scharfen Execution bereits begonnen habe, daß er in Neusacz Drohungen habe fallen lassen, auch dort das magyarische Ministerium zu rächen, man fing an, ihm zu verdächtigen. Die Schuldbeußten zogen sich nach Sirmien, wo noch kein Standrecht publicirt gewesen, und so trat die Versammlung der Deputirten aus allen Diöcesen am 11 May/28 April folglich auch theilweise aus den Grenz Regiments Bezirken, obschon diese durch ihre militär Behörden dazu weder aufgefordert, noch beauftragt wurden, in Carlovicz zusammen; entsandte einen Ausschuß zum Herrn Csernoevich mit der Forderung daß wenn der Congress in Neusacz stattfinden solle, er dort das Standrecht aufheben müsse, und weil er dieses verweigerte, so beschloß diese Versammlung, welche aus Belgrad und Serbien bedeutend verstärkt gewesen, eine Berathung umsomehr als einen Vor-Congress betrachtend in Carlovicz, auch ohne königl. Commissair abzuhalten, als bereits von ungarischen Ministerium die Abhaltung dieses Congresses eingestellt, dagegen die Eröffnung desselben auf den 27/15 May in Temesvar angeordnet wurde.

Das Schwanken des ungarischen Ministeriums welches nun einzusehen begann, daß es zu voreilige Idee von neuen Staatenbildungen entwickelt habe, und

99 Hrabovszky János báró, altábormagy, szlavón-szerémségi főhadparancsnok.

sein gegenwärtig umgekehrt entschiedenes Auftreten das stürmisch ertrozte junge Ansehen, Aufrecht zu erhalten, Völker zu zähmen, wie es dem eigenen Willen den conservativen Landtags Abligaten unter Begünstigung des Wiener 13-ten März Aufdrang erzeugte unter dieser Serben-Versammlung in Carlovicz ein Verlangen nach Auflehnung gegen dasselbe, welches durch das Hinzuströmen mehrerer begeisterter Orientalischen Kirche Angehörigen Croatischen Deputirten, und unberufene Anschließen vieler Mitglieder aus Belgrad mächtig unterstützt, daß aus Neusacz schon früher durch Flugschriften vorbereitete Begehren nach alten Privilegien, nach einen Voivoden, und nach einen Patriarchen zur Reife brachte.

Schon am Vorabend des 13/1 May wußte die an 4000 Seelen starke Versammlung daß ein Woivode der Nation gebühre, und Noth thun, und als der Morgen des 13/1 May's anbrach, eine Maße gehalten, und der Versammlung durch den höchst fanatisirten Secreter des Erzbischofs Protosingel Gruich¹⁰⁰ die alten Privilegien der in den k. k. Staaten wohnenden Serben vorgelesen, und die nach und nach erfolgten Schmälerungen derselben in kräftigen historischen Auseinandersetzung erläutert wurden, da stieg die Begeisterung aufs höchste, und die Forderung trotz der Vorstellungen des Metropolitens den legalen Weg einschlagen zu sollen, an der Stelle einen Woivoden und Patriarchen zu wählen, was endlich auch der Art geschach daß Oberst Paul Suplicacz¹⁰¹ zum Woivoden, und der Erzbischof Rajachich zum Patriarchen ausgerufen, und beschlossen wurde, eine zahlreiche Deputation nach Wien zu S[eine]r Majestät mit der Bitte zu entsenden, diese Wahl zu bestätigen, einen andern königl. Comissair für den demnächst zu eröffnenden National-Congress zu bestimmen, und solchen nicht in Temesvar wo das magyarische Standrecht seine Wirksamkeit hat, sondern in Carlovicz abhalten zu dürfen, erlauben zu wollen.

Gleichzeitig wurde ein Ausschuß¹⁰² gewählt, welcher in National kirchlicher Angelegenheit Anträge auszuarbeiten hätte, welche dem zu erwartenden Congress zur Berathung und Schlußfaßung vorzulegen wäre.

Dieser Ausschuß fand seine Mitglieder unter derjenigen Menschen, welche als die feuerigsten Nationalisten, sich dort kund gaben, und so ward auch Herr Georg von Stratimirovich dazu gewählt, welcher wegen seines Geburtsadels das Recht sich zu erst Anmaße, den Präsidentenstuhl einzunehmen, ohne dazu authorisirt zu

100 Nikanor Grujić.

101 Helyesen: Stevan Šupljikac ezredes. Az ogulini határőr-gyalogezred parancsnoka; ekkor az itáliai hadszíntéren tartózkodik, csak októberben tér vissza és foglalja el a vajdai posztot.

102 Eredetileg kongresszusi küldöttekből álló, május-júliusban folyamatosan változó összetételű választmány, amely a „szerb nemzet főodbora” (*glavni odbor naroda srpskog*) néven tulajdonképpen kormányzó alakult.

sein, die übrigen Mitglieder bestanden aus bankrotirten Handelsleuten, entlassenen Off[i]z[ie]ren, brotlosen Advocaten, verdorbenen Studenten, degradirten Unteroffizieren und sonstigen Stockhausfutter.

Das General Commando in Petervardein in dessen Bezirk und unter deßen Augen alle diese Vorfällenheiten statt fanden, wollte keine Notiz davon nehmen, sah denselben ruhig zu, und gab sich das Ansehen solche billigen zu sollen. Unter diesen Umständen trat der Ausmarsch des 2-ten Feld Ba[taill]ons¹⁰³ mit dem Obersten und Regiments Stab mit der anfänglichen Bestimmung nach Italien ein, und der Jubel mit welcher das Abgehen desselben am 16-ten May von einer zahllosen Menschen Menge begleitet wurde, ist unbeschreiblich. Am 19-ten May langte die Einberufung des Banus von Croatien zum Croatischen Landtag 4 Deputirte jedes Grenz Regiments nach Agram bis zum 3-ten Juny absenden zu sollen, und das General Commando bewilligte die Wahl treffen zu können gleiches Ansinnen erging an alle Comitate und Bischöfe, der Erzbischof von Carlovicz, nunmehrige vom Volke ausgerufene Patriarche schickte sich an, nach Wien abzugehen, und unter Wegs den Agramer Landtag (das erstemal daß ein gr[iechisch] n[icht] u[nierter] Erzbischof bei solchen persöhnlich erschien) anzuwohnen. Der National-Ausschuß oder das in Carlovicz sich gebildete Comitée schickte sich um jeden Preiß an, das in Neusacz bestehende Standrecht aufzuhöben; die in der Serbischen Geschichte rühmlichst bekannten Namen Csernoevich, und Stratimirovich traten sich schrof entgegen, ersterer stolz auf seine Würden, und unbekannt mit der Begeisterung und Anhänglichkeit seiner eigenen Nation an ihre Kirche und Gebräuche, im Uiberfluß erzogen, und von Uiberfluß übermüthig gemacht, konnte sich von der schmeichelhaften Idee nicht trennen, seine ausgebreiteten fast despotischen Vollmachten aufzugeben, und letzterer besorgt, daß dieser seine Gewalt in übler Laune mißbrauchen könnte, durch ein wenig überlegtes Leben um sein schönes Vermögen vor der Zeit gekommen, fand sich geschmeichelt, daß er für einen echten und unternehmenden Serben gehalten werde, und wurde durch aufregende in Neusacz fabricierte Flugschriften zu den Gedanken verleitet, nicht nur das Standrecht in Neusacz aufzuhöben sondern auch die in Kikinda Inhaftirten zu befreien, wobei er von den größtentheils aus lauter Fanaticer zusammengesetzten Comitée umso kräftiger unterstützt wurde, als darunter Mitglieder aus Belgrad begriffen waren, welche die unumstößliche Versicherung abgeben, daß Serbien bereit stehe mit 40.000 Mann zu ihrer Unterstützung herüber zu treten, was wirklich

103 Tábori zászlóalj (*Feld-Bataillon*). Minden határőr-gyalogczred két, mozgósítható-kivonultatató ún. tábori zászlóaljat állított ki, amely az összeírt hadrafogható népesség katonailag legértékesebb clemeit tömörítette.

an Wahrscheinlichkeit dadurch gewann, weil die Semliner Handelsleute mehrere bewafnete Serbianer nach Carlovicz zu bringen, um dem Gerüchte Nachdruck zu geben, verstanden habe.

In Mitte dieser Erreigniße wurde der Commandirende General H[err] F[eld-]M[arschall-]L[ieutenant] B[a]ron Hrabovsky zum königl. Comissär bestimmt, um die Vorgänge in Agram zu untersuchen, der Patriarch aber durch tägliches Andringen von verschiedenen Deputationen und Petitionen, von den augenscheinlichen Übergriffen des National-Comités in Verlegenheit so gebracht, daß seine Kräfte nicht mehr zureichen konnten, folglich erkranken, und sich um Ruhe zu haben, nach seinem Gute Dalja¹⁰⁴ entfernen mußte, der Commandirende anfänglich noch für die Slavensache und hauptsächlich für die militär Grenze und ihren Werth eingenommen, konnte sich nicht entschließen, die ihm auferlegte Stelle eines königl. Comissärs anzunehmen, stellte Anfragen und Äußerungen, daß er die magyarischen Interessen nicht vertreten könne, und hatte dennoch nicht die Kraft die ihm beigegebenen Begleiter zu entfernen, kam dadurch in Vedacht¹⁰⁵ und erweckte die Besorgniß bei den Comitée daß solches auf einmal überfallen und aufgehoben werden könnte.

Dieses bei seiner ohnehin nicht gemäßigten Zusammensetzung, weil weder Geistliche, noch Civil oder militärische Würdenträger dazu gewählt wurden, versuchte nun auf jede Art sich eine Macht zu eigener Sicherheit zu bilden, und schickte Aussendlinge nach allen Seiten sowohl in Syrmien, als dem Banate, Baeska, und dem Baranyer Comitete mit der Aufforderung, ihnen eine Unterstützung zur Bewachung der Metropolen Kirche, der National Cassen, und Privilegien umso mehr nach Carlovicz zu schicken, als mehrere tausend Magyaren nach Neusacz in Anmarsche sind, welche ihren Gefährlich zu werden drohen.

Diese am 19-ten May auch nach Mitrovicz¹⁰⁶ gelangte Aufforderung wurde dem Gefertigten gemeldet und er schickte sogleich Hauptmann Paich¹⁰⁷ nach Petervardein um S[eine]r Excellenz dem Commandirenden von diesen Gerede zu informiren, überhaupt das hohe General Commando in Kentniß zu setzen, daß dieses Comitée von seiner ursprünglichen Bestimmung abzuweichen beginne. Es gehört mit zur Sache, daß sowohl die Pesther als Belgrader und Agramer Zeitung sich alle Mühe gab, die Erbitterung zwischen beide Nationen aufs höchste zu steigern, daß

104 Dálya község (Veröcc megye). Ma: Dalj.

105 Helyesen: *Verdacht*.

106 Mitrovica község (péterváradí czred), az czredtörzs székhelye. Ma: Sremska Mitrovica.

107 Pantelcimon Paich százados, czred-szégdtiszt.

eben in dieser Zeit das ungarische Ministerium in der Person eines gewissen Wukovich¹⁰⁸ aus Temesvar noch einen königl. Commissair mit der Vollmacht des unbedingten Standrechtes aufstellte, und daß diese Maßregel alles was Slave oder Serbe ist, aufs höchste entrüstete. Die niedere hochwürdige Dorfgeistlichkeit seit uralten Zeiten gewohnt als die Seelenhirten der Gemeinden sich zu betrachten, ersehnten kaum den Zeitpunkt wo der politischen Behörden irgend ein Stoß beigebracht werden könnte, damit die Christliche–Liebe der Gläubigen in ihren Säcken und zu ihren Zwecken sich vereinige; der Handelsstand in den Städten und auf dem Lande fing an nach einer Gewalt über das gemeine Volk zu streben, mittelst seiner pecunieren Vortheile setzte sich solcher in ununterbrochener Verbindung, die übelst conduisirte Classe des Bauernstandes wurde zu aufreizenden Reden gewonnen, und so wurden die unsinnigsten Gerüchte über beabsichtigten Magyaren Einfall, und Vernichtung der sämtlichen Serbischen Nation im Umlauf gebracht.

[1848. május 24.]

[*A mitrovicai odbor megalakulása.*]

Unterdeßen liefen die verschiedenartigsten Gerüchte über die Absicht des Commandirenden als nach Agram bestimmten königl. Commissairs ein, man behauptete; er lehnen diesen Auftrag ab, und andern wollten wissen, er politisire nur, und sei dem ungarischen Ministerium mit Leib und Seel ergeben, so kam an die Mitroviczzer Gemeinde am 24-ten May die Weisung von dem Carloviczzer Comitée einen sogenannten Odbor zu wählen, welcher in National und Kirchen–Angelegenheiten seine Vorträge an den Carloviczzer Odbor, oder die Begutachtung seiner Meinung einzusenden hätte; gleichzeitig ward von der Geistlichkeit eine Volksversammlung veranlaßt, bei welcher ein Wahl von Deputirten getroffen wurde, welche den Patriarchen nach Wien zu begleiten hätten, diese Deputirten meldeten sich um Pässe und Geld Vorschüsse aus der Zunft und Gemeinde Cassen, und wurden abgewiesen, weil dem Reg[im]en[ts] Com[man]do von dieser Veranlaßung nichts bekannt war; doch erschienen schon an diesen Tage viele Gränzer aus verschiedenen Gemeinden, mit derselben Angabe, sie wären ebenfalls als Deputirte nach Wien zur Begleitung des Patriarchen bestimmt, und hätten das heute ankommende Dampfboth zu besteigen, verlangten Pässe und Geldvorschüsse. Der Moment war gut gewählt, weil keine Zeit mehr erübrigte, irgend eine Anfrage über diese geheim veranlaßte Ein-

108 Vukovics Sebő Temes megyei alispán. Május második felétől királyi biztosként a Bánságban működik.

leitung zu treffen, und es mußte den Begehren theilweis nachgegeben werden, während es dem Gefertigten dennoch gelang die meisten von dieser Reise abzuhalten, weil ein solche überzahl von gemeine Menschen zu dieser Deputation weder anständig noch rätlich wäre.

Der in Mitrovicz sich gebildete Odbor verständigte den Gefertigten von seinen Entstehen, hatte aber gar kein Anzeichen einer üblen Vorbedeutung, weil im Grunde Anträge zur Verbeßerung der Religiösen–Angelegenheit für den in Aussicht gestandenen National Coongress niemanden verwehrt werden konnten. Doch war diese Einrichtung nur Mittel zum Vorwand eines tiefer durchdachten Plans wie leider die Folge zeigt.

[1848. május 25.]

[*A magyar csapatok Újvidékre vonulásának híre Mitrovicán.*

Hallavanya felhívása az ezredhez.]

Schon des folgenden Tages am 25-ten May kam eine Estafete von Carlovicz Odbor nach Mitrovicz worin angezeigt wurde, daß für 3000 Mann ungarischen Truppen Quartiere in Neusacz bestellt sind, daß diese die Festung Peterwardein besetzen, und Carlovicz bedrohen werden. Diese Nachricht machte eine solche Aufregung, daß der Gefertigte bei seinem auf wiederholtes Ersuchen erfolgten Erscheinen im Locale des Mitrowizer Odors schon bei 120 aus Tagelöhner und Schweintreiber zusammen berufenen bewafnete Menschen fand, unter welchen Munition und Geld vertheilt wurde, um sie nach Carlovicz umsomehr zu entsenden, weil aus Ruma¹⁰⁹ erschienene Deputirten angaben, Ruma und das angränzende Provinziale schicke sich an Hilfe nach Carlovicz zu entsenden, diese Deputirten aus Ruma beschwerten sich zugleich, von S[eine]r Excellenz dem Commandirenden Waffen verlangt, aber keine erhalten zu haben, was das Mißtrauen verstärkte.

Die Gefahr einer Uibereilung einsehend wurde daher das Volk möglichst dadurch beruhigt, daß augenblicklich Hauptmann Auditor Radosavljevich¹¹⁰ nach Peterwardein, mit dem Berichte über diesen Vorfall expedirt, und die Vermuthung angezeigt wurde, daß wahrscheinlich alle Gemeinden im Regiments Bezirke zur gleichen Hilfeleistung aufgefordert sein werden, und daß Serbien in Bereitschaft

109 Ruma mezőváros (Szerém megye).

110 Radosavljevich, Theodor von (Radosavljević, Todor) hadbíró százados. Júniusiustól a mitrovicai odbor tagja, július második felétől egyben a péterváradí ezred parancsnoka.

stehe, auf den ersten Ruf, wenn Gefahr drohen sollte, herüber zu treten, und erbath sich unter diesen drohenden Umständen bestimmte Verhaltensbefehle.

Gleichzeitig fand es der Gefertigte angemäßen, den Vorwand über die Nachricht daß S[eine] Majestät der Kaiser genöthigt gewesen Wien zu verlassen und sich nach Innsbruck zu begeben, ergreifend, einen Aufruf an das Regiments Grenz Volk durch die Compag[nie] zu erlassen, daß solches in seiner angestammten Treue nicht wanken, und keinen anderen Weisungen als blos jene des Regiments Folge leisten solle.

[1848. május 26.]

[Hírek Péterváradról. Hrabovszky elutazása Horvátországba.

Határőr kérelmezők Hallaványa alezredesnél.

A mitrovicai horvát tartománygyűlési választás előzményei.]

Andern Tags den 26-ten erschien H[au]ptmann Auditor Radosavljevich mit der Antwort, daß von Truppen welche nach Neusacz bestimmt wären; keine Rede sei, daß das General Commando die Stadt Mitrovicz zur Organiesirung der National Garde mit Gewehre theilen wolle, daß solches auf Ruma, Irreg¹¹¹ und andere Provincial Ortschaften gleichfalls mit Gewehre bereits theilt, und daß S[eine] Excellenz der Commandirende erklärt habe, auf keinen Fall nach Agram abgehen zu wollen, weil ihn die Ruhe der Grenbevölkerung [sic!] mehr wie alles andere am Herzen liege. Diese Antwort mit Freude empfangen, beruhigte vollends die Gemüther, und man war froh der üblen Gerüchte erledigt zu sein, als auf einmal. N[ach] M[ittag] gegen 6 Uhr Costa Jovanovich¹¹² von Mitrovicz, aus Carlovicz eben in den Augenblick ankam, wie bereits mehrere hundert Grenzer, Geistlichkeit, und Handelsleute hier versammelt gewesen, um des andern Tags die Wahl der Deputirten für den croatischen Landtag zu treffen, und die Nachricht brachte, S[eine] Excellenz der Commandirende sei dennoch früh 6 Uhr mit Ob[er]stlieutenant Dorsner¹¹³ nach Agram abgereist, weswegen in Carlovicz eine auffallende Aufregung entstanden sei.

Hier ist noch zu gedenken, daß aus allen Wald Compag[nie] eine menge Menschen um Öffnung der Schonungen, um Freigebung der aerarial vacanten Gründe so wie des Treppelweges zu Beweidung, um Entlassung der Arrestanten, welche seit

111 Irég község (Szerém megye). Ma: Irig.

112 Kosta Jovanović mitrovicai kereskedő. A szerb főodbor tagjaként a felkelés egyik fő szervezője a péterváradai ezredben.

113 Franz Dorsner von Dornimthal, az 1. székely határőr–gyalogezred alezredese, Hrabovszky segédtszjtje.

mehreren Jahren unabgeurtheilt insitzen, besonders jene seit 1844 des Raubes beschuldigten, dan circa 50 Gemeinde Glieder aus Jamina¹¹⁴ um Freilassung des Grenzers Wesich u. d. g. mehrere außerordentliche Forderungen andrangen, daß sich nicht zu erwähren möglich war, wehrend Costa Jovanovich den Augenblick benützte, das gesamte auswärtige Volk in Begleitung des Feldkriegs-Comissären Suplikacz, H[au]ptmann Auditor Radosavljevich einer Menge Handels- und Gewerbsleute vor das Quartier des Gefertigten zu bringen, welche stürmisch begeherten, in die Festung Peterwardein solle eine Abtheilung Grenzer zur Versicherung daß Magyarischerseits deshalb nichts zu besorgen sei, weil der Commandirende ohnerachtet seiner Zusage dennoch nach Agram abgereist ist; daß sie den Cordon¹¹⁵ fortan besetzen, ja nöthigen Falls nach Innsbruk zu S[eine]r Majestät mit der Bitte gehen wolle, Allerhöchstdieselben möge ruhen, sich in ihre Mitte zu begeben, wo sie auf das Gewißenhafteste und Getreueste beschützt sein werden. Man sah weinende Augen, die Begeisterung steigerte sich aufs höchste, und nur Besonnenheit und das Versprechen des Gefertigten morgen selbst nach Peterwardein zu gehen, und sich von den Umständen zu überzeugen, so wie die kräftigsten Vorstellungen des H[erm] Generalen Brigadirs Ritter von Hayek¹¹⁶ konnte einige Beruhigung für den Augenblick erzeugen, weil schon Abgesandte der Ortschaften mit mündlicher Anfrage gekommen waren, ob sie dem Ruffe des Carloviczter Comités Folge leisten sollen.

Abends waren Gruppen sichtbar welche sich über die Wahl für den andern Tag besprachen, und man wußte schon daß solche auf Lieutenant Csordár¹¹⁷; und Feldwebl Orelj¹¹⁸ so wie auf den Gefertigten einstimmig gerichtet sei, thätige Personen unterstützten dieses Ansinnen, wehrend eine bedeutende Anzahl von nach Agram und Innsbruk auf der Reise begriffenen National Deputirten aus dem Banate, Semlin, Segedin, Neusacz, und anderen von Serben bewohnten Gegenden in das Cassino zu Mitrovicz ankamen, unter welchen ein gewißer Doctor Peichich¹¹⁹ aus

114 Jamina község (péterváradí czred).

115 A katonai Határőrvidéken a határ mentén húzódó, eredetileg a török betörésekkel szemben szervezett, őrállomásokkal ellátott, őrzéssel ellenőrzött védvonal, amelynek fenntartása a határőr népség egyik legfontosabb (egyben: legnagyobb megterheléssel járó) feladata volt.

116 Johann Ernst Hayek von Waldstätten lovag, vezérőrnagy, mitrovicai dandárparancsnok. Május-júniusban egyben a zimonyi katonai parancsnoki posztot is betöltö.

117 Stephan Csordar igazgatási hadnagy.

118 Dimitrije Orel őrmester. A péterváradí czred képviselője a horvát saboron; később a szerb főodbor tagja.

119 Konstantin Pejčić dr., orvos. A karlócai kongresszus után Bécsbe menesztett szerb deputáció tagja; júliustól a pancsovai odbor elnöke.

Pancsova eine inhaltvolle Rede fast durch eine Stunde an die Versammlung und das Volk unter lauten applaudiren hielt, welche nichts weniger als beruhigend gewesen sein soll.

[1848. május 27.]

[*A mitrovicai harmincadi pénztár horvát báni biztos általi lefoglalása. Dimitrije Orelj megválasztása. Hallaványa fellépése a karlócai bujtogatásokkal szemben — az alezredes péterváradí útja.*]

So brach der Morgen des 27-ten May an, aus allen Gemeinden wurden verschiedene Petitionen, welche mit dem Dienstgang nicht vereinbarlich waren gestellt; der Gefertigte benöthigte alle Faßung, um solchen zu widerstehen, endlich zum Uiberfluß erschien ein gewißer Vaso Kavich¹²⁰ als Banal Comissair mit einer offenen Ordre von S[eine]r Excellenz des Banus von Croatien in welcher angeordnet wurde, daß alle 30gst Ämter die beihabenden 30gst Salzgefällen und militär Proventen-Gelder an ihm abzuführen, und im Weigerungsfalle die Civil und militär Behörden ihm die nöthige assistenz zu geben haben, und brachte vor, daß das Mitrovitzer 30gst Amt den Auftrag folgen wolle, nur erbittet es sich zwei Zeugen militärischer Seits; Herr Feldkriegs Comissair Suplikacz welcher zu gegen gewesen, meinte, daß man ihm diese Zeugen umsoeher geben könne, als der Banus die Civil Jurisdiction im Lande übt, und so ward H[au]ptmann Popparich¹²¹ und Lieut[enant] Hollaky¹²² bestimmt, blos als Zeugen diesen Ackt anzuwohnen, indessen wurde zur Wahl der Deputirten für den Agramer Landtag geschritten, und als in Mitte dieser Debatte das Volk sich nicht belehren ließ, von der angesonnenen Wahl des Feldwebels Orelj über welchen das geschöpfte kriegsrechtliche Urtheil zur Bestättigung dem hohen Obergerichte eingereicht ist, abzustehen, vielmehr dasselbe lärmend auf seiner Absendung bestand, der besagte Banal-Comissair Vaso Kavich in einer Volksversammlung von beinahe aufgeregter 1000 Menschen mit dem Begehren hineintrat, daß seinen Verlangen Gehör geschenkt, und die geforderten Zeugen abgesendet werden sollen, das schon auf seine Absicht aufmerksam gemachte Volk bei seiner großen Anhänglichkeit an dem Banus nur auf den Ausspruch des Gefertigten zu warten schien, um ihm selbst umsomehr Assistenz zu geben, als einige Tage früher in Mitrovicz verlautet wurde, daß die daßigen Be-

120 Vaso Kavić. Részt vesz a karlócai kongresszuson; báni biztosként lefoglalja a szlavóniai harmincadi pénztárokat.

121 Carl von Popparich százados.

122 Stephan Hollaky de Kiss-Halmágy hadnagy.

wohner der 30gst Amts Cassa auch ohne Auftrag sich zu bemächtigen beabsichtigen.

Da erübrigte nichts, als das Begehren so kurz als möglich gerichtlich zu Protocol nehmen zu lassen, und über einen gerichtlichen Vortrag die beiden obgenannten H[ern] Offiziere als Zeugen blos zu den 30gst Amte abzusenden, welches ohne Widerstand dem genannten Banal Comissair die vorgefundene Baarschaft erfolgte, doch wurde derselbe noch von dem Gefertigten vorsichtsweise erinnert, das Geld in die R[e]g[i]m[en]ts Cassa zu depositiren, was er auch zuzusichern keinen Anstand nahm; auf sein wiederholt zudringliches Begehren, um in der Voraussetzung, er werde das von dem 30gst Ämter abgenommene Geld auch richtig in die R[e]g[i]m[en]ts Cassa depositiren, wurde ihm der schriftliche Auftrag an das Klenaker¹²³ Patrouls Com[man]do mitgegeben, daß das dortige 30gst Amt ihm die vorrätigen Baarschaften, kraft seiner in Händen habenden offene Ordre zu erfolgen habe; womit auch das Volk zufrieden gestellt wurde.

Nach der getroffenen Wahl der Deputirten fand der Gefertigte angemessen das Volk umso mehr auf die Antriebe des Carloviczter Comitées aufmerksam zu machen, als ihm in diesen Augenblick Nachrichten zukamen, daß aus Semlin Aufforderungen an die Gemeinden ergehen, Gemeinde Comitées zu bilden, und Leute nach Carlovicz zum Schutz der Kirche, und Privilegien zu entsenden, und forderte die Wahlversammlung in energischen Vorstellungen auf, keinerlei Aufrufen Gehör zu schenken, ihre beschworene und stets bewährte Treue und Anhänglichkeit an S[eine]r Majestät dem Kaiser zu behaupten, alle Einflüsterungen männlich zurückzuweisen, Aufwiegler fest zu nehmen, und nur dem Regimentsbefehl zu folgen, welches sich zur Pflicht machen muß, die gesetzliche Ordnung Aufrecht zu erhalten, und sie vor jeden Angriff, wenn welcher was nicht vorauszusetzen ist, irgend woher erfolgen sollte, zu schützen; was Allgemein mit einen lebhaften Živio der beste Kaiser!!! zu erfüllen versichert wurde.

Gleich nach dem Schluß dieses Aktes begab sich der Gefertigte nach Peterwardein, welchen sich mehrere Wägen mit Handelsleute und Gränzer anschloßen, um ihrer Bitte mehr Nachdruck zu geben, und sich Versicherung zu verschaffen, daß von dort keine Gefahr für sie zu besorgen sei.

Unter dieser Begleitung befanden sich wie es nachträglich bekannt wurde, auch einige Mitglieder aus dem Carloviczter Comité, welche überall; wo irgend etwas verhandelt wird, heimlich sich einzufinden, und stumme Zuhörer zu machen pflegen, was den hinlänglichen Beweis eines einheligen Einverständnißes unter den Leitern der Bewegung, daß ist dem Handelsstande, der Geistlichkeit, einigen

123 Klenak község (péterváradí czred).

wenigen exaltirten Genzern, mitunter auch theilweis von angestellten Dienst Individuen liefert.

In Peterwardein entschuldigte zwar der damalige Hauptman Blasovich¹²⁴ S[eine]r Excellenz dem Commandirenden sehr kräftig, daß solcher noch vor dem Abgehen seine Effecten aus dem Dampfspoth zurückbringen ließ, und nicht nur die Reise nach Agram nicht zu unternehmen, sondern auch Willens war das Amt als königl. Comissair S[eine]r Majestät zu Füßen zu legen, daß er aber blos über die Vorstellungen der Generalität sich auf dem Weg gemacht habe, weil es für angemessen gehalten wurde, Er übernehme diesen Auftrag, als Jemand anderer, der in dieser Angelegenheit weniger unterrichtet ist, und setzte bei, daß sich der Commandirende bei seiner Rückkunft entscheiden müsse, zu welcher Farbe er gehört, weil das bisherige Benehmen länger nicht eingehalten werden könne.

Herr Feldmarschal–Lieutenant Zahn¹²⁵ als interims Commandirende versicherte daß ihm von Truppen welche nach Neusacz bestimmt wären, nichts bekannt sei, daß ihm die Anhänglichkeit der Grenzer freut und daß wen es nöthig sein sollte, er gewiß die Grenz Truppen zur Beruhigung des Volkes in die Festung nehmen werde. Er erlaubte oder ermunterte vielmehr den Gefertigten selbst mit dem Carloviczzer Comité zu sprechen, um solches über alle diese Gerüchte zu beruhigen, allein bei seinen Erscheinen des andern Tags in Carlovicz fand er schon viele bewafnete Serbianer die dort und im ganz Syrmien herumschwärmten, angeblich Fürst Miloss¹²⁶ sei in Erwartung um Serbien zu insurgieren, und Fürst Mihail¹²⁷ befinde sich schon in Neusacz, das Comité äußerte mit der Aufklärung beruhigt zu sein, und war nur deshalb besorgt, weil man mehreren Gemeinden des Provinziale Gewehre aus dem Peterwardeiner Zeughaus auszufolgen beanständete, weil dies aber auch seither erfolgt sei, so wäre kein weiterer Grund zur Besorgniß vorhanden.

Schon in der Rückreise ward zu Ruma lautbar, daß man dort den Exfürst Miloss erwarte, und daß mehrere bewafnete Serbianer auf ihn in Ruma harren, das R[e]g[i]m[en]ts Com[man]do erstattete daher alsogleich Anzeige an das General Com[man]do, verwendete sich an das militär Stations–Com[man]do zu Ruma auf dieses Gerücht aufmerksam zu sein, und bat das militär Com[man]do in Semlin bei der Regierung in Belgrad dahin wirken zu wollen, daß die viele im Lande hier herumschwermende bewafnete Serbianer einberufen, und keine mehr herübergelas-

124 Carl von Blasovich százados. Hrabovszky segédtsztje.

125 Johann Zahn von Löwinhaid altábornagy, péterváradí hadosztályparancsnok. Május végén–június elején, Hrabovszky távollétében, a főhadparancsnokság ideiglenes elnöke.

126 Miloš Obrenović volt szerb fejedelem.

127 Mihailo Obrenović. Miloš fia, volt szerb fejedelem.

sen werden, gleichzeitig veranlaßte dasselbe die verstärkte Patroulirung umso mehr auf dem Cordon, als jenseits eine Cordons Posten–Aufstellung bemerkbar wurde.

[1848. május 28.]

[A karlócai főodbor kiküldöttjeinek feltűnése az ezred falvaiban.

További harmincadi pénztárak lefoglalása.]

Während der kaum 24 stündigen Abwesenheit des Gefertigten langten schon Meldungen von den Compag[nie] ein, daß das Carloviczzer Comité Aussendlinge in die Ortschaften verschicke um Gemeinde Odbors zu bilden, welche mit Carlovicz in Einverständniß sich setzen sollen, was als unzuläßig verbeschieden wurde.

Unter einem war ihsaber gemeldet, daß Herr 30gst Einnehmer Pinter aus Kle-nak mit dem banal Comissair Vaso Kavich um die ihm abgenommenen 30gst Gefälls–Geldern gestern in Mitrovicz erschienen war, und alle militär Autoritäten, dringend gebeten habe, das Geld in die Reg[i]m[en]ts–Cassa zu hinterlegen, allein der H[au]ptmann Jarich samt allen Referenten konnten sich bei einer abgehaltenen Sitzung nicht entschließen, wirksam einzugreifen was damals umdestoleichter gewesen als die Volksversammlung noch zu Mittags auseinander gegangen war, bei solchen Sachverhalt und weil der banal Comissär die dem R[e]g[i]m[en]te gebührende proventen Gelder auch bei den 30gst Ämtern ab und mitgenommen, H[au]ptmann Jarich das Patrouls–Com[man]do zu Racsza¹²⁸ ebenfalls beauftragt hatte, daß solches ihn bei dem dortigen 30gst Amte die Assistenz zu leisten habe, erübrigte nichts als H[au]ptmann Jarich ihn nach zu senden, mit dem Auftrag daß er den Banal Comissär samt dem Gelde zur Abrechnung zum Reg[i]m[en]te zurück bringe; das ausgetretene Wasser erlaubte diesen in der Nacht keine Eile, jedoch gelang es ihm besagten banal Comissär zu Xupanya¹²⁹ in Brooder Regiment¹³⁰ einzu-hollen, wo ihm solcher das sämtliche Geld in 39.010 fr. 10 kr. C[on]ven-tions–M[ün]ze bestehend ohne mindesten Anstand, erfolgte, sich aber den Betrag von 409 fr. 50 xr. als Reise Auslage vorenthielt, und worüber dann dem General Com[man]do die umständliche Anzeige erst am 10-ten Juny als alle Erhöhungen gepflogen waren erstatt, das Geld aber nicht mehr auf eine versicherte Weise wie es das General Commando forderte, weder zur Kriegs Cassa noch an das 30gst

128 Rácsa erőd, és község (péterváradí ezred). Ma: Rača.

129 Zsupanja község (bródi ezred). Ma: Županja.

130 8. (bródi) határőr–gyalogezred. Székhelye: Bród.

Inspectorat nach Esseg wie die weitem Details nachweisen werden, abgeführt werden konnte. Dasselbe erliegt demnach ad Deposita in der R[e]g[i]m[en]ts Proventen Cassa, und erscheint im Cassa Journal in Empfang.

Herr General Ungerhofer¹³¹, in Semlin schon erschöpft und in die Enge getrieben, erkrankte und Herr General Ritter von Hayek wurde als militär Commandant provisorisch nach Semlin beordert.

[1848. május vége–június eleje.]

[Todor Radosavljević százados küldetése az ezred községeibe, a karlócai főodbor befolyásának visszaszorítására. A magyar támadás híre.

A határőrök fellázítására tett kísérletek.]

Unter diesen und anderweiten Dienstes Bedrängnissen deren Anzahl zu beschreiben folianten brauchen würde, kam die Erwiederung des Slavonisch Syrmischen General Commando d[e] d[at]o 27-ten May 1848 N[ume]ro 511 worin dasselbe erklärte, daß es ihm nicht bekannt sei, was das sogenannte Carloviczter Comité eigentlich bezweckt, und warum es nicht auseinander gehe, und daß sich dasselbe an den Erzbischof, welcher bereits verreist war verwenden werde, um Aufschluß zu geben, zu was dieses Comité noch beisammen sei? Das Reg[i]m[en]t zeigte demnach denselben wiederholt schriftlich unter 30-ten May an, daß dieses Comité wirklich bestehe, und daß auch schon Gemeinde–Ausschüße gebildet werden, daß man den zu steuern strebe, und daß unter einen H[aupt]mann Radosavlyevich welcher das Vertrauen des Volkes genießt, in die Gemeinden abgesendet wurde, um den Einfluße des Carloviczter Odbors entgegen zu wirken.

Letztere Maßregel wurde aus Anlaß einer Anzeige der Surcsiner¹³² Compag[nie] daß in Dobanovcze¹³³ der Ausroulirte Gefreite Gvosdenacz einen Aufstand, und die Gemeinde zur Entsendung von 27 bewafnete Männer nach Carlovicz veranlaßte, in beisein sämtlicher Referenten, und gerade bei der Auszahlung am 29-ten May anwesend gewesenen Verwalt[ungs] Offiziere¹³⁴ besprochen, und beschloßen H[aupt]mann Auditor Radosavlyevich mit dem hinauszusenden falls er schon die Bildung solcher Gemeinde Odbors finden sollte solche zu vermögen, blos von Mitrovicz aus sich leiten zu lassen, wo gemäßigte Haltung vorwaltete,

131 Maximilian von Ungerhofer vezérőrmagy. Május végéig zimonyi katonai parancsnok.

132 Szurcsin község (péterváradí ezred). Ma: Surčin — Belgrád részeként.

133 Dobanovce község (péterváradí ezred). Ma: Dobanovci.

134 Határőrvidéki igazgatási tiszt (Gränz–Verwaltungs–Officier). A csapattisztek mellett, az ezred–körzet közigazgatását katona–hivatalnokok, ún. igazgatási tisztek végezték.

und wo der Mitroviczter Ausschuß alle Zuschriften und Aufforderungen dem Reg[i]m[en]ts Commando an der Stelle unterlegte, welches seine Maßnahme darnach treffen konnte.

Hauptmann Auditor von Radosavlyevich zeigte in 2 Berichten aus Gollubince¹³⁵ und Dobanovcze sehr befriedigende Resultate, und erstattete über seine Sendung eine umständliche Relation, welche dem hohen General Commando gleich wider eingesendet, aber wegen kurze der Zeit keine Abschrift genommen wurde, bemerkte jedoch das Verwalt[ungs] Lieut[enant] Csidich¹³⁶ in Banovcze¹³⁷ das Vertrauen der Gemeinde verloren habe, und daß es dort sehr critisch aussehe, weshalb gleich der sonst ausgezeichnete und der illirischen Nation angehörige Verwalt[ungs] Oberlieut[enant] Bekich¹³⁸ dahin zur Ablösung von Csidics entsendet wurde.

Mitlerweil drängte eine Flugschrift die Andere mit der Aufforderung des Carloviczter Comités, daß sich Gemeinde Ausschüsse bilden, und das Volk zur Bewaffnung auffordern mögen, weil Magyaren von allen Seiten im Anzuge wären, wehrend von Semlin aus längst den Cordon noch am 30-ten May die Nachricht verbreitet wurde, die Türken sengen und verbrennen alles, die Soldaten mögen daher ihre Posten verlassen und nach Hause eilen. Dieses Gerücht wurde angezeigt und untersucht, man konnte ihn nicht auf den Grund kommen, doch ist es bestanden, hat aber nicht vermocht die Mannschaft zur Pflichtverletzung zu verleiten.

Unterdessen kamen die allarmirenden Gerüchte von Anmarsche vieler tausend Magyaren man wollte 10 bis 12 Dampfschiefe mit Schleppen gesehen haben, aus allen Reg[i]m[en]ts Gemeinden meldeten Gutgesinte, man zwingt sie durch verschiedene Aufforderungen den Carloviczter Comité folge zu leisten, Serbier kommen von Semlin Schaarrenweis, nöthigen die Gemeinde sie mit Vorspan zu versehen und nach Carlovicz zu führen, der Handelsman Petrovich in Pazua¹³⁹, und die Gebrüder Thomashevich¹⁴⁰ in Klenak entwickeln eine äußerste Thätigkeit, sparen kein Geld, Wein, und alle Mitteln, um das Volk zum Aufstand zu bewegen, welches jedoch noch immer an die gesetzliche Ordnung fest hält, und nicht begreifen kann, wie sich diese Umtriebe mit der constitutionelen Freiheit vertragen. Die Belehrungen des Regim[en]ts werden dankbarst angenommen, und die Versicherung abgegeben, niemanden als dem Reg[i]m[en]ts Com[man]do zu folgen, Tag und

135 Golubince község (péterváradí ezred). Ma: Golubinci.

136 Lorenz Csidich igazgatási hadnagy.

137 Banovce község (péterváradí ezred). Ma: Banovci Dunavon.

138 Johann Bckich igazgatási főhadnagy.

139 Pazova (Ópazova) község (péterváradí ezred). Ma: Stara Pazova.

140 Nikola Tomašević klenaki kereskedő. Klenak képviselője a karlócai kongresszuson, a szerb fődobor tagja, a felkelés egyik fő szervezője a péterváradí ezredben.

Nacht ist keine Ruhe, mit Meldungen der Compag[nie] wurden Flugschriften eingeseudet, und unter die verschiedenen Gemeinde Deputationen mischten sich auch Handelsleute mit sehr ergebenen Versicherungen, während wie die Folge zeigt diese bloß Aussendlinge des Carloviczter Comité waren, um die Gesinnungen des Reg[i]m[en]ts zu erfahren, Herr 30gst Einnehmer Pinter aus Klenak meldete, der dortige Pfarer und Handelsmann Thomashevich habe ihn den Auftrag gegeben, die 30gst Gefälle künftig an niemanden als das Carloviczter Comité abzuführen, H[au]ptmann Popparič wurde zur Untersuchung des Gegenstandes abgeschickt, brachte so wohl den Pfarer als Thomashevich mit, welche sich entschuldigend keinerlei Absicht auf die 30gst Cassa gehabt zu haben, gaben die Versicherung ihrer lojalsten Gesinnungen mit dem ab, daß sie gegen die Regiments Anordnungen nichts unternehmen, und das Volk selbst welches durchaus die gleiche Gesinnungen theilt, in ihrer Treue und Anhänglichkeit aufzumuntern und zu bestärken bestrebt sein werden.

Erstere Anzeige des 30gst Amtes wurde dem hohen General Commando gemeldet, von welchen der Auftrag erfolgte, die 30gst Ämter anzuweisen; alle ihre Einnehmen an die R[e]g[i]m[en]ts Cassa abzuführen.

[1848. június 4–6.]

[A magyar katonaság Újvidékre érkezése. A környező határőrezredek felkelése.

A péterváradai ezred Karlóca körüli községeinek lázadása.

Radosavljević százados küldetése Péterváradra.

Szerb próbálkozások Hallavanya alezredes megvesztegetésére.]

So von allen Seiten ohne Unterlaß gehezt, laufen Nachrichten ein, daß ohnerachtet Fürst Mihail aus Neusacz entfernt, und Exfürst Miloss in Agram festgehalten wurde, dennoch bei Schabacz¹⁴¹ ein Lager von circa 16000 Mann von den Serbianer unterhalten wird, was sich nicht nur bestätigt, sondern auch die Sage an Wahrscheinlichkeit gewinnt, daß diese Bereitschaft nicht mehr die beiden Exfürsten sondern die Absicht gelte, sobald Magyarischerseits eine Kriegs-Erklärung gegen die Slaven in Ungarn, Croatien und Slavonien erfolgt, diese Macht zur Unterstützung herübertreten wird; wehrend am 4-ten Juny gerade an einem Sonntag, wo mehr als 1000 Menschen auf den Wochen Markte aus allen umliegenden Ortschaften zu Mitrovicz versammelt zu sein pflegten, kam eine bewafnete Deputation aus Carlovicz angeblich, das 3000 Magyaren nach Neusacz einrücken, und dem königl. Commissairen

141 Sabač (Szerb Fejedelemség).

Csernoevich zur Disposition gestellt werden, um Carlovicz anzugreifen, sie forderte demnach auf, Carlovicz möglichst schnelle Hilfe zu senden, fand unter dem begeisterten Volke Anklang, und wurde kaum vermahnt, sich hinweg zu begeben, bis das R[e]g[i]m[en]ts Com[man]do nähere Aufschlüsse von Petervardein sich verschafft haben wird, H[au]ptmann Auditor Radosavlyevich wurde daher mit einem umständlichen Berichte nach Petervardein abgeschickt, und die Vermuthung ausgesprochen, daß wahrscheinlich diese Aufforderung an alle anderen Gemeinden ergangen ist; Radosavlyevich kam zurück und brachte die Nachricht, daß wohl ein Bataillon d'Este¹⁴² nach Neusatz eingerückt sei, daß dieses aber bloß die Bestimmung habe, bei der dort statt zu finden habenden neuen Magistrats Restauration unter Vorsitz des königl. Comissairs Csernoevich zu interveniren.

Während man in Mitrovicz dieser Aufforderung glücklich parierte, erging dieselbe wie vermuthet wurde nach eingelangten Compag[nie] Anzeigen an alle Gemeinden des Reg[i]m[en]ts und des Syrmischen Comitats, angeblich das Csakisten Bataillon, Deutschbanater¹⁴³, Illirischbanater Grenz Regiment¹⁴⁴, Temesvarer, Bacskaer, und Baranyer Comitats sei in vollen Anmarsch, und wirklich gelang es an diesen Tage mehrere Provinzial Ortschaften so zu allarmieren daß sie bewafnete Hilfe nach Carlovicz schickten; das General Commando erwiederte aber, daß an allen diesen Gerüchten kein wahres Wort sei, und das Regiment forderte die Compagnie Gemeinden abermal zur Ruhe und Ordnung auf. Andern Morgens am 5-ten Juny erschien Verwalt[ungs] Lieut[enant] Csidich aus Banovcze mit der Anzeige, daß dort bereits gegen die Behörde Gewalt geübt werde, daß Gewehre und Muniti-on abgenommen, und mehrere bewafnete Grenzer nach Carlovicz eigenmächtig abgegangen sind, dasselbe meldete die Beschkaer¹⁴⁵ Compag[nie] mit dem Beisatz daß die Geistlichkeit aus Neu Carlovicz¹⁴⁶ den haupt Ausschlag zur Widerspenstigkeit der Grenzer gegeben habe.

Eine weitere verstärkte bewafnete Deputation kamm aus Carlovicz stürmend begehrend, alles was Waffen tragen kann, soll nach Carlovicz eilen, unter welchen Umständen dem Gefertigten nichts übrig blieb, als sie dahin zu beruhigen, daß er die Vorstellung machen werde, damit das Reserv Bataillon¹⁴⁷ in Mitrovicz concent-

142 A magyar legénységű 32. (Estei Ferdinánd főherceg) gyalogezred 3. zászlóaljja.

143 12. (német-bánsági) határőr-gyalogezred. Székhelye: Pancsova.

144 18. (illír-bánsági) határőr-gyalogezred. Székhelye: Fehértemplom.

145 Beska község (pétervári ezred). Ma: Beška.

146 Újkarlóca község (pétervári ezred). Ma: Novi Karlovci.

147 Tartalék zászlóalj (Reserve Bataillon). A határőr-gyalogezredek 3. zászlóaljának elnevezése, amelyet rendszerint a tábori zászlóaljok kivonultatásával állítottak fel a katonai összejárás alá eső népességből.

rirt werden dürfe, um für den Fall als wirklich magyarischer Seits ein Angriff auf das Regiment stattfinden sollte, a porté zu sein, eigentlich die geheime Idee ging dahin, durch Zusammenziehung des Reserv Bataillons den Cordon mit der Population besetzt zu erhalten, und somit die Bevölkerung zu schwächen, damit sie Ursache bekomme die Aufforderungen des Carloviczzer Comités abzulehnen. Zugleich wurde angezeigt daß das Carloviczzer Comité nicht mehr die Furcht vor den Angriff der Magyaren auf Carlovicz leite, sondern daß seine Absicht dahin gehe, nach Kikinda und Becse einzubrechen, um die gefangenen Serben dort zu befreien, und das Standrecht gewaltsam aufzuhöben. Der Stabsort Mitrovicz blieb mit den fried und ordnungsliebenden Ideen ganz einverstanden, und enthielt sich jeder Theilnahme, da jedoch die Meldungen aus der Banovczer und Beshkaer Compagnie welche an Carlovicz angränzen sehr beruhigend und dem Gefertigten Anträge von der Carloviczzer Comité gemacht wurden, daß er die Unter-Woivoden-Stelle gegen die Versicherung einer Oberstens Gage für seine Familie auf ihren Lebensdauer annehmen möge, er diesen Antrag als unter seiner Würde haltend ablehnte, doch die Gefahr einsah, welche aus diesen Anträgen, die offenbar auch nichts anderes als seine Entfernung von Mitrovicz abzielten, so beschloß er H[au]ptmann Auditor Radosavlyevich abermal nach Banovcze und Beshka zu schicken, um die dortigen Verwirrungen auf den gesetzlichen Weg wider zu leiten, wogegen er sich am 6-ten Juny in der Nacht nach Peterwardein begab, um die Vorgänge anzuzeigen, und Instructionen um Abhilfe einzuholen. Die Verabredung wurde übrigens dahin getroffen, das Hauptmann Radosavlyevich ihm die Meldung wie es in Banovcze und Beshka aussehe nach Peterwardein bringe.

Kaum dort angelangt, so kamen ihm Offiziere von dem Regimente d'Este, Miguel¹⁴⁸, Erzherzog Johann Dragoner¹⁴⁹ mit der Versicherung, daß die Linien Truppen alle Achtung für die Grenzer, und keine Absicht haben, solche anzugreifen, und fragten sich an, ob die Gränzer eine solche Erklärung wen sie Deputationen schicken würden, beruhigen möchte. Die Idee wurde sogar von dem Interims-Commandirenden Herrn F[eld-]M[arschall-]L[ieutenant] von Zahn gebilligt, und an der Stelle Offiziere in das Tshaikisten Bataillon, und das Peterwardeiner Reg[i]m[en]t ausgesendet, allein diese getrauten sich im Reg[i]m[en]ts Bezirke nicht mehr herum zu kommen, weil sie in Carlovicz vom H[au]ptmann Auditor Radosavlyevich welcher nicht mehr nach Peterwardein zugesagterweise ging, sondern dort verblieb, in Erfahrung brachten, daß circa 200 Serbianer und Grenzer aus

148 A magyar legénységű 39. (Dom Miguel) gyalogezredről van szó, amelynek ezidőszerint két zászlóalja is Péterváradon és környékén állomásozott.

149 Az ekkoriban Bács megyében tanyázó, galíciai toborzású 1. (János főherceg) dragonyosered.

Banovcze und Beshka nach Kovilj¹⁵⁰ in das Tsaikisten Ba[taill]on überschieft sind, um solches zu insurgiren, und so zogen sie vor, nach Mitrovicz sich zu begeben, wo sie andern Tags ankamen aber von der Bürgerschaft sehr matte Aufnahme fanden.

Indessen waren schon an diesen Tag n[ach] M[ittag] achtbare Handelsleute und Gränzer aus Josephsdorf des Tshaikisten Ba[taill]ons beim H[errn] F[eld-]M[arschall-]L[ieutenant] von Zahn mit der Beschwerde gekommen, daß Serbianer den Bataillons Bezirk im Aufstand unter verschiedenen unsinnigen Angaben und Drohungen bringen, diejenigen welche sich nicht Anschließen binden zu wollen, und baten um Abhilfe, weil sie kein Gefahr magyarischer Seits, wohl aber den Umsturz der bestehenden Ordnung umsomehr befürchten, als der dortige Erzpriester Papich mit der andern Geistlichkeit diese Antriebe mächtig unterstütze.

Der Herr F[eld-]M[arschall-]L[ieutenant] erließ in der Eile zwar, eine Proclamation, sowie in einer Verordnung unter 5-ten Juny an das Petervardeiner Reg[i]m[en]t gerichtet, die Aufforderung zur Ruhe und Ordnung, allein dies blieb obschon gleich publicirt, wirkungslos. Der Gefertigte stellte vor, daß die Beordnung der in bereit-schaft gesetzten Petervardeiner Reg[i]m[en]ts Division in die Festung vielleicht doch eine Beruhigung in Carlovicz erzeugen dürfte, und bat das Reserv Ba[taill]on concentriren zu dürfen, letzteres wurde mit nachgefolgter Verordnung bewilligt, und der Mannschaft die Verpflegung bewilligt, ersteres aber abgelehnt. Er selbst konnte an diesen Abend wie er es nach fruchtlosen warten auf H[aupt]mann Auditor Radosavlyevich vor hatten, nicht abreisen, weil sein Fuhrmann durchaus jede mögliche Einwendung machte. Noch Abends warnte man ihm er möge auf seiner Huth sein, das Gerüchte gehen, das Comité in Carlovicz wolle ihm binden, und hinschleppen lassen, als er aber andern Tags gegen Kamenicz¹⁵¹ bei der Festung früh 4 Uhr hinausfuhr, stunden 4 kräftige Männer beim dortigen Breihaus Kantár genannt bei 2 Wägen mit Heu beladen, aus welchen ein Gewehrlauf sichtbar war, ein fünfter civil gekleideter rauher Mensch winkte bedeutend auf ihm, und die andern 4, so daß sobald er vorbei gefahren war, sein Fuhrmann es angemessen fand darauf aufmerksam zu machen, und zu rathen, einen andern Weg einzuschlagen, weil er etwas lispeln gehört haben solle, daß auf den Weg nach Irreg die Rückreise anzutreten nicht geraten wäre, und so mußte er auf Umwegen über das Gebürg Fruschka Gora¹⁵² setzen, um nach Mitrovicz zu gelangen.

Hauptmann Auditor Radosavlyevich der eben auch zur Zeit von Carlovicz angekommen war, bestätigte aus dem Munde des Praeses des Carloviczter Comité

150 Kovil község (csakás zászlóalj). Ma: Kovilj.

151 Kamenica község (Szérm megye). Ma: Sremska Kamenica.

152 Fruska Gora hegység Szérm megyében.

gehört zu haben, daß man die Absicht habe den Gefertigten binden, und nach Carlovicz schleppen zu lassen.

Am 6-ten Juny liefen schon Nachrichten ein, das Csaikisten Ba[taill]on sei in völligen Aufstand, ein gewißer entlassene Lieut[enant] Jovanovich¹⁵³ habe sich der Canonen in Titel¹⁵⁴ bemächtigt, und übe offene Gewalt; aus dem Reg[i]m[en]ts Bezirke kamen verschiedene gemeinde Glieder mit der Anfrage ob sie nach Carlovicz Unterstützung schicken sollen, weil dieses Ruma, Irreg, und alle Provinzial Ortschaften bereits gethan haben, sie wurden zur Ruhe und dahin gewiesen, nur den Regiments Anordnungen zu folgen, was sie auch versprochen.

Abends spät kam ein Deputirter zum Gefertigten mit einer Vollmacht des Carloviczzer Comités ihm 50,000 fl. C[onventions-]M[ün]ze und die Unter-Voivoden Stelle antragend, wenn er die Leitung der aufständischen Angelegenheit übernehme, als er dieses ablehnte, wurden ihm Vorwürfe gemacht, daß er kein gute Serbe sei, und daß Comité bemüßigt werde, ihm zu binden, und nach Carlovicz zu bringen. Aufgebracht darüber schafte er diesen gemeinen Kerl zur Thüre hinaus, doch wurde er seither das Stichblatt, und auf jeglicher Art lebensgefährlich wie die weitere Folge zeigen wird, bedroht.

[1848. június 7.]

[Hrabovszky visszatér Horvátországból.]

Am 7-ten Abends kam S[eine] Excellenz der Commandirende General Herr F[eld-]M[arschall-]L[ieutenant] Freiherr von Hrabovsky von seiner Mission aus Croatien an, seine in Esseg verbreitete Proclamationen worin alle die Unternehmungen des Banus von Croatien als Gesetzwidrig geschildert wurden, erfüllten alle die unter den Banus stehenden Bezirke sowohl, als die Grenz Regimenter, und das neu genannte Woivodenthum mit tiefer Verachtung, und das Schicksal dieser Proclamationen läßt sich nicht wider sagen, doch der Beschluß des Syrmier Comitats, welcher noch Ende May gefaßt wurde, das Standrecht über den Wizegespan Zsitvay¹⁵⁵, welcher als Begleiter dem königl. Commissär beigegeben war, zu publiciren, den bisherigen Comitats Magistrat abzusetzen, und einen neuen zu wählen, erzeugt eine Art freudigsten Aufnahme im ganzen Lande, verunglückte Advocaten,

153 Zaharije (Čiča) Joannović (Jovanović) elbocsátott cs. kir. hadnagy. A június elején kirobbantott csajkás felkelés vezére; később nemzeti ezredes.

154 Titel község, a csajkás zászlóalj törzsének székhelye.

155 Zsitvay József Szerém megyei alispán.

bankrotirten Handelsleute, Proletarier jeder Art durchschwärten¹⁵⁶ das Land mit der Verbreitung dieser Ergebnisse, und forderten die Gemeinden, vorzüglich in Provinciale auf, sich den Anordnungen des Carloviczter Comités zu fügen, weil das Vaterland verrathen und in offenen Gefahr steht.

[1848. június 8.]

[Jovich vezérőrnagy békéltető missziója. Karlócai deputáció Mitrovicán.

A mitrovicai polgárság küldöttségét meneszt Karlócára, illetve Péterváradra.]

Der Commandirende versuchte daher eine Conferenz mit der Carlovitzter Comité zu halten, und berief solches zu sich, allein dieses ließ sich auf diese Einladung nicht ein, und so wurde Herr General Jovich¹⁵⁷ exmitirt auf einen neutralen Terrain eine Besprechung mit solchen am 8-ten Juny zu halten, welche ohne Erfolg blieb. Dieser Herr General Major versuchte auch die Tsaikisten Grenzer welche bereits unter ihren zum Obersten ernannten Anführer Jovanovich die Römerschanze ohnweit Neusacz besezt hatten, zu vermögen von ihrer Zusammenrottung abzustehen, aber auch diese Aufforderung blieb unbeachtet.

So kamen Meldungen an, daß aus Semlin zahlreiche Wägen mit bewafnete Serbyaner nach Carlovicz durch den Reg[i]m[en]ts Bezirk strömen, daß zwischen die Serbyaner und der dort in Garnison stehende Division von Don Miguel zu Handgemänge gekommen sei, weshalb Semlin in Aufstand gerathet, und die Division durch kluge Vermittlung des Herrn Generalen Hayek kaum gerettet gewesen wäre. Das hohe General Commando orderte die Concentrirung des Reserv Ba[taill]ons in Mitrovicz an, die Estafete ward in Carlovicz erbrochen, und auf der Couverte bemerkt daß man vermeint habe, sie sei von ungarischen Ministerium ausgegangen. Untereinem erschien wider eine Deputation aus Carlovicz angehend ganz Banat samt der Grenze sei in Anmarsch alles schließt sich an die Nationalsache an, nur Mitrovicz nicht, welches daher aufgefordert wird, samt dem Reg[i]m[en]ts Bezirk sich in ihrer Absicht thätig zu bezeugen, sonst hätten sie die üblen Folgen sich selbst zuzuschreiben, in dem man Mitrovicz an allen 4 Seiten anzuzünden beabsichtige. Schon in aller früh (von einer Ruhe ist keine Rede, alle Referenten und Dienstindividuen sind schon bangster Besorgniß) erscheint beim Gefertigten eine zahlreiche Deputation des Mitrowitzer Bürgerstandes, mit H[aup]tmann Audit[or]

156 Helyesen: *durchschwärmten*.

157 Jovics István báró, nyugalmazott, 1848 nyarán reaktivált cs. kir. vezérőrmagy; Bács megyei földbirtokos.

Radosavlyevich an der Spitze, ihre Angst und Besorgniß vorstellend und bittend, zum General Com[man]do sich begeben, und um Abhilfe bitten zu dürfen. Es wird ihnen ein dringlich vorstellender die Gefahr anschaulich machender Bericht mitgegeben, in welchen erwehnt wurde, daß es die höchste Zeit ist daß der Carloviczzer Aufstand zur Beruhigung gebracht werde, daher das dortige Comité zu vermögen wäre sein Vorhaben aufzugeben, oder dem Reg[im]m[en]t Mitteln vorzuzeichnen mit welchen gegen solches wirksam vorgeschritten werden könnte, endlich auch berührt, daß die Estafeten in Carlovicz erbrochen werden, auf welchen so wie auf mehreren derartigen die Vorgänge im Reg[im]m[en]ts Bezirke geschilderten, und an das hohe General Com[man]do geleiteten Berichten keine Erledigung wahrscheinlich deßhalb mehr erging, weil sie unterschlagen wurden.

Die Deputation setzte sich aber statt gleich, erst n[ach] M[ittag] 2. Uhr in circa 12 eleganten Wägen, mit national, und gelb und schwarzen Fahnen geschmückt in Bewegung, und blieb über Nacht in Carlovicz, wo sie bei solchen Aufzug mit Freude begrüßt wurden, statt direkte nach Peterwardein zu fahren, mitlerweil strömten Anfragen von Gränzern aus den meisten Gemeinden, ob sie der der vielfältigen Aufforderung des Carloviczzer Comité's, welchen sie sich bisher widersezt hatten, folgen sollen? wurden zur Ruhe und gesezlichen Ordnung verwiesen.

[1848. június 9.]

[Hallavanya péterváradí látogatása. A mitrovicai küldöttség hazatérése.

Hrabovszky kétségbe vonja a 'szerb nemzet' létezését.]

Abends langt die Estafete ein, vermög welcher der Gefertigte sogleich nach Peterwardein berufen wurde, er beschloß seine Familie welche ihm bei den Andrang so vielen Volkes mit verschiedenen Begehren schon lästig geworden war, an der Stelle nach Brood¹⁵⁸ abzufertigen, um wenigstens von dieser Seite Ruhe zu haben, und begab sich in der Nacht auf Schleichwegen nach Peterwardein, als er dort ankam begegnete er die gestern von Mitrovicz ausgeschickte Deputation zu seiner Verwunderung, welche in Anzug zu S[eine]r Excellenz dem Commandirenden erst am 9-ten Juny früh begriffen war. Diese Deputation welche sonst nur seinen Weisungen ganz ergeben folgte, ihm volles Vertrauen schenkte, war einsilbig, wich jeder Frage aus, und konnte eine auffallende Veränderung ihrer frühern Gesinnungen nicht verbergen, der Gefertigte eilte um sie bei S[eine]r Excellenz dem Commandirenden zu treffen, fand sie auch dort in voller Depate stellte S[eine] Excellenz die

158 Bród szabad katonai község (bródi ezred), az ezredtörzs székhelye. Ma: Slavonski Brod.

Gefahr in der er und der Regiments–Bezirk schwebt vor, vernahm die unangenehme Lage in welcher sich S[eine] Excellenz der Commandirende selbst befindet, da man ihn in einen vöiligen Kriegszustand versetzt hatte, und glaubt noch immer, wenn sein Reserv Ba[taill]on sich versammelt haben wird, daß er eine Demonstration gegen Carlovicz unternehmen könne. H[au]ptmann Audit[or] Radosavlyevich der ihm so oftmal und auch diesmal versicherte daß wen er vor Carlovicz erscheint alle dort befindlichen Grenzer sich an ihm anschließen werden, bekräftigt diese Absicht und so wird dieselbe zum Beschluß erhoben. Allein die Mitroviczzer Deputation wartete nicht mehr den Gefertigten bis er von Commandirenden kam, sondern entfernte sich nach Carlovicz ohne weiter mit ihnen zu sprechen, ließ jedoch verlauten Herr Georg von Stratimirovich sei diesen Morgen zum Unter Woivoda erwählt, und die Erbitterung gegen den Gefertigten gesteigert. Er speiste bei S[eine]r Excellenz dem Commandirenden, und gerade als er sich auf dem Rückweg begeben wollte, kam H[au]ptmann Auditor Radosavlyevich anzeigend, eine Deputation aus Carlovicz habe sich entschlossen, vor S[eine]r Excellenz dem Commandirenden vorzutreten, und ihre Petitionen zu unterlegen. Diese wird vorgelassen die Punkte abgelesen, und besprochen als aber der Satz weiter vorgetragen wurde „die serbische Nation bittet ect.“ erwiedert S[eine] Excellenz der Commandirende: ich weis nicht, was sie mit der Serbischen Nation wollen, geographisch besteht blos ein Serbien, aber in dem k. k. Staate keine serbische Nation ausschließlich, sie ist in verschiedenen Länder als Croatien, Dalmatien, Slavonien, Syrmien, Banat usw. vertheilt, worauf der Sprecher Sekretär Stankovich¹⁵⁹ samt den andern Mitglieder zu weinen anfing, und unter den Ausruf „Euer Excellenz sprechen aus auch unsere Nationalitat ab“ sich samt und sonders entfernte.

In einem Moment, waren sie auch bei den Festungs–Thoren draußen, und wie ein electricischer Funken nach allen Seiten, die Nachricht verbreitet „der Commandirende erkennt die serbische Nationalität nicht“ Courire eilten nach Agram, nach dem Banate, und in alle Districte, um diese Nachricht zu verbreiten. Eine floutilen Division des Tsaikisten Ba[taill]ons welches sich auf Commando in Semlin befand, wurde von den dortigen Bewohner durch jedes Mittel bearbeitet, nach Carlovicz abzugehen, und nur der Umsicht des Herrn Generalen Hayek gelang es noch, dieselbe aber auf sehr kurze Zeit zu erhalten.

159 Jovan Stanković. Petrinja képviselője a karlócai kongresszuson, a fődör tagja, illetve titkára.

[1848. június 10.]

[Események a felkelés által érintett községekben.

Az ezred tisztjeinek szorongatott helyzete.]

Am 10-ten Juny fand der Gezeichnete bei seiner Zurückkunft nach Mitrovicz schon die Äußerung des Commandirenden möglichst entstellt verbreitet, so wie überhaupt alle diese Nachrichten übertrieben unter das Volke, um solches Aufzuregen gebracht wurden, und hatte Noth den Sachverhalt aufzuklären, die Gemeinde Deputationen zu beruhigen, als plötzlich von der Kupinovaer¹⁶⁰ Compag[nie] die Meldung einlief, Verwalt[ungs] Lieuten[ant] Rebrovich¹⁶¹ sei in Bedrängniß, die Gemeinde fordert gewaltsam ihre und die Kirchen Cassa, mit der Erklärung, welche der Uiberbringer Feldwebl Scharchevich derselben Compag[nie] mündlich meldete, daß wenn den Begehren bis in der Früh nicht Folge geleistet wird, der Verwalt[ungs] Offiziere erschlagen werde. Es erübriget also nichts als in das Verlangenen Regiments Com[man]do Seits zu willigen, und die andere Compag[nie] dahin zu belehren, dieß wenn in solchen Fällen keine Vorstellungen nützen und die Compag[nie] mit Gewalt bedroht werden sollten, sie erst dann, wenn keine Ausfluchtmittel erübrigt ihre Gemeinde, und kirchen Cassen an die Gemeinde und Kirchen-Vorsteher gegen empfangs Bestätigung in ihre Verwahrung zu übergeben haben, worüber unter einem dem hohen General Com[man]do die Meldung erstattet wurde.

Die Beschkaer Compagnie zeigt an, daß der Woivode Stratimirovich 100 bewaffnete Mann dahin mit dem Auftrag entsendet hat, alle waffenfähige Mannschaft zu beschreiben, und so gleich nach Carlovicz zu bringen, daß sie Anklang unter dem Volke finde, und daß die Offiziere in äußerster Gefahr stehen, Oberlieut[enant] Illich¹⁶² und Kohaut¹⁶³ flüchteten zum Stab, wurden aber gleich wieder zurückgeschickt. Hauptmann Wucskovich¹⁶⁴ brachte zur Kenntniß daß die Gemeinden Klenak, Platicsevo¹⁶⁵, und Grabovcze¹⁶⁶ von bewaffneten Menschen genöthigt werden nach Carlovicz so zahlreich als möglich zu gehen, wobei die Handelsleute Thomashevich aus Klenak, und der Pfarer Kragujevich zu Platicsevo sehr thätig

160 Kupinovo község (péterváradí czred).

161 Peter Rebrovich igazgatási hadnagy.

162 Lazar Illich főhadnagy.

163 Jacob Kohaut igazgatási főhadnagy.

164 Georg Wucskovich százados.

165 Platicsevo község (péterváradí czred). Ma: Platičevo.

166 Grabovcc (péterváradí czred). Ma: Grabovci.

sich bezeugen, mit einem Wort man schickte nach allen Directionen hin, die Gränzer zum Anschluß zu zwingen.

Das bewaffnete Reserv-Ba[taill]on rückte theilweis zusammen aber die 7-te, 8-te, 11-te, und 12-te Compag[nie] fehlte ganz, die Stimmung der Mannschaft war nicht befriedigend, Gerüchte gehen daß Magyaren von Wukovar¹⁶⁷ einfallen wollen. Ein abermaliges Aviso von Boljevczer¹⁶⁸ Patrouls-Com[man]do kommt an, daß man von Semlin aus versuche, den Cordon aufzuhöben und die Csardaquen¹⁶⁹ zu verbrennen, diese Umstände werden dem General Com[man]do angezeigt, Offiziere hinausgesprengt, dem Aufstand zu widerstehen; es ist keine Zeit mehr zu schriftlichen Verhandlungen, weil eins ans andere drängt, und sich nicht zu erwähren ist, Instruktionen mangeln, die Referenten sind total erschrocken, keiner traut sich eine Feder in die Hand zu nehmen, und ein einzelner Mensch von welchen alles gefordert wird, reicht nicht aus. Der Gefertigte, welcher noch untern 4-ten Juny dem hohen General Com[man]do eine dringende Vorstellung um Aus-hilfe mit einem Stabs Offizier oder der Zutheilung des pensionirten Majors Golich unterlegt hatte, weil er nachwies daß er unter gegenwärtigen Verhältnissen in einem Reg[i]m[en]te mit der Dienstbestreitung allein nicht mehr auskommen kann, wo in ruhigen Zeiten alle 4 Stabsoffiziere über Gebühr beschäftigt waren; erhielt keine Antwort, weder auf diese noch auf seine spätere Vorstellungen mehr.

In der Nacht kam die Meldung des Verwalt[ungs] Oberlieut[enant] Kohaut in Beshka gebunden, und Pfarer Barich¹⁷⁰ in Golubincze aretirt und nach Carlovicz geschleppt wurden dasselbe sei Verwalt[ungs] Lieut[enant] Rebrovich wiederfahren, Oberlieut[enant] Illich flüchtete sich aus Beschka, und die Sage kommt an, daß 100 Serbianer in Anmarsch nach Mitrovicz sind, und den Gefertigten zu binden und nach Carlovicz zu schleppen; daß kein Kaiser, kein General, kein Reg[i]m[en]ts oder Compag[nie] Com[man]do mehr bestehe, und sich das Volk allein helfen müsse.

167 Vukovár mezőváros (Szecrém megye). Ma: Vukovar.

168 Boljevec község (péterváradai ezred). Ma: Boljevci.

169 Ótorony (*čardak*). A kordon mentén emelt faépület, amely védelmi célokat szolgált.

170 Elias Barić golubincci pap.

[1848. június 11.]

*[Feszült hangulat Mitrovicán. A szerb felkelők felbukkanása Hertkovcén.
A klementinus határőrök ellenállása. Nyugtalanóság az ezred nyugati
századaiban is.]*

Er fordert daher den 11-ten Früh die gut gesinnten Grenzer in einen an alle Compag[nie] erlassenen Regiments Befehl auf, sich solchen Unternehmungen zu widersetzen, und nur ihm zu folgen; meldete dem in Semlin befindlich und ebenfall bedroht gewesenen Herrn Generalen Hayek die Vorfällenheiten, und erstattet dem General Commando die Anzeige.

Offiziere kamen mit den Meldungen, die Reserv Ba[taill]ons Mannschaft sei noch nicht beisammen, nichts destoweniger die Angekommene zum Exercieren geführt, zu den Canonen jede Nacht eine Bedeckung gegeben, selbst die Bürgerschaft patroulirte aus eigenen Antrieb beim Stab, wo die Stimmung noch befriedigend war, die Bürgermilitz war noch nicht formirt, dazu wurden an die Mitrowitzer Compagnie Aufträge gegeben, doch zögerten die Bürger die Gewehre zu übernehmen, alles war jedoch in Aufregung und Besogniß ohne bestimmter Richtung. Jeden Augenblick trafen Deputationen aus den Ortschaften ein, daß man sie durch Serbianer aus Carlovicz mißhandle, daß die Feldarbeit ruht, daß selbst jene, welche nach Carlovicz theils freiwillig theils gewaltsam sich begeben haben, sich nach Hause wünschen; weshalb der Gefertigte alsogleich eine Aufforderung schriftlich an die nach Carlovicz entführten Soldaten und Gränzer in serbischer Sprache erließ, um sie zur Rückkehr nach Hause zu vermögen; Abends liefen Nachrichten ein, man habe beschloßen, den Cordon zu höben, und den ganzen Regiments-Bezirk in Bewegung zu setzen, aus Hertkovcze¹⁷¹ kamen einige Grenzer in der Nacht mit der Anzeige, von Platicsevo aus sind bei 300 bewafnete Menschen theils Serbianer, theils Grenzer mit dem Pfarer Kragujevich, Handelsmann Thomashevich Nikolaus, Vasa Karamarkovich, und einen gewissen Lieut[enant] Poppovich in Deutschbanater Reg[i]m[en]ts Uniform nach Hertkovcze¹⁷¹ gelangt, haben mehrere gebundene Nikinczer¹⁷² Grenzer mitgebracht, und eine Vollmacht aus Carlovicz vorgewiesen nach welcher alles Volk dahin bewafnet zu treiben sei, Pfarer Kragujevich habe eine gelb und schwarze Fahne erhoben, und erklärte, wie nach kein General Com[man]do, kein Regiments oder Compag[nie] Commando mehr bestehe, sondern die Nation, welch in Carlovicz representirt wird, und daß dieselbe schuldig sei, für Kaiser und die Nationalität gegen die feindlichen Magyaren zu ziehen.

171 Hertkovce község (péterváradí ezred). Ma: Hrtkovci.

172 Nikince község (péterváradí ezred). Ma: Nikinci.

Diese durch nichts irre zu leitenden Grenzer setzten sich in Vertheitigungsstand, und baten um Unterstützung, um Emissäre samt Begleitung anzugreifen, und zu züchtigen; es war aber schon Mitternacht vorüber, die Entfernung auf 2 Meilen zu groß, um ihnen ein par Compagnien zu Fuß zur rechter Zeit zu Hilfe hinschicken zu lassen, daher eine Berathung mit allen Offiziere und Referenten gehalten, und beschloßen wurde, den sich anbietenden H[au]ptmann Auditor Radosavlyevich mit einen Offizieren nach Hertkovcze zu Wagen zuschicken, um Ruhe zu schaffen, Oberlieutenant Schnörch¹⁷³ wurde ihm beigegeben. Doch nahm er solchen aus unbekanntnen Ursachen nicht mit, fuhr allein; und kam andern Tags, mit der Meldung, er habe alles beruhigt, und sogar die Nikinczer Grenzer befreit, bekanntlich sind die Ortschaften Hertkovcze und Nikincze von Clementiner¹⁷⁴ und Croaten, einem entschlossenen Volke bewohnt, welche durch nichts sich zu dem Anschluß an Carlovicz bewegen ließen, und alles Lob umsomehr verdienen, als sie seither immer ihren Vorsatz und ihrer Pflicht sich selbst stets bewachend Getreu geblieben sind.

Aus Neu Slankamen¹⁷⁵ und Golubincze kamen dieselben Benachrichtigungen, daß die katholischen Bewohner sich zur Wehre stellen, hätte man nur einiges verlässliche Militär gehabt, die Sache wäre zu reparieren gewesen, aber das Eigene war unvertraut, und die wenigen anhängigen Catholiken zu schwach.

Graf Nugent¹⁷⁶ traf als Banal Comissair auf der Durchreise nach Carlovicz nach Mitrovicz ein, entwickelte sehr gemässigte Ansichten, versprach die Sache gleich zu ordnen, Ruhe herzustellen, die Reg[i]m[en]ts Grenzer zu Hause zu weisen, und den Behörden ihre Wirksamkeit zu verschaffen, dagegen ließ sein Begleiter Mitrowitzer Handelsmann Costa Jovanovich unter dem Namen bankrot Costa bekannt und wegen mehrere Verbrechen schon öfters Kriegsrächtlich behandelt, die Äußerung fallen daß ihm das Carloviczzer Comité bei seiner Abreise am 26-ten May als Courir nach Agram das versicherte Versprechen gegeben habe, sein Regiment nämlich das Petervardeiner nicht insurgiren zu wollen, woraus klar erhält daß die Verschwörung keine erst entstandene sonder eine früher beschlossene bei den Carloviczzer Comité, dem Geistlichen und dem Handelsstande, mit separatistischen

173 Ferdinand Schnörch főhadnagy.

174 Klementinusok (önclnevezés: *kélmend* — kelemencek, *Klementiner*, *klimenti*). Albániai credetű, római katolikus vallású népcsoport, amely a XVIII. században települt le a Határövidéken, Jarak, Nikince és Hertkovce falvakban.

175 Szalánkemén község (pétervári czred). Ma: Novi Slankamen.

176 Albert Nugent gróf, báni biztos.

Tendenzen die in den Gegenden der untern Donau wohnenden Serben zu insurgiren gewesen sein müsse.

Von General Com[man]do langte eine an die Grenzer und Tschaikisten erlassene Proclamation an, welche nicht einige Tage darnach publicirt werden konnte nach welcher der Aufstand eines Hochverraths beschuldigt wurde.

Die Morovicher¹⁷⁷ Compag[nie] zeigte an, daß der Handelsmann Csikos und der Pfarer Radovanovich aus Gerk¹⁷⁸ mit einer Menschenmaße nach Morovich gekommen sei, und die Vertheilung der vorrätigen Gewehre, samt Munition verlange, um nach Carlovicz zu ziehen, dieselbe wurde beauftragt daß wenn sie von der guten Stimmung der Morovicher Grenzer überzeugt ist, sie Gewalt mit Gewalt zu vertreiben habe, unter einem wurden die Hauptleute Wucskovich, Turkovich¹⁷⁹, und Oberlieuten[ant] Schnörch in die hinter Mitrovicz gelegenen 3 Compag[nie] Ladjarak¹⁸⁰, Adashefcze¹⁸¹, und Morovich entsendet, um die Leute zur Ruhe zu ermahnen, und von dem Aufrufen nach Carlovicz zu warnen, zugleich aber auch beschloßen, eine Demonstration zu versuchen, und der noch ziemlich ruhigen 1,2,3,4 et 5 Compagnie den Befehl zu ertheilen, daß von Wukovar aus Gefahr drohen könne, daher die Gemeinden derselben nirgends hin, am allerwenigsten nach Carlovicz zu begeben, sondern nur den Regimentsbefehlen folgen sollen.

Hier ist am Platze zu erwähnen, daß seit dem 16-ten May als das 2-te Ba[taill]on unter den größten Jubel und Freudenschuß von einer mehrere Tausende enthaltenden und die ganze Reg[i]m[en]ts Strecke von Mitrovicz bis Racsasave aufwärts wie besät gewesenen Volksmänge begleitet, ausmarschiert war, täg täglich 20 bis 30 Grenzer und Weiber vor dem Gefertigten kniend und weinend erschienen sind, mit der Bitte die Aburtheilung ihrer Arestanten zu veranlassen. So viel die Herrn Auditore daran erinnert wurden, so wenig konnten sie arbeiten, Hauptmann Auditor Neubauer¹⁸² der früher auch wenig leistete, war in der Uibergabe der Justicial und Popular Cassen an Hauptmann Auditor Öhl¹⁸³ begriffen, Hauptmann Auditor Radosavlyevich wurde in Aufträgen der Bewegung wegen, öfters versendet, hatte die Aburtheilung von circa 20 des Raub und Mordes beschuldigten Arestanten von denen im Laufe der Zeit 6 am scorbut gestorben sind, seit dem Jahre 1844 unnützerweise eben so verzögert, als er in alle dienstliche und privat

177 Morovics község (péteváradí ezred). Ma: Morović.

178 Gerk község (péteváradí ezred).

179 Vitos Turkovich százados.

180 Ladjarak község (péteváradí ezred). Ma: Lačarak.

181 Adasevcc község (péteváradí ezred). Ma: Adaševci.

182 Andreas Neubauer hadníró százados.

183 Joseph Öhl hadníró százados.

Verhältnisse der Reg[i]m[en]ts Individuen werktätigen Einfluß zu nehmen wußte, und war auch dermal von allen Partheien die pro und contra der Bewegung waren so occupirt daß er bei aller ihm eigenen diplomatischen Politic sich kaum siegreich durchfechten konnte; Oberlieut[enant] Auditor Kittel war erst eingerückt und konnte weder die Verhältnißen noch den Gescheftsumfang. Wo einer der H[errn] Auditore von den Gesuchsteller angesprochen wurde, wird er an den Gefertigten gewiesen, welcher endlich besorgen musste, daß das Stockhaus mit Gewalt geöffnet, und ein namenloses Unglück herbeigeführt werde, er berathete daher mit den Auditors und erließ den Befehl, daß ihm der Vortrag zu erstatten sei, ob und welche der leichtern Arrestanten auf freien Fuß zu setzen wären, was auch des andern Tags mit 42 derselben auf gerichtlichen Vortrag geschah.

[1848. június 12.]

[A karlócai támadás híre. Pánik Mitrovicán. A kordon felszámolása.

Merénylet Hallavanya ellen. A magyarok állítólagos közeledése Vukovár felől.

A szerb–katolikus ellentétek éleződése.]

Am 12-ten liefen schon Berichte ein, daß Emissäre mit bewaffneter Begleitung in den unter syrmischen Ortschaften herum schwärmen und Befehle ertheilen, daß von nun an niemanden als den Carlovicz Odbor zu folgen sei, daß die Pazuaner Gemeinde sich sogar eigene Gesetze schaffe, und jeden Diebstahl mit Strang zu bestrafen beschlossen habe, doch war noch einige Hoffnung, die Compagnien verkehrten mit dem Reg[i]m[en]t, und zeigten an, daß sie die Ablösung des Cordons nicht mehr bestreiten können; noch immer wurde auf Maßregeln gedacht, welche unter solchen ernsten Ereignißen zu ergreifen wären, das Reserv Ba[taill]on wuchs auf 143 Rotten an, die Offiziere bothen alles Pflichtmäßig auf, eine gute Stimmung unter der Mannschaft zu erzeugen, sie wurde fleißig exerciert und möglichst beschäftigt, als auf einmal die Nachricht einlief, Carlovicz werde aus der Festung Petervardein angegriffen und bombardirt; jezt hörte alles auf, in der illirischen Kirche wurde Sturm geläutet; unglücklicherweise war es Pfingstmontag n[ach] M[ittag] 2 Uhr und alles von Wein begeistert, die Menschen liefen bewogent vor der Hauptwache und dem Cafehaus zum grünen Kranz haufenweis, und lärmend zusammen, Hauptmann Audit[or] Radosavlyevich als Jäger angezogen, mit dem Gerichts–Canzelisten Nikolich¹⁸⁴ beide gut bewaffnet begaben sich augenblicklich zu Wagen nach Carlovicz, wo sie 3 Tage ausblieben. Das Ba[taill]on rai-

184 Athanasius Nikolich kancellista.

lirte sich vor dem Quartiere des Gefertigten, er selbst setzte sich zu Pferd, eilte zu der Menschenmassa, welche regellos unter unsinnigen Geschrei hin und her wogte, suchte sie zu beruhigen und zu ordnen, weil alles Rache schnaubend nach Carlovicz eilen wollte, gab sich alle erdenklichen Mühe, des Tumultes Meister zu werden, was ihm schon ziemlich zu gelingen schien, als auf einmal der 30gste Controlor Pacsvansky hervortrat, ihm einen Verräther hieß, der um das Vorhaben des Commandirenden Wißenschaft gehabt haben müsse, weil er seine Familie entfernt hat. Keine Gegenvorstellung half, der Vorwurf fand Anklang, wurde allgemein und stürmisch, der 30gste Controlor schlug seine doppel Flinte auf den Gefertigten an, welchen Beispiel auch andere folgten, und nur der Umstand, daß jemand zu schreien began, den Cordon aufzuhöben, und die immer größer gewordene Maa in dieses Thema schreiend überging, Leute die Zügel seines Pferdes ergrieffen, und ihm bei Füßen haltend gewaltsam zur Save führten, vermochte ihm von dem augenscheinlichen Tode zu retten. Unter diesen Umständen, und wo ihm noch ein junger Bursche mit einer Mitgabel in die Augen stechen wollte, erübrigte nichts, als ihn dieses Begehren zu willigen, die Cordons Posten in der Gegend von Mitrovicz durch National Garden ablösen, andere aber abziehen zu lassen. Nicht genug es wurde nach Waffen, und Munition geschrien, keine Entgegnung; daß keine Vorräthe ersterer Art gibt, half; das Reg[i]m[en]ts Magazin wurde gewaltsam erbrochen, und als nicht mehr als wie 5 Gewehre und 46 Artillerie Pistolen ohngeachtet des sorgfälligtsten Nachsuchens vorrätzig gefunden, und abgenommen waren wurde der sehr gut conduisirte und der Gesetzlichen-Ordnung getreuest und energisch ergebene Artillerie Offizier Oberlieut[enant] Wegheimer¹⁸⁵ in Lebensgefahr versetzt, das Pulvermagazin erbrochen, und 14,200 Patronen aus solchen verschlept. Hier muß erwähnt werden, daß der Mitrowizer Bürger und Handelsmann Stefan Georgievich¹⁸⁶ den Muth hatte, sich zum Schutz des Gefertigten zu stellen, und daß wirklich ihm allein zu verdanken ist, daß er nicht handgreiflich mißhandelt und ein größeres nicht voraus zu bestimmendes Unglück herbeigeführt wurde.

Den Oberlieut[enant] Wegheimer rettete dagegen der dassige Fleischarendator Nikollich, unter den Namen Djimka bekannt, indem er sich vor die Mündung der auf dem Oberlieut[enant] angeschlagenen Gewehre stellte. Eine andere aufrührerische Gruppe wollte sich der auf dem Parade Platz aufgestellten Canonen mit Gewalt bemächtigen, allein Herr Lieut[enant] Kratochfill¹⁸⁷ welcher zugegen gewesen, stellte sich derselben mit Verachtung der Lebensgefahr müthig entgegen,

185 Maximilian Wegheimer föhadnagy.

186 Stefan Georgijević mitrovicai kereskedő; később a mitrovicai odbor elnöke.

187 Joseph Kratochwil hadnagy.

und wurde endlich sowohl von der Bedeckungs als Artillerie-Mannschaft unterstützt, was der Verwogenheit ein Ziel setzte.

Unterdessen traten schon gegen 20 bewafnete Serbianer herüber welche von den Mitroviczter Handelsleuten zum voraus zu ihrem Schutz aufgenommen waren, und begaben sich auf ihre Posten, während die Familie der bemittelten Bewohner in das serbysche Gebüth zu flüchten begannen.

Der Tumult bewegte sich in die Gässen, wehrend welchen die katholischen Bewohner von Mitrovicz sich separat samelten, und da der Gefertigte Lust bekam, so eilte er möglichst die Versammlung aufzulösen, und nach Hause zu schicken, was aus dem Grunde gelang, weil es schon Abend geworden, und der Wein aus die Köpfe verraucht war. Er ließ daher Mitrovicz durch die Anwesenden ohne Antheil ruhig verbliebene Truppen militärisch besetzen allein von Ruhe war keine Rede, die katholischen Bürger und Grenzer ergrief eine panische Besorgniß, waehrend die illirischen Bewohner in Gruppen allerhand Unsinn zu verbreiten wußten, die Stadt blieb auf Bainen, alle Augenblicke stürmten neue Deputationen zum Gefertigten bald mit der Aufforderung mit dem Ba[taill]on nach Carlovicz sich begeben; bald mit der Nachrichten, daß 5000 Magyaren von Vukovar in Anzug sind, und um sich zu retten, eigentlich eine Beruhigung zu verschaffen, ergrief er die leztere unwahrscheinliche Angabe zum Motiv um eine Disposition zur Besetzung der Reg[i]m[en]ts Grenze zu erlassen, hoffend dadurch das Volk von den schaaarenweisen Abzug nach Carlovicz abzuhalten, was ihm auch ziemlich gelang.

Indessen kamen Offiziere, Hauptmann Wuichich¹⁸⁸ und Lieut[enant] Illich mit der Meldung die Reserv Bataillons Mannschaft mehrerer Compag[nie] beredet durch Mitroviczter Handels und Gewerbsleute fordern Abzug nach Carlovicz, es kostete Mühe dieselbe bis weitem Nachrichten kommen zu beruhigen, von allen Seiten selbst aus den Ortschaften kamen Deputationen, und waren auf S[eine] Excellenz den Commandirenden, der ihr Heiligthum die Metropolitan Kirche angreifen ließ, entrüstet; es gab keinen Namen, welche diesen Äußerungen nicht folgten, doch waren die Gränzer größtentheils, besonders aber die Katholiken noch ergeben, den Reg[i]m[en]ts Befehle zu folgen, und fanden die Handlungen von den Caroviczer Odbor unschicksam und gefährlich. Diese Umstände wurden dem General Commando noch in der Nacht mit möglichster Vorsicht einberichtet und sich an das Consulat nach Belgrad verwendet, bei der dortigen Regierung zu erwirken, daß der Herübertritt der Serbianer nach Kräften hintangehalten werde, weil diesseits der Cordon aufgehoben werden müßte, in gleichen Sinne wurde das Klenaker Patrouls Com[man]do beauftragt, den Nacsalnik in Schabacz zu verständigen.

188 Aron Wuicsich százados.

[1848. június 13.]

[A mitrovicai szerbek félelme katolikus polgártársaiktól.

Tömegjelenetek a magyarok Radincére érkezésének hírére.

Hallaványa közreműködése a Császár–huszárok elvonultatásában.]

Andern Tags am 13-ten Juny mit den frühesten strömte schon ein Haufe Mitrovicz–Illyrier zum Gefertigten ihm vorhaltend er habe befohlen, den Katholiken die aus dem Zeughause gefaßten Musqueten zu vertheilen, er entschuldigt sich von dem nichts zu wissen, es sei ihm wohl gemeldet worden, daß bei der Compag[nie] noch 27 Gewehre vorrätig sind, welche die Bürger nicht abgenommen haben, und daher die Frage gestellt, ob sie an Grenzer welche darum bitten, vertheilt werden dürfen, und da er nichts bedenkliches darin fand, so habe er dieses gestattet, doch wenn dieses in Anstand ist, so sollen diese Gewehre reclamirt und neu vertheilt werden, womit er H[au]ptmann Popparich als Compag[nie] Com[man]d[an]ten beauftragte, allein dieser sei es aus Besorgniß von neuen Aufregungen, oder aus einer den Umständen angemässenen passiven Verhaltung oder seines aufgehabten Fiebers wegen ließ den Auftrag unbefolgt, und so überging der ganze Zorn an dem sonst sehr thätigen und anhänglichen Verwalt[ungs] Oberlieut[enant] Becker¹⁸⁹ über, welchen man beschuldigte daß er im Einverständniß mit dem Gefertigten die katholische Parthei in Geheim unterstütze.

Oberlieut[enant] Bolzano¹⁹⁰, welcher auf den Cordon zu Kupinova äußerst thätig war, meldete der Cordon sei gewaltsam von Semlin aus aufgehoben, G[renz-]V[erwaltungs] Oberlieut[enant] Bekich kam aus Banovcze und Lieut[enant] Stehr¹⁹¹ aus Golubincze woher sie sich flüchten mußten, weiters die Nachricht, eine Abtheilung Serbianer seien nach Semlin um den Herrn Generalen Ritter Hayek nach Carlovicz zu führe, und die Canonen von dort mitzunehmen, die flotilen Division der Tschaikisten sei samt Offiziere nach Carlovicz von Semlin entwichen, die Deutschbanater Grenzer stehen in Maßa bei Perlas¹⁹², und die Illirischbanater bei Albunar¹⁹³; Pancsova sei in Aufstand, und aus Belgrad 40.000 Serbianer bereit herüber zu treten, letztere Nachricht gewann an Wahrscheinlichkeit, weil in Serbisch–Mitrowitz 2–3000 Mann bewafnet mit 2 Piesen lagerten, und dem Gerüchte nach, auf den ersten Wink zum Herübertritt warten, wehrend viele Hunderte die Save eigenwillig übersezt, und sich nach Carlovicz begeben haben.

189 Anton Becker igazgatási főhadnagy.

190 Alois Bolzano von Cronstadt főhadnagy.

191 Ludwig Stehr hadnagy.

192 Perlasz község (német-bánsági ezred). Ma: Perlez.

193 Alibunár község (illír-bánsági ezred). Ma: Alibunar.

Unterdessen samelte sich das Ba[tail]lon vor den Quartier des Gefertigten, auf ein ander folgende Gerüchte trafen ein, viele tausend Magyaren sind von Vukovar aus in Anmarsch, aus Carlovicz wollten Augenzeuge wissen, die ungarische Truppen hätten gestern geraubt geplündert, Weiber und Kinder gemordet, sogar erstere die Brüste und Bänche aufgeschnitten, lauter Berechnungen auf grenzenlose Aufregungen, was leicht zu entziffern war. Offiziere kamen herein, und meldeten, die Mannschaft lasse sich nicht halten, fordern Abzug nach Carlovicz, und äußern die Offiziere umzubringen, wenn sie nicht mitgehen, andererseits ist die illirische Partei bereit die Serbier herüber zu rufen, und die Off[iz]ie[re] anzufallen, wenn sie sich ausschließen sollten, selbst Unter Offiziere traten herein, darunter Corporal Glumatz und forderten dasselbe, angeblich daß es nicht recht sei, daß ihre Brüder bei Carlovicz fallen, und getödtet werden, wehrend sie in Mitrovicz nützlich verweilen; in allen Kirchen wurde Sturm geläutet, Katholicken und Illirier sondern sich ab, der Augenblick wird höchst gefährlich, der Religionshaß droht auszubrechen, und die höchst wahrscheinliche Folge nach sich zu ziehen, daß innerer Bürger und eigentliche Ausrottungs Krieg eintreten wird.

Abgeschnitten von dem Sitz des General Commandos weil schon alle Posten und Estafeten aufgehalten werden, umgeben von allgemeinen Aufstand, bleibt kein Mittel, als um Zeit zu gewinnen einen Kriegs Rath mit allen Offizieren und Referenten zu halten, zu welchen sich auch Ausschüße des Carlovicz Comités dann der katholischen und gr[iechisch] n[icht] u[n]ierten Bürgerschaft sowie herübergetretene Serbische und andere zahlreiche Grenz Deputationen die Freilassung aller in Stockhaus befindlichen Räuber, Mörder und andere schwere Verbrecher, unter der Angabe begehend Hauptmann Auditor Radosavlyevich habe ihnen gesagt, dieselbe hänge bloß von Gefertigten ab, bewafnet eindringen, und in welchen nach vielen hin und her Reden das Resultat dahin ausfiel, daß sich das Offiziers Corps mit der Einwohnerschaft bei eintretender Gefahr des Lebens und Eigenthums vereinigen werde, wen sich letztere der Leitung des Gefertigten überlassen würden. Nachdem diese Zusicherung erlangt worden, und die Demonstration zu einige Beruhigung der für die Wahrung ihrer Religion und Nationalität höchst fanatisirten Gemüther geführt hatte, traf gegen Mittagszeit die Nachricht ein, daß Magyaren in Anzuge und schon in Radincze¹⁹⁴ eine Stund hinter Mitrovicz wären, diese höchst unwahrscheinliche Nachricht wußte man zu entkräften, doch folgten dieser mehrere nach, aus Ruma, selbst Carlovitz kamen Expressen mit selben Versicherung, ein neues Sturmgeläute formirte sich, eine Maña bewafneter Grenz-Volkes worunter mehrere Gewerbsleute begriffen waren, formirte sich vor den Quartier des Gefer-

194 Radince község (Szerém megye). Ma: Radinci.

tigten begehend, daß die Handelsleute welche thaetigen Antheil an der Carloviczzer Bewegung nehmen, mit ziehen und respective voran gehen sollen, was unglücklicherweise billig erachtet wurde, da trat der zum Carloviczzer Comité gehörige und für ihre Angelegenheit höchst eingenommene Mitroviczzer Handelsmann Costa Jovanovich irgend woher vor, der aufgeregten Maa vorhaltend, daß die Handelsleute mit Kopf und Vermögen arbeiten, er fast beständig als Courier sich auf Reisen befinde, und fing derselben eine Menge ausartender Vorwürfe zu machen. Ein gewißer Ledermeister Sleifelder der sonst ein sehr achtbarer Mitroviczzer Bürger ist, entgegnete ihm, daß er wohl aber zu ihren Verderben arbeite, und daß das Volk S[eine] Majestät den Kaiser und der gesezlichen Ordnung anhänge, Costa wurde heftiger, da kam der Gefertigte gerade in dem Augenblick dazu als Schleifelder den Hahn seiner doppel Flinte spannte, und Costa Jovanovich die Brust mit dem Ruffe entblöste er solle schießen, wenn er sich getraue; der Gefertigte überzeugt von den namenlosen Unglück welches diesen Schuß nachfolgen müßte stellte sich vor Costa schob ihm zur Seite, geboth Schleifelder Ruhe. Allein ersterer begab sich an ein offenes Fenster im anstoßenden Zimmer, mit unsinnigen Lärmen, die Massa vermehrte sich, Schleifelder höchst entrüstet schlug auf Costa Jovanovich an, wehrend ein Costi'scher Anhänger auf Schleifelder, und ein Dritter auf diesen den Gewehrlauf richtete, der Gefertigte deckte abermals Costa Jovanovich mit seinem Körper verwehrt, mit allen möglichen Vorstellungen das Schießen, und da er erst jezt gewahr wurde, daß diese Volksmassa blos aus Katholiken besteht, so ließ er Schleifelder arretiren, und beschloß um das Volk aus ein ander zu bringen, vor Mitrovicz ausrücken zu lassen. Er gab daher H[aupt]mann Wuichich den Befehl, die Avant Garde zu bilden, und die Vorposten an der Grenze des Mitroviczzer Hotters aufzustellen, sich durchaus mit niemanden in ein Gefecht einzulassen, sondern ungarische Truppen wenn welche sichtbar werden sollten, zu ersuchen, daß sie sich zurückziehen oder anhalten möchten.

In diesen Augenblick strömten die Volksmassen auf wiederholt ergangene Aufforderungen zur Hilfe von selbst gegen Radincze, der Gefertigte ließ daher die Truppe auf den Exercier Platze rücken, eilte hinaus, beschwichtigte kaum die empörten durch einander wogenden Gemüther, mit allen Uiberredungskünften, daß sie offenbar in diesen Zustand verloren sind, gebot den Eingang des Ortes zu garnieren, und begab sich persönlich nach Radincze um sich von der Angabe zu überzeugen, wurde jedoch aus Mißtrauen von mehrere Bürger Handelsleute und gemeinen Pöbels begleitet, von denen sich selbst einer auf seinen Wagen aufdrang, wehrend andere drohten ihm erschüßen zu wollen. In einer Weile gelang ihm aber die lästige Begleitung umkehren zu machen, wehrend drei derselben dennoch bei ihm blieben. In Radincze angekommen findet er einen völigem Aufstand, und Ritt-

meister Clam¹⁹⁵ von Kaiser Husaren¹⁹⁶ mit seiner Escadron welcher Befehl hatte, nach Ruma marschieren, vor dem Orte lagern, der Gefertigte machte ihm die Gefahr in welcher er schwebt umsomehr anschaulich, als ihm schon aus allen Ortschaften das Volk den Weg verlegt hatte und rieth ihm lieber umzukehren, als die Escadron zu opfern. In dieser Augenblick kam der OberstLieut[enant] Mathe¹⁹⁷ aus Ruma auch begleitet von dortigen Emissaire des Odbors, billigte die Ansicht des Gefertigten und so wurde die Escadron des Rittmeisters Clam unter Geleitung des Gezeichneten ohnerachtet der Aufstand in Radincze darauf, bestand sie zu entwafnen, dennoch gerettet, und nach Csalma¹⁹⁸ abgefertigt, mit den Rumaer Emissaire aber besprochen daß ObstLieut[enant] Mathe mit der in Ruma liegenden Escadron Kaiser Husaren welche man dort zu entwafnen schon einige Tage Mienen machte, auch anstandlos abziehen könne, sofort wurde die Ausrückung in Mitrovicz eingestellt, und die Compag[nie] angewiesen ihre Bereitschaft aufzuhöben.

In der Hoffnung gutes gethan zu haben, begab sich der Gezeichnete zu der in Mitrovicz stattgehabten Versammlung erklärte ihm den Umstand, wurde aber mit Vorwürfen daß er mit dem ungarischen Ministerium einverstanden sei, und am Volke Verrath übe, empfangen, weil er nach ihrer Meinung als der gr[iechisch] n[icht] u[n]ierten Kirche zugethan, die Husaren zu vernichten gehabt hätte, Costa Jovanovich reißt sich das Maul, er wird die Serbianer herübruffen, und die Folge wird zeugen, was daraus geschieht.

Der Gezeichnete führte ihm das unschickliche seines Benehmens aus Herz, begab sich hinweg, fand vor seinen Quartier in der Nacht circa 300 bewafnete Menschen, die zu seinen Schutz sich aufgestellt haben, er entläßt diese und erfährt später daß es Katholicken waren, und daß vor dem Kafehaus ein Mensch aus der Maßa das Gewehr auf ihm angeschlagen hatte. Verwalt[ungs] H[au]ptmann Tsopp¹⁹⁹ und Rechnungsführer Medich²⁰⁰ entfernten sich, ersterer verdächtig, daß er die Katholiken aufgewiegelt habe, bekommt eine entsetzliche Furcht ist die ganze Zeit zu keiner Arbeit fähig, läst alles liegen, begiebt sich nach Adashevcze, und letzterer nach Winkovcze²⁰¹ und so fort nach Wien. Die Nacht vergeht unter fortwehrenden Anlangen verschiedenen Deputationen, und widersprechende Nachrichten, so daß kein Augenblick Ruhe war.

195 Alfred Clam százados.

196 Az I. (Ferdinánd császár) huszárczredről van szó, amely ekkor Szerém megyében állomásozott.

197 Máthé János ezredes, ezredparancsnok.

198 Csalma község (Szerém megye). Ma: Čalma.

199 Johann Tschopp igazgatási százados.

200 Michael Medich főhadnagy, ezred-számvevő.

201 Vinkovce mezőváros (Verőce megye). Ma: Vinkovci.

[1848. június 14.]

[A tartalék zászlóalj eskütétele. A kordon helyreállítása.

Titkos üzenet Rastich ezredesnek.]

Am 14-ten Juny früh ließ der Gefertigte das Ba[taill]on ausrücken, nach vorgelesenen Kriegsartikel zur Fahne schwören, wobei mehrere hundert Grenzer und Bürger aus Mitrovicz der katholischen Confession angehörig, das Quare mit abgedeckten Haupte umgaben, und gleichfalls den Fahnen—Eid laut ablegten. Nach einer an die Truppe und das Volk energisch gerichteten Ermahnung keinerlei Einflüsterungen oder Aufforderungen anzuhören, sondern ihren beschworenen Pflicht getreu nur den Befehl des Gefertigten zu folgen, ließ er erneuert den Cordon besetzen, gab Oberlieut[enant] Bolzano die Mannschaft der 6-ten Compagnie, um die Cordons Posten in der Kupinovaer Patrouls—Strecke beziehen zu lassen, sicherte den Leztern Löhnung und Brotgeld zu, um möglichst Ruhe und Anhänglichkeit zu erhalten, das Ba[taill]on blieb nur 134 Rotten stark zurück. Aus Carlovicz langten beruhigendern Nachrichten ein, dem hohen General Com[man]do wurden die Erreigniße des 12 und 13-ten berichtet, aber diese Berichte trotz der schlauesten 2maligen mit Kosten verbundenen Expedition durch verlässliche vertraute kamen zurück, mit der Angabe daß sie nicht passiren können, zum Beweis bringt der Corporal Lukichich der Ladjaraker Compagnie ein versiegeltes Schreiben des aufständischen Major Jelachich an das Haupt Commando nach Carlovicz mit, im folge welchen er angehalten visitirt und excortirt wurde aber glücklich entkam. Dieses Schreiben samt Berichte wurde nach der Hand in einer andern Art dennoch dem General Com[man]do zugefertigt. Obschon noch immer fort in Mitrovicz ein drohender Zustand bestand, so wurden dennoch alle Serbianer ausgewiesen, die nach Serbien geflüchteten Mitroviczzer Familien zurückberufen, und mit den Ba[taill]on exerziert. Ein Presidiale des General Com[man]dos verständigte das Regiment, daß Oberst Rastich mit den 2-ten Ba[taill]on aus Agram in Annmarsche sei, daß er gleich sich nach Petervardein zu begeben, 2 Compag[nie] aber nach Semlin zu entsenden habe. Dem Herrn Obersten wird dieses Praesidiale durch den vertrauten Zimmerpolier Heikelman nach Racsá mit der Warnung entgegengeschickt, auf keinen Fall in Mitrovicz zu landen, weil man ihm nach dem Leben strebt.

Heikelman wartet 2 Tage und weil der Oberst nicht einkam, gab er das Schreiben den H[au]ptmann Forts—Commandanten Scheuer²⁰² solches den H[errn] Obersten bei seiner Ankunft einzuhändigen. Allein ohnerachtet der Gefertigte solches eigenhändig geschrieben und die Versicherung von der Verschwiegenheit Heikel-

202 Scheuer százados, rácsai cródparancsnok.

manns gehabt hat, wurde in einigen Tagen doch lautbar, daß dem Obersten von ihm in Racsá ein geheimes Schreiben erwarte, und so müßte er solches wieder durch Heikelmänn abholen lassen, und vertilgen.

Bemerkenswerth ist, daß der Odbor alles erfährt, was das Reg[i]m[en]ts Kommando erläßt, und von Allen Wissenschaft haben will, was an solches komt, während solcher seine Angelegenheiten, und Verständigungen mit dem Carlovicz Odbor zu verschweigen weiß, und nur den H[au]ptmann Audit[or] Radosavlyevich und zum Theil dem Lieut[enant] Wukomanovich²⁰³ Vertrauen schenkt.

[1848. június 15–16.]

[Sikertelen kísérlet a mitrovicai község megbékítésére.

A szerviánusok beáramlása.]

Am 15-ten Juny langte Hauptmann Audit[or] Radosavlyevich aus Carlovicz an, und bringt beruhigende Nachrichten eigentlich den Abschluß eines Waffenstillstandes mit, da jedoch die katholisch und gr[iechisch] n[icht] u[n]ierten Bewohner zu Mitrovicz in bedenklicher Spannung stehen, so beruft der Gefertigte die Geistlichkeit, und den Bürger Ausschuß um eine Versöhnung derselben zu Stande zu bringen, und wirklich gelang ihm, auf den 16-ten die ganze Gemeinde zu versammeln, an welche er eine kräftige Vorstellung haltet, daß sie alles bisher geschehene vergessen, einen Sicherheits–Ausschuß zur Untersuchung und Anzeige aller Excessen an das Reg[i]m[en]ts Kom[man]do bilden, endlich die National Garde neuerdings beschreiben, und organiesiren solle, was mit lebhaften Ziwio aufgenommen und zugesagt wird, nur seiner Weisung zu folgen. Gleich darauf entsteht hinter der Massa ein Murren und Schreien Es ist nicht so! wehrend mehrere von Carlovicz heimlich eingeschlichene oder berufene Emissere darunter ein gewißer Advocat Woinovich, Handelsmann Costa Jovanovich, und Chaticza oder Costicza wie er genannt wird (ein wüthender fanaticer) sich in die Mitte drangen und das Wort übernehmen wollen. Der Gezeichnete widersezt sich hartnäckig ihren Begehren, sie finden aber Anklang unter den durch einverständene Handelsleute bearbeiteten Volke, und so theilt sich die Maßá theilweis zu ihren Schutze, wehrend ein anderer Theil den Gefertigten begleitet. Hauptmann Auditor Radosavlyevich wünscht jedoch, daß man sie reden lassen solle; was aber von Gefertigten hartneckig abgelehnt wird, unterdessen sollen diese Emissere sich demnach in das Kafehaus zum grünen Kranz den Sitz des Odbors begeben und eine heftige Anrede an

203 Jcles Wukomanovich hadnagy.

das Volk zum Aufstand, und gegen die Absicht des Gezeichneten welchen sie ein Volksverräther und Gott weis was nannten gehalten haben.

Genug dieser Umstand erzeugte einen allgemeinen Schrecken, die Offiziere forderten Abzug, welcher ihnen verwehrt, und nur pansionirten Offizieren dem Schulpersonale, und dem wirklich erkrankten und Baad bedürftigen Hauptmann Paich Urlaubs–Certificate erfolgt wurden.

Es muß erwähnt werden, daß an diesen wie an früheren und folgenden Tage jeden Augenblick den Gefertigten die Post hinterbracht wurde, man strebe nach seinen Leben, Mörder sind gedungen, die ihm Tod oder Lebend nach Carlovicz zu schleppen hätten, bei jeder solchen Lage kam der Serbische Skelegia Rista Mladenovich²⁰⁴ zu ihm, und hielt sich eine Zeit um seine Person auf, auch an diesem Tage blieb er lange und öfter an seiner Seite, ohne daß der Gezeichnete wußte warum? Erst in der Folge wurde es ihm klar daß er sich zu seinem Schutze einzustellen pflegt, aus welchen Grunde ist den Gefertigten unbekannt geblieben. Meldungen aus den Compag[nie] brachten zur Kenntniß, daß Serbier ins Land eindringen, namentlich bei Klenak daß solche die Gebrüder Thomashevich Schaarenweise herüberbringen, eben so mündliche Beschwerden der Grenzer, aus den Gemeinden daß sie den Zustand nicht mehr ertragen können, daß alle Feldarbeit ruht, wehrend Serbier und Einheimische bewafnet mit Gewalt die Bevölkerung nach Carlovicz zu ziehen zwingen, und gegen Abend kam unter Anführung des H[au]ptmann Auditor Radosavlyevich eine Sturm Petition der Mitrowitzer Handelsleute, daß die Behandlung an den hierortigen und Klenaker Kastell in der Art genehmigt werden solle, wie sie in Semlin besteht, nämlich daß der herüber und hinüber Tritt auf Pässe sowohl jen- als diesseitigen erlaubt werden solle, was endlich nach Berathung mit sämtlichen H[erm] Offiziere und über Zustimmung des Kastell Inspektors Bellsz zugestanden werden mußte.

Abends kam der H[err] General–Brigadir Ritter Hayek nach völliger Erschöpfung von den Anstrengungen aus Semlin wo er auf Anordnung des slawonisch. syrmischen General Commando 3 Kanonen erfolgen mußte im kranken Zustand in Mitrovicz an, dagegen entfernte sich der Reg[i]m[en]ts Arzt Dr. Babor²⁰⁵ ohne Anfrage. Einige Dienst Individuen gaben blößen darunter der Reg[i]m[en]ts Adjutant, welcher unvertraut zu werden scheint.

204 Rista Mladenović szerb–mitrovicai révfclügycső (skeledžija).

205 Johann Babor dr., ezredorvos.

[1848. június 17.]

[A tartalék zászlóalj egy része Karlócára kíván vonulni.

Rastich felhívása Zágrábból az ezredhez.]

Das Bataillon exercierte, jedoch wurde aber immer fort beredet, nach Carlovicz abzuziehen, welches Begehren von der Mannschaft der 7-ten und 8-ten Compag[nie] des andern Tags am 17-ten Juny welcher in düsterer Ruhe verstrich, wiederholt und mit genauer Noth davon abgebracht wurde. Zugleich kam eine Aufforderung des ungarischen Kriegs Ministeriums an (die Erste welche diesem Regimente zukam) nach welchen Vorschläge zur zweckmäßigen Ausrüstung Bewafnung und Uniformirung der Offiziere und Mannschaft einzureichen wäre, und von welchen kein Gebrauch gemacht werden dürfte. Daßselbe traf eine sehr energische und wohlmeinende Vorstellung des H[errn] Obersten Reg[i]m[en]ts Commandanten von Rastich welche er an das Reg[i]m[en]t und das Volk aus Agram richtete, weil es schon gefährlich war, irgend etwas von einen Hochverrath an das Volk zu sprechen.

Eben so kamen Kundschafts Nachrichten, das Bosnien in Bewegung, und ihrerseits der Cordon längst der Save bezogen sei, also eine drohende Gefahr mehr.

Rechnungsführer Ferrich²⁰⁶, der ausgezeichnete Hauptmann Wucskovich und Hauptmann Popparich erkrankten, niemand war zur Arbeit da, Hauptmann Audit[or] Öhl der sonst sehr vertraut und expedit war, ist im Angst; man hat einen Preiß auf seinen Kopf gesetzt, was die Verlegenheit vermehrt.

[1848. június 18.]

[Radosavljević újabb küldetése Péterváradra.]

Am 18-ten Früh rückt das Ba[taill]on zur Kirchenparade aus eine kräftige Anrede des Gefertigten und Ermahnung zur Pflicht wurde gelaßen angenommen, die Offiziere waren jedoch niedergeschlagen. Das Carloviczzer Comité erließ an den Mitroviczzer Odbor Befehle welche letzterer dem Reg[i]m[en]t zum Vollzug zu stellen soll, und führte an mit S[eine]r Excellenz dem Commandirenden H[errn] Generalen sich einverstanden zu haben, daß das Comité von dort aus die nöthige Weisungen an das Reg[i]m[en]t erlassen könne, von General Commando mangelte aber eine Instruktion, und so war das Reg[i]m[en]ts Com[man]do in äußerster Verlegenheit, weil es nicht wissen konte, wie diese Angabe zu nehmen ist? So gefoltert, und weil am 18-ten auch aus dem Orte Ladjarak welches hinter Mitrovicz liegt, und bis-

206 Anton Ferrich százados, számvcvő.

her dem Reg[i]m[en]t vollkommen ergeben war Gränzer mit hartnäckigen und wahrscheinlich durch die Mitroviczzer Malcontenten hervorgerufenen, durch den dortigen Djakon Tatomir Malivuk²⁰⁷ ganz gewiß veranlaßten Forderung ankamen, daß sie nach Carlovicz, um sich von dem Zustand der Dinge zu überzeugen abgehen, mit dem General Kommando aber keine Communication möglich ist, so beschloß der Gefertigte einen Offizieren nach Petervardein zu schicken, welcher S[eine]r Excellenz dem Commandirenden mündlich die traurigen Umständen schildern sollte, in welcher sich das Reg[i]m[en]t, und vorzüglich die Offiziere befinden, Herr General Ritter von Hayek bestand aber darauf, dem H[au]ptmann Audit[or] Radosavlyevich als den Mann des Volkes mit diesen Auftrag zu betrauen, was auch geschah, dieser begab sich jedoch nach Carlovicz und kam erst am 22-ten Juny zurück, ohne in Petervardein gewesen zu sein.

[1848. június 19.]

[Joksim Nović szerviánus csapatának felbukkanása Mitrovicán.

Hallavanya életveszélyben.]

Während seiner Abwesenheit besorgte Alles ein neues Ereigniß, und wirklich ist am 19-ten Früh schon um 4 Uhr, wehrend das Ba[taill]on zum Exercieren ausrückte, eine allgemeine Angst sichtbar, daß auf die Feldarbeit hinausgegangene Volk kehrte schnell zu rück, und wollte in den Feldern bei den Jovanovichischen Mühlen viele bewafnete Menschen gesehen haben, der Gezeichnete reitet dahin, findet das Gerede nicht bestätigt, erfuhr jedoch das dort mehrere Wägen mit Menschen vorübergefahren sind, die Besorgniß klärt sich daher umsomehr auf, als Tags vorher aus Ruma Nachrichten eingegangen waren, es sollen bei 100 Serbianer im Anzuge sein, um den Gefertigten nach Carlovicz die Canonen und das Ba[taill]on aber nach Wukovar aus Mitrovicz abzuholen.

Der Tag ist sonst ruhig, als gegen Abend ein gewisser Comissär Novich²⁰⁸ mit einer unumschränkten Vollmacht, in Begleitung von circa 40 bewafnete Serbianer nach Mitrovicz ankomm, und den so eben mit dem Dampfboth aus Croatién angegangten Hauptman Balby²⁰⁹ von Don Miguel Infanterie aretirt, der Umstand macht Aufsehen, die schriftliche Erklärung des Gefertigten daß er H[au]ptmann

207 Tatomir Milovuk mitrovicai diakónus. A szövegben szereplő *Malivuk* névváltozat nyilvánvalóan elírás.

208 Joksim Nović író. Júniusiusban fődbori biztосként a péterváradí czredben, illetve Szerém megyében szervezi a felkelést.

209 Dominik Balbi báró, százados.

Balby kenne, und daß er erst vor 14 Tagen durch Mitrovicz seine Frau nach Croa-tien geführt habe, wird nicht beachtet, und als der Gezeichnete persönlich dahin gehen wolte, kam sein jenseitiger beständiger Beschützer Herr Skelegia Rista Mladenovich und der sehr achtbare Handelsmann Stefan Georgievich aus Mitrovicz ihm mit der Bedeutung entgegen, daß er kein Schritt aus dem Haus machen solle, weil Mörder auf ihm lauern, ersterer setzte bei, er werde für ihm wachen, ohngeachtet dessen, wurde berathen ob man diese schwache Truppe nicht angreifen, und arretieren solle, allein man fand eine solche Unternehmung wegen Hervorruffung eines neuen Aufstandes umsogefährlicher, als die eigene Mannschaft des Ba[taill]ons mit den Mitrowizer Illirier fraterniesirte, jenseits die Serbier in Bereitschaft zum Uibertritt stunden, und der Religions-Krieg gegen die schwache katholische Bevölkerung auszubrechen drohte.

So erging die Nacht unter beständigen Wachsamkeit aller Stadtbewohner, indem auch die angekommene Serbier ihre Patroulen aussendeten, wobei insbesondere die Katholiken den Gezeichneten zu beschützen, sich anschickten, und auch wirklich sein Haus stets bewacht hatten.

[1848. június 20.]

[Hallavanya alezredes megbetegedése.

A kordon Nović általi felbomlasztásának híre.]

Von übertriebenen Anstrengung erkrankte der Gefertigte, und übergab das Com[man]do an H[au]ptmann Popparich, welcher wie gewöhnlich daß Ba[taill]on zum exercieren am 20-ten Juny früh führte, mittlerweile wurde H[au]ptmann Balby durch Serbier nach Carlovicz escortirt, und als unverdächtig dort entlassen.

Der Emissär Novich kam jedoch zum Gefertigten mit der Aufforderung, er solle sogleich in seiner Begleitung nach Carlovicz sich begeben, und als er ihm erklärte, daß er keine Begleitung und keine Anträge von Carlovicz annähmen kann noch wird, ihm das gefährliche und unschicksame Benehmen des Comités vorhält, entfernte sich Novich mit der Drohung, ein andermal zu kommen, doch verging der Tag ruhig mit ausnahme der vielen Compag[nie] Anzeigen, daß der Cordon nicht mehr abgelöst werden könne, weil keine Leute mehr zu Hause sind, daß Oberlieut[enant] Bolzano in Kupinova gebunden, und nach Carlovicz abgeführt wurde, und daß Gewalt in den Ortschaften fortan geübt werde; dagegen lief am 21-ten Früh schon die Anzeige ein, daß mehrere Mannschaft von den hier versammelten Ba[taill]on sich eigenmächtig absentirt, daß Novich den Cordon gewaltsam gehoben, und die Ladjaraker Compag[nie] insurgirt habe. Während Lieut[enant] Ba-

bich von den Gefertigten entsendet wurde, den Cordon erneuert zu besetzen, kam eine Estafete von General Commando an, der Gefertigte mit 1 H[au]ptmann und 1. subalter. Offizier haben sich sogleich nach Peterwardein zu begeben, da aber ersterer krank war, so wurden die H[au]ptleute Wuchkovich und Wuichich dan der Oberlieut[enant] Wegheimer dahin entsendet, welche in Carlovicz aretirt, mißhandelt, und nach mehrstündigen Arrest weiter expedirt wurden.

[1848. június 22–23.]

[Az úrnapi körmenet előkészületei. Szervianus merénylet a kordon helyreállításával megbízott tiszttellen. A kordon felszámolása.

Szervianusok a morovići században.]

Diese 3 H[errn] Offiziere kerten erst am 24-ten Juny mit der Meldung zurück, S[eine] Excellenz der Commandirende habe ihnen einen Stoß Manifeste von S[eine]r Majestät des Kaisers zur Verlautbarung mit gegeben, welche ihnen aber in Carlovicz abgenommen sind, und so kamen diese Manifeste nie zur Kenntniß des Peterwardeiner Reg[i]m[en]ts

Zur Ergänzung gehört es weiter daß so wie Novich am 20-ten Juny Mitrovicz verließ, sich die Bürger Militz daselbst auf Anordnung des Mitrovicz Odbors welcher sich aller Einschreitungen bisher sorgfältig enthielt zu bilden, und unter dem Vorwande zu exercieren began, bei der am 22-ten eintretenden Frohenleichnahms Procession paradiren zu wollen. Auf ihr Ansuchen gab ihnen Hauptmann Popparich die nöthigen Offiziere, und so rückte diese Miliz am 22-ten Früh zur besagten Feierlichkeit aus, welche noch dadurch auffallender sich gestaltete, daß der Mitrowitzer Propst Cselchich um seine Versöhnungs Absichten um desto mehr kund zu geben, in den Vorschlag eingieng und bei dem Illirischen Kreuz am Hauptplatze einen Altar errichten ließ.

Wehrend der Messe schon wurden 4 bis 5 wohlbewafnete Serbianer sichtbar, welche um die katholische Kirche und das Quartier des Gefertigten herum-schleichen, einer derselben blieb sogar fast eine Stunde vor den Fenster des letztern sitzen, mitlerweil die Nachricht verlautete, diese Leute hegen die Absicht, Lieut[enant] Babich welcher gestern auf Befehl des Gefertigten wider den Cordon besezt habe, anzufallen und ihm sowohl als den Gezeichneten umzubringen. Indessen kam der serbysche Skelegyia Rista Mladenovich zu seinen kranken Bette, und versicherte ihn daß die Gefahr zwar groß, er aber dieselben doch abzuwenden entschlossen ist.

Nichts destoweniger wurde aber Lieut[enant] Babich der bei der paradirenden Compag[nie] eingetreten war, von 4 der bewafneten Serbianer in den Augenblick als die Procession gegen den Parade-Platz bei der Mädchenschule vorbei sich bewegte, in der Front angegriffen und gewaltsam herausgezogen, ohne daß jemand gewagt oder nur eine Miene gemacht hätte ihm beizustehen (Beweis wie groß der Respekt oder das Einverständnis mit dieser Classe Eindringlinge sein mußte). Nur ein einzelner jenseitiger Skelegyia Rista Mladenovich erwarb sich das Verdienst, mit seinen Vortreten, die Serbianer augenblichlich zu vermögen, von ihren Attentat abzustehen, und so wurde Lieut[enant] Babich aus der augenscheinlichen Lebensgefahr gerettet. Die Bewegungspartei welcher damit nicht gedient war, mußte aber gleich nach Mittags einen Tumult hervorzurufen, in welchen H[aupt]mann Popparich auf Vortrag des H[aupt]mann Audit[or] Radosavlyevich den stürmenden Begehren den Cordon erneuert aufzulösen, nachgeben, und Lieut[enant] Babich beauftragen mußte, denen Posten den Befehl persönlich zum Abzug zu bringen, H[err] Lieut[enant] Babich mußte sich demnach gefallen lassen in Begleitung bewafneter Serbianer Save aufwärts bis Jamina²¹⁰ zu fahren, um den erhaltenen Auftrag zu vollziehen, wobei er in letzern Orte von dem Carloviczzer Emissär Novich, der bereits alle Ortschaften auf dieser Route an sich gewissen hatte, stark insultirt wurde.

An diesem Tage zeigte auch die Morovicher Compag[nie] an, daß sie in Erfahrung gebracht habe, besagter Novich werde mit Zuhilfnahme der bereits insurgirten Grenzer aus Bosut²¹¹, Racsá, und Gerk, auch Morovich angreifen, Waffen und Munition abfordern und fragte sich um Verhaltensbefehle mit der Anzeige an, H[err] H[aupt]mann Jarich sei in Gerk durch Serbianer und eigene Leute aretirt worden.

H[aupt]mann Popparich als interims Reg[i]m[en]ts Commandant wies dieselbe auf frühere Reg[i]m[en]ts Weisungen kurz an, und wollte oder konnte sich nicht deutlich aussprechen, weshalb die Compag[nie] mit den Gutgesinnten meist katholischen Orte Morovich sich zur Gegenwehr zu stellen anschickte, allein Abends kam H[aupt]mann Audit[or] Radosavlyevich und Graf Nugent, letzterer auf seiner Rückreise nach Agram in Mitrovicz an, sie hielten Conferenzen mit Hauptmann Popparich und den Mitrovicz Odbor in welchen beschlossen wurde, Novich zu schreiben daß er keine Gewalt anwende, und der Compag[nie] zu bedeuten daß sie Bürgerkrieg zu vermeiden trachten möge, mit welchem Auftrag H[aupt]mann Turkovich betraut wurde, persönlich die Compag[nie] in Morovich

210 Jamina község (péctervári czred). Ma: Jamena.

211 Bosut község (péctervári czred).

zu informieren, was auch früh den 23-ten Juny befolgt wurde, und der letzte Anhaltspunkt, der Vertheidigungsfähig war, verloren ging.

Hier ist zu erwöhnen, daß bei dieser leztern Aufhörung des Cordons, der Gefreite Gyurich der 9-ten Compagnie auf den Posten Jaracski gestanden, und unerachtet eines erhaltenen Avisos und der gewaltsamen Aufforderung der zahlreichen Jaraker Bevölkerung welche ihm drohten die Csardaque anzünden zu wollen, dennoch so entschlossen gewesen ist, das er mit Zuziehung einiger Schifsknechte, sich in Vertheidigungsstand mit der Erklärung gesezt hatte, eher bis auf den lezten Mann zu sterben, als seinen Posten zu verlassen, und da ihm endlich gestattet wurde, einen schriftlichen Befehl von Reg[i]m[en]ts Com[man]do einholen zu lassen, dieser auch von H[au]ptmann Popparich mit der Weisung erfolgte, daß er von seinen Posten abziehen solle, so begab er sich erst dann in sein Schicksal.

Auf dieselbe lobenswerthe weise benahm sich der Scharfschütz Simo Dudich der 10-ten Compag[nie] auf den Cordons-Posten Ostruxnicza,²¹² wo am 20-ten Juny unter Anführung des Pfarers Boxich aus Progar²¹³, mehrerer dortiger Grenzer, Semliner Inwohner und bewaffneter Serbianer er gezwungen werden sollte, seinen Posten zu verlassen, was er jedoch durchaus mit der bestimmten Erklärung verweigerte, sich bis auf den lezten Mann zu vertheidigen.

Ein in serbisch Ostruxnicza angestellter serbische Capitän sah dieser Handlung zu, übersezte auf das diesseitige Ufer, belobte den Scharfschützen und seine Mannschaft, welche nur ihre Pflicht erfüllten, und verboth ihnen weitem Gewalt anzuthun.

Auf diese Weise zog der Andrang ab, und dieser Schütz blieb samt den Gem[eine]fusilier Johan Gleich, Demeter Mayer, Manoilo Hocsiakovich, und Martin Flor allein seinen Posten so lange behauptend bis ihm alle Lebensmittel ausgegangen waren; erst dann, und als er weder Ablösung, noch Lebensmitteln unerachtet seiner Verwendung nach Jakova²¹⁴ erhalten konnte, verließ er den Posten, übergab aber alle aerarischen Requisiten an den Pfarer zu Jakova gegen Bestätigung, welche er seiner Compag[nie] übergab.

Noch verdient der Corporal Poppovich aus Platicsevo 5-ten Compag[nie] rühmlichst erwehnt zu werden, indem er eifrigst bemüht war, den Uibergriffen, und Aufwüglungen des äußerst störischen Pfarers Kragujevich daselbst offene Hindernisse kräftigst in Weg zu legen, und als dieser schon zu begreifen schien daß die venünftigen Vorstellungen des Corporalen welche er an das Volk richtete Eingang

212 Ostružnica helység (Szerb Fejedelemség).

213 Progar község (péterváradi ezred).

214 Jakova község (péterváradi ezred).

finden werden, so klagte und verläumdete er ihm bei den Carlovicz Odbor, dieser gab die Beschwerde an den Mitrovicz Odbor mit dem Befehle den Corporalen zu strafen, doch letzterer fand es angemässener diesen Auftrag dem Reg[i]m[en]ts Com[man]do abzutreten, welches solchen ad acta legte.

[1848. június 24.]

[A tisztikar tanácskozása az ezred elhagyásáról.

A mitrovicai odbor tartalék zászlóalj elbocsájtását követeli.]

Nach der Rückkehr des H[au]ptmann Audit[or] Radosavlyevich aus Carlovicz, welcher friedliche Nachrichten brachte, und der H[au]ptleute. Wucskovics, Wuichich, dann das Oberlieut[enant] Wegheimer aus Petervardein am 24-ten Juny, welche sich nicht genug über die unanständige Behandlung in Carlovicz beschweren konnten, trat das O[ff]fz[ie]rs Corps zusammen, und forderte umsomehr Abzug als S[eine] Excellenz der Commandirende den oberwähnten drei H[errn] Off[i]z[iern] denselben Rath gegeben haben solle. Das pro und contra wurde berathen, und die Ansicht festgestellt, daß wenn die Off[i]z[ie]re abziehen, den sich eigenmächtig gebildeten Odbors die Ausrede zu statten kommen müsse, daß sie bei der freiwilligen Abzug der Offiziere welchen niemand etwas in Weg legte sich nothwendigerweise bemüßigt fanden, die Regierung zu übernehmen, was im Grunde zu einer geheimen Idee bereits erwachsen war; man beschloß daher die Meinung des H[errn] Generalen Ritter von Hayek einzuholen, und als dieser entschieden erklärte daß er seinen Posten auf keine Art verlassen wolle, so stimmten die Offiziere zum weitem ausharren dem Beispiel des H[errn] Generalen bei. Nur der H[au]ptmann Auditor Radosavlyevich erklärte er werde auf jedenfall bei der Nation verbleiben.

H[err] Lieut[enant] Szinvel²¹⁵ bath aber um Urlaub nach Wien, um sich um eine Transferirung zu bewerben, nachdem er als Siebenbürger bei dem Gerüchte daß Siebenbürger Reg[i]m[en]t[e]r gegen den Carlovicz Aufstand vorrücken, umsoweniger im Reg[i]m[en]te verbleiben könne, als er ohnehin der Sprache nicht mächtig, daher jeder afronte ausgesetzt ist. Er erhielt die Bewilligung nach Petervardein zu gehen, und sich um Urlaub zu bewerben, ohnerachtet ihm das Reg[i]m[en]ts Com[man]do sehr ungern seiner sonstigen vortreflichen Eigenschaften wegen verloh.

215 Johann Sinvel hadnagy.

Unterdessen langte von Semliner militär Commando das Ansuchen d[e] d[at]o 23 Juny an, eine Division des Reserv Ba[taill]ons nach Semlin zur Ablösung jener dort von Don Miguel in Garnison stehenden abzusenden. Der Mitroviczter Odbor von Allen und den geheinsten Unternehmungen des Reg[i]m[en]ts in Kenntniß, beschloß wahrscheinlich dieses zu vereiteln, und veranlaßte die Mannschaft des Ba[taill]ons, daß sie stürmisch um Entlassung vor H[au]ptmann Popparich vortrete, welcher ohne weitere Anfrage in Einverständniß mit H[au]ptmann Audit[or] Radosavlyevich, welcher bereits Sitz und Stimme in Odbor eingenommen hatte, das Ba[taill]on entließ.

Zugleich kam Oberlieut[enant] Milekich²¹⁶ aus Petervardein an brachte den vom Gefertigten angesuchten Urlaub ins Baad nach Lippik mit, und brigade Commando Seits wurde H[au]ptmann Wucskovich mit Führungs der interims Reg[i]m[en]ts Commandos beauftragt.

[1848. június 25–30.]

[A tartalék zászlóalj feloszlása, illetőleg Karlócára vonulása.]

Obleich nun H[au]ptmann Wucskovich sogleich den Befehl erläßt, daß die Mannschaft der 6-ten, 7-ten, 11-ten und 12-ten Compag[nie] sich am 28-ten in Franzensthal²¹⁷ unter Com[man]do des H[au]ptmann Wuichich zum Bezug der Semliner Garnison, der Rest aber am 26-ten die Mitrovicz zu versammeln habe, so wird diesem Auftrag doch nicht mehr genügt, da schon am 26-ten ein gewißer entlassener Offizier Drobacz aus Mitrovicz von den Carloviczter Comissair Novich aus Morovich geschickt in Mitrovicz mit der Forderung erscheint, die Reserv Ba[taill]ons Mannschaft der 1-ten, 2-ten und 3-ten Compag[nie] solle zu Hause bleiben, weil es in Bosnien bedenklich aushielt, dieser wird zwar durch Vorstelungen des H[ern] Generalen Brigadir Ritter von Hayek dahin beschwichtigt, daß wegen Bosnien vom Reg[i]m[en]te schon Anstalten getroffen werden, und wehrend dem als sich ein Theil der Reserv Ba[taill]ons wirklich den 26-ten Abends in Mitrovicz sammelt, so kam doch andern Tags am 27-ten der besagte Comissär Novich zum H[ern] Generalen, wo mit Zuziehung des H[au]ptmann Auditor Radosavlyevich berathen und beschloßen wurde eine Compag[nie] nach Morovich und ½ Compag[nie] nach Martince²¹⁸ zu verlegen, mit diesem Commando wurde H[au]ptmann Jarich und Lieut[enant] Kovachevich beauftragt, erstere von den Gefertigten sub rosa auferlegt,

216 Johann Millekich főhadnagy, dandár-segédtsisz.

217 Franzensthal község (péterváradí czred).

218 Martince község (péterváradí czred). Ma: Martinci.

60 Mann nach Racsa zur Besetzung des Forts zu disponiren, den Rest aber in Morovich zu behalten, wohin er auch am 28-ten abrückte, allein schon um Mittagszeit befahl der Odbor den Rest des Ba[taill]ons, welcher in Mitrovicz verblieben war, nach Carlovicz marschiren zu lassen, und so verblieb dem H[au]ptmann Wucskovich nichts anders, als die 300 Mann des Reserv Ba[taill]ons welche in Mitrovicz verblieben waren am 29-ten Juny zu Hause zu entlassen, an welchen Tage die Mitrovicz National Garde sich befähigt halt, ihre Organisirung zu beenden, und Offiziere und Chargen zu wählen, um imponieren zu können.

Nachdem von der vorerwähnten Detachirung wirklich H[au]ptmann Jarich das Fort Racsa besetzte, und den Rest in Morovich concentrirt und exerciert hatte, lief schon am 30-ten Juny von Lieut[enant] Kovachevich die Meldung ein, daß der Carlovicz Comissär Novich ihm bemüßigt habe, die in Martincze versammelt gewesenen $\frac{1}{2}$ Compag[nie] zu entlassen, und daß er sich krank befinde, H[au]ptmann Jarich behielt aber sein Com[man]do bis 11-ten July, wo er solches auf Befehl des mitlerweil am 7-ten July eingerückten H[errn] Obersten Rastich und auf Zudringen des Mitrovicz Odbors entlassen mußte. Andern Tags sollen die Serbianer 3 Canonen von Racsa nach Wukovar verschlept und den Forts Comdanten. H[au]ptmann Scheuer mit den Pistolen auf der Brust zu deren Erfolgung umsomehr erzwungen haben, als seine Wache keine Miene zu seiner Vertheidigung mehr machte.

H[au]ptmann Wuichich dagegen, der nach Semlin disponirt war, samelte von den 4 dahin beordert gewesenen Compag[nie] kaum 130 Mann, und begab sich am 29-ten Juny nach Semlin, kaum war er dort angelangt, so wurde er schon vom ausroulirten zum Carlovicz Odbor gehörigen äußerst schlecht conduisrte Verwalt[ungs] Gefreiter Gvoszdenacz lebensgefährlich mit der Absicht angefallen nach Carlovicz gebundener geschlept zu werden, er vertheidigte sich männlich, und mußte endlich Befehl des Semliner Odbors nach einen dortigen Aufstand die Mannschaft entlassen, welche von leztern befehligt wurde, sogleich nach Carlovicz abzurücken, wehrend der H[au]ptmann Wuichich erkrankte, und in diesen Zustand nach Mitrovicz sich begab, seine Offiziere aber Oberlieut[enant] Kovacs und Lieut[enant] Racz²¹⁹ in Semlin blieben, was aus Lieut[enant] Maletich geschen blieb unerhöhnlich, nur wurde so viel bekannt, daß er noch früher auf den Boljevczer Patrouls-Posten, wo er sich der Aufhörung des Cordons wiedersezte, von Serbianer und Boljevczer Gränzer mißhandelt wurde, speter aber soll er dennoch nach Carlovicz sich eigenwillig begeben haben, und dort von Aufstand zum Majoren ernannt sein.

219 Joseph Racz hadnagy.

[1848. június 25–26.]

[János főherceg közvetítésének érdektelen szerb fogadtatása.
A magyar kormány végrehajthatatlan rendeletei.]

Indessen kam am 25-ten von S[eine]r Excellenz des Banus Croatien aus Insbruk eine Estafete an, worin er das Peterwardeiner Reg[i]m[en]t zur Ruhe auffordert, und bekannt giebt, daß S[eine] Majestät der Kaiser den Erzherzog Johann als Vermittler zwischen den Ungarn und Südslawen bestimmt habe, und daß sowohl S[eine] kais. Hoheit als der Banus nächstens in dieser Absicht herabkommen werde. Die Verordnung wurde gleich publicirt, H[err] General Hayek ergreift die Gelegenheit, dem Mitroviczter Odbor zu berufen, theilt ihnen diese erfreuliche Nachricht mit, und die Hoffnung, daß nunmehr alle Vereine ausgleichen werden dürften, schickt eine Abschrift dem General- und eine andere dem Semliner Militär Commando, wehrend H[au]ptmann Auditor Radosavlyevich sich mit dem Orginale nach Carlovicz begiebt, um einige Beruhigung zu erlangen, komt aber am 26-ten Früh zurück, berichtend, daß der Zusage wenig Vertrauen geschenkt, wohl aber die Verlängerung eines 10 Tägigen Waffenstillstandes abgeschlossen sei.

Das General Com[man]do in Kännntniß, daß die Erlässe des ungarischen Ministeriums für jederman zu publiciren höchst gefährlich sei, gibt jedoch die Aufforderung derselben herab, daß das Peterwardeiner Reg[i]m[en]t einen Deputirten zum ungarischen Landtage bis am 2 July nach Budo Pesth bestimmen, und entsänden sollen, eine andere Verordnung aber, daß das ungarische Ministerium den Offizieren und Mannschaft, welche außer ihrer Nationen auf Commandos sich befinden, bedeutende Zulage bewilligt hat, und versucht auf diese Art Eingang zur Unterwerfung zu finden, da jedoch schon der Name ungarische Ministerium im Auge des Volkes ein Hochverrath ist, so getraut sich niemand Gebrauch davon zu machen, umsoweniger, als jeder Federzug verrathen ist, und so wird dem General Commando erwiedert, daß das Reg[i]m[en]t unter bestehenden Verhältnissen ein und anderes nicht unternehmen dürfe.

[1848. június 27.]

[Félelmek Lázár cár maradványainak szerviánus elvitele miatt.
Mitrovicán bizottság alakul a postai küldemények átvizsgálására.
Nović parancsa a harmincadi pénzek átadása végett.]

Die Geschichte möge beurtheilen, ob diese Versuche gegenwärtig, wo die Anarchie in vollen Masse eingetreten, und in den Banater Grenz Reg[i]m[en]t bei erster Kunde daß sie unter das ungarische Ministerium abgetreten sein sollen, die Revo-

lution ausgebrochen war, am Platz gewesen sind, wehrend das slawonisch syrmische General Commando früher sich selbst enthielt, irgend etwas von dieser Abtretung fallen zu lassen, und wehrend endlich die Gränze nie in eine officiele Kentniß kam, daß ihr eine andere Oberbehörde als der Hofkriegsrath und nachher das k. k. Kriegsministerium vorgesezt ist. Zur weitere Aufklärung der traurigen Verhältnisse gehört ferners zu berühren, daß ein Gerücht die Bevölkerung in Angst erhielt, es werden nämlich am 27-ten Juny als den illirischen Vitus Tage Maßen von Serbianer herüber tretten, und aus dem Kloster Ravenicza²²⁰ die Reliquen des serbischen Kaiser (Czar Lazar)²²¹ nach welchen sie sich seit Jahrhunderten sehnen herüberführen, doch mag ohnerachtet starke jenseitige Volksandränge die Vermuthung bestärkten, die Serbische Regierung dagegen ihre Maßregel ergriffen haben, indem an diesem Tage der vertraute Kundschafter des Gefertigten ihm bekannt gab, daß gegenwärtig von dieser Absicht nichts zu besorgen sei.

Damit aber die Kräften des Reg[i]m[en]ts Com[man]do, und der militär Administration auf jede Art gelähmt werden, beschließt der Mitroviczter Odbor am 27-ten Juny eine Comission aus dem Gerichts Canzelisten Nikolic, Doctor Kollarevich²²², Anastas Poppovich²²³, um noch einen Individuen zu bestellen, welcher den Auftrag erhielt, auf der Post alle ankommenden und abgehenden Briefe zu eröffnen, und zu lesen, und theilt diesen Beschluß dem Reg[i]m[en]te in einer Note mit, da jedoch diese Verfügung zu auffallend ist, obschon seit den 10-ten Juny jede verläßliche Expedition von Dienst und Privatbriefen gehemt war, so wendet sich H[au]ptmann Wucskovich als Landes Reg[i]m[en]ts Com[man]dant an den H[errn] Generalen Ritter von Hayek welcher den Odbor das unconstitutionele dieser Veranlassung mit dem vorstellt, daß gerade das Briefgeheimniß ein durch die Constitution besonders bedungenes Recht ist, welches nicht angetastet werden dürfe, und so wurde zwar von diesen Maßregel öffentlich abgegangen, in geheim aber die Post, sowie alle Expeditionen dennoch überwacht, daher sich niemand mehr getraute etwas auf die Post aufzugeben.

An diesem Tage den 27-ten Juny erließ der Carloviczter Comissär Novich (einen der verwegensten Aufwiegler) an die 30gst Ämter zu Klenak, Mitrovicz, und Racsa den Befehl, daß sie alle 30gst Gefällen bei Vermeidung aller üblen Folgen

220 Vrdnik–Ravanica kolostor (Szerém megye).

221 Lázár szerb cár. 1389. június 26-án Rigómezőn vereséget szenved a töröktől, a szultán kivégzteti. Maradványait, amelyet ereklyeként kezdtek tisztelni, a szerbiai Ravanica kolostorból a XVII. század végén hozták át a Szerémségbe, Vrdnikbe.

222 Emanuil Kolarovič, a fődbor tagja.

223 Atanasije Popović, a fődbor tagja.

künftig an ihm abzuführen haben, letztere zwei theilten diesen Auftrag dem Reg[i]m[en]t mit, und baten ihre Baarschaft in die R[e]g[i]m[en]ts Proventen Cas-a depositiren zu dürfen, was auch geschehen ist.

[1848. június 28–29.]

[Katólikus polgárok letartóztatása. A mitrovicai odbor a tartalék zászlóalj Karlócára vezénylését követeli. A zászlóalj és a tisztikar helyzete.]

Am 28-ten Juny in aller Früh hatten den Lederer Schleiffelder und Tischler Csapek beide für die Aufrechthaltung der gesetzlichen Ordnung thätigst und eifrigst eingenommene Mitroviczzer Bürger, einen Carloviczzer Bothen mit einen Brief an den Mitroviczzer Odbor aufgehalten, und als sie solchen zum Odbor brachten, wurde die Schuld auf sie als Ruhestörer gewelzt, und beide in Arrest gesetzt, aus welchen sie erst in paar Tagen kaum entlassen wurden. Wie diesmal so blieb allemal jeder katholische Bewohner selbst bei der gerechtesten Klage in der Straffälligkeit, wehrend die rohesten Ausbrüche der Andern, als Geringfügig und nicht beachtenswerth angesehen wurden.

Der Mitroviczzer Odbor entblödete sich wie oben gesagt aber nicht, an den H[au]ptmann Wucskovich den Auftrag zu erlassen, den Rest des in Mitrovicz versammelt gewesenen in circa 300 Mann bestandenen Reserv Ba[taill]ons sogleich nach Carlovicz marschieren zu lassen, und weil dieses unbefolgt blieb, wurde der Odbor unzufrieden, demnach der H[au]ptmann Wucskovich am 29-ten Früh beschließen mußte, den Stabsdienst für die künftige Woche repartiren, und den Rest der Mannschaft nach Hause zu entlasen, um diese Forderung zu entgehen.

Gerüchte laufen ein aus Zombor, sei eine Deputation in Carlovicz eingetroffen, welche rathet, den Aufstand zu beseitigen, und den Erfolg von den Beschlüßer des zusamtentretenden ungarischen Landtags abzuwarten, welcher Rath in Carlovicz ebensowenig beachtet, als daselbst an die Ankunft S[eine]r kaiserl. Hoheit des Erzherzog Johann, und S[eine]r Excellenz des Banus Croatiens geglaubt wird, im Gegentheil haltet man letzteres Vorhaben für Verrath an ihren Unternehmen.

An diesem Tag wurde die Compag[nie] Abrechnung abgehalten, allein die Compag[nie] des Reserv Ba[taill]ons konnte keine Verpflegs-Liste unterlegen, sie waren ohnerachtet mehrfältiger Befehle nicht im Stande zu ermitteln, welche Mannschaft sich dem Carloviczzer Aufstand angeschlossen hatte, und welche nicht? wo ein oder der andere Mann sich befindet, die Feldwebls erst vor kurzen avancirt waren diesen Geschäfte noch nicht gewachsen, die Unter Offiziere meist aus dem ausroulirten Stande dem Reserv Ba[taill]on eingetheilt, hatten wenige

Dienststrutin und durch die vielfältige Aufruffe und Beredungen irre gemacht, betrieben die erhaltenen Aufträge äußerst lau, oder mit Gleichgültigkeit, Off[i]ziere und H[au]ptleute jeder Augenblick wo anders hin, wo es Noth thut, theils in die Ortschaften, theils auf den Cordon gesprengt konnten von den Stand der Mannschaft bei aller Anstrengung sich keine Uiberzeugung verschaffen, die Verwaltung Offiziere jeden Augenblick aus ihren Stationen vertrieben, oder mißhandelt, durften ohne Lebensgefahr in ihren Kanzeleien nicht eintreten, und so war auch die geregelte Verrechnung ins Stocken gebracht.

[1848. június 30.]

[A platicsevoi szerbek konfliktusa a hertkovcei klementinusokkal.]

Um jeder möglichen Verdächtigung der conservativen katholischen Bewohner insbesondere der sehr lobenswerthen Klementiner zu Hertkovcze, und Nikincze, Eingang zu verschaffen, unterlegten die Gebrüder Thomashevich aus Klenak am 30-ten Juny eine Beschwerde an den Mitroviczter Odbor, worin sie anzeigen: Hertkovczer Grenzer hätte ihm ein Pferd im Vorbeifahren angeschossen, diese Beschwerde wurde an das Reg[i]m[en]ts Com[man]do abgetreten, von solchen untersucht, und es zeigt sich daß nicht Hertkovczer sondern Platicsevoer Grenzer das Pferd von Thomashevich angeschossen habe, der Thäter wurde ausfindig gemacht, weil er aber ein Serbe war, so stunden die Kläger von der Beschwerde ab, indem ihnen die Absicht ihrer Verläumdung nicht gelang, genug diese Gebrüder Thomashevich, das wohlhabenste Handelshaus in Syrmien bemühte sich mit äußerste Anstrengung und schweren Kosten den Aufstand jeden möglichen Vorschub zu geben, Serbianer zu engagiren, und herüber zu bringen, Ortschaften in verein mit dem Pfarer zu Klenak und besonders jenen von Platicsevo (Kragujevich) gewaltsam zu insurgiren, und sich ein Verdienst, um die unsinnigen Absichten des Carloviczter Odbors zu erwerben, was den Beweis liefert, daß nicht nur Geistlichkeit des illirischen Ritus, sondern auch die meisten Handelsleute und Krämer welche in Syrmien leben, mit der Verschwörung einverstanden, und thätigst bemüht waren, die gesetzliche Ordnung aus dem Grunde einzustürzen, weil sie vermeinten künftig selbst ihre Beamten zu wählen, um Antheil an der Verwaltung zu nehmen.

[1848. július 1.]

[A szalánkeméni katolikusok szerviánusokat vernek agyon.

A harmincadi pénzek Péterváradra csempészése.

A szerbiai hadsereg betörésének valótlannak bizonyuló híre.]

Am 1-ten July kam die Nachricht an, drei Serbianer haben von Titel die Reitpferde des Oberstlieutenants Molinary²²⁴ gebracht, und den katholischen Pfarer Molnar in Neu Slankamen überfallen, aber das Volk um ihren Pfarer besorgt, hätte dieselben ernstlich angegriffen einen getödtet, und 2 tödlich verwundet, was die Besorgniß verursachte, die Kercsediner²²⁵ Grenzer werden in Verbindung mit denen in Carlovicz befindlichen Serbianer, Neu Slankamen angreifen und in Brandstecken, Vorstellungen des kranken Gefertigten jemanden hinaus zuschicken, der die Sache beilegt blieben erfolglos; doch hatte der Carlovicz Odbor selbst die Besonnenheit, nach angestellten Untersuchung einen Bürgerkrieg zu vermeiden, und begnügte sich mit der Arretirung des kranken und unschuldigen Pfarers Molnar.

An diesen Tag wurde der Verwalt[ungs] Oberlieut[enant] Becker nach Petervardein zur Abrechnung geschickt, der Gefertigte obwohl krank, rieth dennoch die von den Mitrovicz, und Racsauer 30gst Ämter erst kürzlich übernommenen 10.000 Gulden C[onventions-]M[ün]ze an die Kriegs Cassa abzuführen, allein die Cassasperer von allen Seiten beobachtet, getrauten sich nicht diesen Rath wegen Besorgniß eines Aufstandes zu befolgen, und so wurde beschlossen daß er 3000 fl. in Banknoten mitnehmen, und um diese und noch andere 3000 fl. welche er in der Kriegs Cassa abzufaßen hatte, klingende Münze bei der Kriegs Cassa sich erbiten möge, weil man an solcher Auflag dieser Verwalt[ungs] Offizier wurde gleich von Mitrovicz an den Carlovicz Odbor denunciirt, daß er namhafte Summe Geldes nach Petervardein mit führe, deshalb in Carlovicz angehalten, mißhandelt und auf daß genaueste visitirt, und als man kein Geld bei ihm fand, indem er die in 3 Banknoten a 1000 fl. Mitgenommenen 3000 Gulden wohl zu verstecken wußte, wurde ein Courir nach Mitrovicz geschickt, der genau zu erforschen hatte, ob und welche Summe Geldes v[on] Ob[er]l[ieutenant] Becker mitführe, und als ihm erklärt wurde, daß er kein Geld bei sich habe, weil die Ausrede schon früher besprochen war, so wurde dieser Offizier nach Petervardein entlassen. Seine eigene Relation wird die Umstände näher erklären, gehört aber hieher zur Sache, um nachzuweisen, wie alles aufgebothen wurde, die Offiziere des Reg[i]m[en]ts in Verlegenheit zu setzen, und ihnen jedes Ansehen zu benehmen.

224 Carl von Mollinary alezredes. Júniusban a csajkás zászlóalj ideiglenes parancsnoka.

225 Kercsedin község (péterváradí ezred). Ma: Kréedin.

Da Schriftliche–Mittheilungen an das General Commando seit längerer Zeit unzulässig, und bei der Uiberwachung der Post äußerst gefährlich waren, so wurde v[on] Ob[er]l[eutenant] Becker von den Gefertigten instruiert, S[eine]r Excellenz dem Commandirenden über die Vorfällenheiten mündlich zu informiren, ihm die traurige Lage des Reg[im]en[ts] so wie die Gefahr in welchen die Offiziere desselben stehen, zu schildern, und weil es allgemein heißt, daß der Serbische Primas Wucsich²²⁶ nächsten Tage zum Woivoden in Carlovicz ausgerufen, und er mit einer Macht von 40.000 Mann herübertreten wird, der Rath beigeselt, Wuichich auf irgend eine zulässige Art mit einen angemessenen Geld Doceur zu bruhigen. Allein der Commandirende ließ sagen, er selbst befinde sich in Geldverlegenheit um diesen Rath nachkommen zu können.

Daß die Sage, Wuchich werde zum Woivoden in Carlovicz ausgerufen, irgend einen Grund haben mußte, beweisen mehrere eingegangen gleichlautende Kundschafsnachrichten, und der Umstand, daß der Fürst von Serbien mit der serbischen Regierung seinen Sitz nach Kragujevacz aus Belgrad verlegt hate, wehrend Wuichich allein in Belgrad verblieb, und man behaupten wollte derselbe beabsichtige, seine Stelle als Feldherr von Serbien niederzulegen.

[1848. július 2.]

[Radosavljević az ezred elhagyását tanácsolja Hallavanyának.

Az alezredes a maradás mellett dönt.]

H[aupt]mann Audit[or] Radosavlyevich kam dennoch andern Tags am 2-ten July zum Gefertigten ihm rathend, theils aus obigen Ursachen, wo der Übertritt serbischer Truppen fast in keinen Zweifel mehr steht, theils aus dem Grunde, weil man ihm unter dem Volkspöbel allerhand Vergehungen, wie das Einverständniß mit S[eine]r Excellenz dem Commandirenden H[errn] F[eld-]M[arschall-]L[eutenant] B[a]ro[n] Hrabovsky, die Aufhetzung der Katholiken gegen die Serben, die Betheilung der Erstem mit Gewehre, und scharfer Munition, wehrend die Letzere nur blinde Patronen erhalten haben sollen, und endlichen eine Verwendung an das General–Commando Präsidium um Truppen und Artillerie Sendung zur Bewältigung des Aufstandes mit dem Beisatze andichte, daß nur ihm allein die Schuld beigemessen wird, daß die Offiziere des Reg[im]en[ts] sich den Carloviczzer Aufstand bisher nicht angeschlossen haben, und daß jedes Entgegenwirken gegen die Revolte, nur seinen Rath und Maßregeln zugeschrieben werde, er demnach von den

226 Toma Vučić Perišić szerbiai vajda.

Pöbel alles und das Äußerste zu besorgen habe, womit er entweder den erhaltenen Baade-Urlaub antretten, oder sich wenigstens auf einige Tage aus Mitrovicz entfernen solle, weil er zuletzt beim besten Willen für seine Sicherheit nicht mehr gut stehen kann.

Der Gefertigte entschied sich zwar seine Reise ins Baad so schwach er noch war anzutreten, doch nach einiger Uiberlegung dieht er ein, daß sobald er Mitrovicz verläßt, die meisten wenn nicht alle Offiziere ihm folgen werden, wodurch jeder Schein von künftiger militärischer Authorität verlohren gehen wird, er änderte daher seine Absicht fest entschlossen, daß Äußerste abzuwarten, wo ihm insbesondere die vertraute Mittheilung bestimmt, es sei in Mitrovicz Odbor beschlossen worden, H[au]ptmann Auditor Radosavlyevich zum Obergespan des Petervardeiner Reg[i]m[en]ts Districtes zu wählen, sobald der Gefertigte Mitrovicz verlassen haben wird.

[1848. július 3–4.]

[Rastich ezredes érkezésének híre. Novič terve Hallavanya elfogására.]

Andern Tags den 3-ten July liefen Nachrichten ein der H[err] Oberst Rastich werde nächster Tagen mit dem 2-ten Feld Ba[taill]on aus Agram nach Mitrovicz einrücken, man sieht der Bestätigung dieser Nachricht mit Freude umsomehr entgegen, als es schon bekannt ist, daß das Ba[taill]on in Agram unvertraut durch Costa Jovanovich und andere Emissäre aus Carlovicz zur gewaltsamen Forderung ins Land abrücken zu wollen verleitet, und daher für die Sache des Aufstandes bereits gewonnen ist, was bei den Gutgesinnten eine sehr bedeutende Besorgniß erregte. Unterdessen langt am 4-ten July ein Befehl des Carlovicz-Odbors an das Reg[i]m[en]t die Mannschaft der 1-ten, 2-ten, und 3-ten Compag[nie] nach dem Vortrag des Comissärs Novich in dem Lager bei Illincze²²⁷ zusammen rücken zu lassen, welcher ad acta gelegt wurde.

Dieser Comissär Novich war an diesen Tag mit etwa 60 Serbianer in Mangyelos²²⁸ und äußerte gegen den Grenzer Lovrich aus Mitrovicz, daß er diese Nacht den Gefertigten tod oder lebendig nach Carlovicz abzuholen beschlossen habe; leztgenannte Grenzer sandte seinen Hausgenossen Grenz Verwalt[ungs] Gefreiten Lovrich mit dem Auftrag, den Gefertigten hievon in Kenntniß zu setzen, und

227 Illincz község (pétervári czred).

228 Mangyelos község (pétervári czred).

ihm Schutz anzubiethen, allein diese Drohungen fast alle Tag wiederholt wurde schon um Eckel, und der gut gemeinte Schutz abgelehnt.

[1848. július 5–6.]

[Rastich hivatalos jelentése hazatéréséről. Megnyugtató hírek Szerbiából.]

Am 5-ten July langte die officiele Zuschrift des H[erm] Obersten Rastich an, daß er wirklich am 3-ten aus Agram aufgebrochen und in Anmarsch nach Mitrovicz ist, weil aber in Mitrovicz allgemein die Drohung ausgesprochen wurde, den Obersten so bald er ankommt zerviertheilen zu wollen, und die Erbitterung gegen ihm durch Carlovicz Emissäre welche in Agram waren, schon zum voraus höchst gestiegen war, so entsendete der Gefertigte den Verwalt[ungs] Lieut[enant] Csidich in Geheim in das Brooder Reg[i]m[en]t, den Obersten wo er ihm trifft, zu warnen, daß er nicht in Mitrovicz sondern vor dem Orte landen, sich aber auf jeden Fall in Acht nehmen möge, weil ihm Gefahr drohe, welche in der Folge sich auch Bewahrheitet hat. Gleichzeitig kam der jenseitige Skelegya Rista Mladenovich zum Gezeichneten ihm berichtend, daß die Angelegenheiten mit Vuchich in Belgrad eine andere Wendung genommen haben, daß die serbische Regierung entschieden ausgesprochen hat, keinen Antheil an den Carlovicz Unternehmungen nicht nur nehmen zu wollen, sondern sogar beschlossen habe, alle in das österreichische Gebüth gewaltig übertretenen Serbianer als Landesverwiesene zu betrachten.

Welchen Einfluß diese veränderte Gesinnung zu verdanken ist, blieb unerforscht, beweist aber, daß in Anfang des Tumultes die Simpathi in Serbien für solche wirklich vorgeherrscht habe. Nur hieß es ein russischer Courir sei vor 2 Tagen bei der Serbischen Regierung angelangt.

Ein gewisser Doctor Peichich aus Pancsova welcher bei der Deputation in Innsbruck gewesen, und in Mitrovicz am 26-ten May Abends aufregende Reden geführt hatte, kam auf seiner Rückreise aus Innsbruck dieser Tage an, soll aber dermal ganz andere, und zwar sehr gemäßigte Ideen entwickelt haben, und am allerwenigsten aber, mit dem organisierten Aufstande einverstanden gewesen sein; er erzählt unter andern, S[eine] Excellenz der Banus Croatiens gehe nicht nach Wien, wohin er von S[eine]r k. k. Hoheit dem Erz Herzog Johann beruffen sei bis das Manifest des 10-ten Juny entkräftet sein wird. Die Entrüstung in Agram sei so groß daß alles zu besorgen steht, und daß man den Banus auf keinen Fall die Reise anzutreten erlaubt, was alles mit Gleichgültigkeit aufgenommen wurde. Der 6-ten July verstrich ruhig, nur gehört hier zu bemerken, daß der Gefertigte H[aupt]mann Wucskovich wiederholt, und zu öftermal erinnerte, alle Erreignisse dem General

Commando zu berichten, allein dieser ist nicht im Stande, dem Ansinnen zu entsprechen, keines der Individuen wagt sich mehr an das Geschäft, wenige sind Vertraut, alles ist rathlos und betrübt, endlich entsteht die Frage, auf welche Art die Berichte an das General Com[man]do gelangen zu lassen.

[1848. július 7.]

[A 2. tábori zászlóalj megérkezése Mitrovicára. A tisztikar helyzete.]

Am 7-ten July Früh 6 Uhr langte das Dampfschiff mit den H[erm]n Obersten Rastich und den 2-ten Ba[taill]on glücklicherweise so früh und unverhofft an, daß keine zahlreiche Versammlung ihm erwarten konnte, dagegen wurde er ziemlich kalt empfangen, war nebst den Offizieren desparat weil das Ba[taill]on höchst unvertraut geworden ist, und nichts als nach Carlovicz strebte. Nachdem der eingerückte Obersten von allen frühern Vorgänge informirt wurde, so gehört die weitere Schilderung der Ereigniße bis zu seinen und den am 15-ten July stattgefundenen gezwungenen Abzug der Offiziere aus Mitrovicz in den Bereich seiner Berichts-Erstattung.

Zum Schluß kommt noch nachzuweisen, welche Mittel dem Gezeichneten gegeben waren, um einen durch Geistlichkeit und Handelsleute geheim besprochene aber äußerst schnell exequirten Volksaufstand entgegen zu treten.

Der Ausmarsch zweier Bataillone hatte die Offiziere aus ihren Stationen, und vorzüglich die tüchtigen Chargen mitgenommen, im Lande verblieb das erst neu organisirte Reservon Ba[taill]on, welches aber noch nicht abgerichtet war, und welche wehrend es mit den Steinschloßgewehren anfänglich versehen gewesen, auf einmal Perkussions-Gewehre erfolgt wurden, wodurch obwohl Chargen als Mannschaft von neuen in die Abrichtung genommen, dabei aber auch der in diesen ausgedehnten Reg[i]m[en]ts Bezirk so große Dienst bestritten werden mußte.

An Offizieren war Mangel mehrere derselben theils aus Italien theils aus Siebenbürgen neu avancirt waren auf den Anheromarsch, andere rückten gerade in den Augenblick ein, als die Bewegung schon verbreitet gewesen, und so ergab sich, daß z. B. H[aupt]mann Wucskovich durch 5, Oberlieut[enant] Bolzano, Lieut[enant] Maletich, und Ignjatov durch 7 Wochen unabgelöst auf den Cordon bleiben mußten, wehrend in zwischen H[aupt]mann Wucskovich, Popparich, Paitsch, und Wuichich, Oberlieut[enant] Illich, Lieut[enant] Draxeta²²⁹, Illich und Kovachevich erkrankten. H[aupt]mann Jarich erst eingetheilt zur Abholung seiner

229 Johann Draxeta hadnagy.

Familie beurlaubt, Oberlieut[enant] Wegheimer als Artil[leme] Offizier, Oberlieut[enant] Milekich als Divisions Adjutant, Lieut[enant] Babich als provisorischer Verwalt[ungs] Offizier, und Lieut[enant] Gerber als Professor der mathematischen Schule, und Bau Materialien Aufseher verwendet wurde. Werde nun diese genannten theilweis von Dienst enthoben gewesen 16, Lieut[enant] Racz und Radosavlyevich, welche die letzten Tage vor den Abzug des Obersten aus Mitrovicz einrückten, in Summa 18 Offiziere von 24 einen Ba[taill]on angehörig abgeschlagen, so blieben dann 6 welche zum Staabs und innern Dienst verwendet wurden konnten, darunter die von auswärts erst ins Reg[i]m[en]t neu avancirten Oberlieut[enant] Kovacs, Lieut[enant] Sinvel und Kratochvill, welche kein Wort Slavisch kannten, daher zur Verhinderung des Aufstandes nirgends hin verwendet werden konnten.

Eben so waren von den 6 Feldwebls Wuichich als adjungtirender, Mayer bei der Bau–Canzley, und Dudich bei der Brigade, woher der Brigade Adjutant erst zum Divisions–Adjutanten ernant wurde, Commandirt, folglich blieben drei im Ganzen Reg[i]m[en]t, wehrend die andern Chargen größtentheils aus dem ausroulirten Stande nach der conscriptions Pflichtigkeit genommen, und nicht nur aus der Dienststrutin gekommen, sondern für den Dienst wenig empfänglich waren.

Unter solchen Umständen ist es einleuchtend, daß in den großen Gemeinden, wo es an der militärischen und polizeilichen Aufsicht mangelte, die Geistlichkeit, Djakone, und Handelsleute, welche ohnehin seit jeher um die Autorität mit den militär administrations Personale rivalisirt haben, bald die Oberhand gewinnen mußten, unnd das Volk bei dem Aufruf auf ihre Nationalität, Wahrung der kirchlichen Rechte, der Gefahr mit welcher sie die Magyaren bedrohen, endlich die Erläuterung, daß die dem allerhöchsten Throne stets getreuest gebliebene Gränzer ohne ihren Wißen und Willen von den bisher unbekannt gewesenen magyarischen Ministerium unterjocht werden will, gar bald auf Abwege und Abtrennigkeit von ihren dienstlichen Vorgesetzten Behörden verleiten konnte. Besonders wirkte der Umstand, daß dem Volk begreiflich gemacht wurde, dasselbe sei befähigt sich selbst das administrations Personale zu wählen, sei daher nicht gehalten, den bisher dort Angestellten länger zu folgen, und weder Lasten noch Abgaben, außer welche der Carlovicz Odbor vorschreibt zu tragen.

Petrina am 31-ten August 1848

Hallavanya
Ob[er]stl[ieutenan]t

II.

Daniel Rastich ezredes emlékirata

**„Történeti tényállás a pétervárad határőrezred körzetében történekről,
amelyek tökéletes anarchiához vezettek és az ezred teljes feloszlását
eredményezték”**

Geschichtlicher Thatbestand

Uiber die Ereigniße im Peterwardeiner Regiments Bezirke, welche eine vollkommene Anarchie herbeigeführt und die völlige Auflösung dieses Regiments zur Folge gehabt haben.

[1848. május.]

[A szerb nemzeti mozgalom kibontakozása.

A 2. tábori zászlóalj kiindulása Itália felé.]

Die Ereigniße im Peterwardeiner Grenz Regimente, welche den bedauerlichen Zustand der vollständigen Anarchie herbeiführten datiren schon vom Anfang May d[ieses] J[ahres].

Schon damals waren unter der Aegide des freyen Associations- und Petitions Rechtes in der k. k. Militair Grenz-Comunitaet²³⁰ Carlowitz als dem Sitze des gr[iechisch] n[icht] u[nierte] Metropoliten, ohne Einvernehmen oder irgend einer Mittheilung an die Behörden große Volckzusammenkünfte gehalten, und in einer derselben der Herr Erzbischof und Metropolit Rajacsich zum Patriarchen und der k. k. Oberst Suplikatz zum Voivoden der serbischen Nation in k. k. Staaten gewählt, und Petitionen in diesem Sinne entworfen, und A[ller-]H[öchsten] Orts vorgelegt. Die Bewegung war damals noch eine rein nationale, loyal und ruhig.

Dadurch, daß die 2-ten Battaillone der banatischen Grenz Regimente in Marsch nach Italien gesetzt, und daß bei den slawonischen Regimentern auch die Reserve Battaillons errichtet waren, schloß man richtig auf den baldigen Abmarsch des Peterwardeiner 2-ten Feld Battaillons, und es verbreitete sich eine Massa von Emissären in dem Regiments Bezircke und vielfältige größtentheils in Neusatz und Bellgrad gedruckte Flugschriften und Pamphlette wurden verbreitet, um die Mannschaft des 2-ten Feld Battaillons zur Renitenz beim Ausmarsche zu verleiten. Mehrere dieser Flugschriften sind noch damals dem hohen vorgesezten General

230 Szabad katonai község (*Militär-Gränz-Communität*). Bizonyos fokú — rendkívül korlátozott — önkormányzattal rendelkező, általában városias jellegű település a Katonai Határőrvidéken.

Commando eingesendet worden. Doch gelang es meiner und der gemeinsamen Bemühung aller Officieren die dadurch erregte Besorgniße, „daß die Magyaren sobald das Battaillon weggeht ihre Häuser überfallen und alles exterminiren werden“ zu zerstreuen und das Battaillon passirte am 15-ten May die Revision ohne daß nur ein Mann gefehlt hatte, und schiffte sich am 16-ten auf dem Dampfboote Tisza nach Sziszek ein.

Was in der Zwischenzeit nämlich vom Tage des Abrückens des 2-ten Feld Battaillons bis zu dessen Wiedereintreffen in Mitrowitz am 7-ten July früh geschehen, und wie die Anarchie nach und nach über Hand genommen hat, wird der Herr Oberstlieutenant und Landes Regiments Commandant von Hallavanya, der sich gegenwärtig krank befindet, seiner Zeit einberichten.

Auch sind die Thatsachen, welche das 2-te Feld Battallion angehen, bis zum Tage des Rückeintreffens in Mitrowitz und wie selbe nach und nach schon in Agram durch verschiedene Emissaire und Pamphlette bearbeitet unzufrieden und störisch gemacht worden, aus früheren Berichten bekennt.

[1848. július 7.]

[A 2. tábori zászlóalj megérkezése Mitrovicára.

Anarchikus állapotok a pétervárad i ezredben.]

Am 7-ten July d[ieses] J[ahres] um 7 Uhr früh traf ich mit dem 2-ten Battaillon in Mitrowitz ein, gab der Mannschaft in einer Anrede persönlich den Befehl sich ruhig in der Quartieren zu verhalten, bis vom hohen General Commando die Anordnung wegen ihrer weitem Bestimmung erfolgt, erinnerte sich hierbey erneuert auf ihren Eid, ihre Pflichten und Obliegenheiten und ermahnte dieselbe keinen Einflüsterungen, woher sie auch kommen mögen anzuhören, und sich lediglich an die Befehle ihrer Vorgesetzten zu halten und diese zu befolgen, und ließ dann die Mannschaft einquartieren.

Ich für meine Person, obgleich noch von Agram her an Fieber leidend, verfügte mich zu dem in Loco anwesenden Herrn Generalen Brigadier Hayek-Waldstaetten, den ich aus Augen leidend fand, und meldete ihm die Einrückung des Battaillons. Von ihm und von dem krank befindlichen Herrn Oberstlieutenant von Hallavanya erfuhr ich die frühern Vorgänge und die Lage der damaligen Verhältniße im Regimente, die ich hier mit kurzen Zügen zu schildern mir erlaube.

Der Gränz Cordon von Semlin bis Racsa war mit Gewalt aufgehoben, und der Übergang den Servianern an allen Puncten frey. Das Reserve Ba[taill]on hatte sich eigenmächtig aufgelöst und die Mannschaft war nach Carlowitz zu den Insurgen-

ten übergangen. Alle Verwaltungs- Administrations und Cameral Zweige waren im Stillstande: die aerarischen Waldungen jedermann nach Willkühr freigegeben, die schönen Schonungen mit Gewalt eröffnet und jedem Muthwillen freigegeben. Alle Einkünfte des Staates versiegt. Die meisten Officiere in ihren Stationen mißhandelt, gebunden, vor den Odbor nach Carlowitz geschlept, hatten um ihr Leben zu retten, ihre Stationen verlassen und sich nach Mitrowitz gerettet; keine Correspondenz war mehr mit den Compagnien möglich, weil alle Briefe aufgefangen, die Träger gemißhandelt und am Leben bedroht waren. Selbst die k. k. Posten wurden untersucht alle Briefe erbrochen und nur jene zugestellt, die die Odbors zuließen. In allen Dörfern hatten sich Odbors gebildet, welche meistens aus dem Pfarer dem Schullehrer und den Krämmern, und sonst aus dem schlechtesten Gesindel des Orts gebildet waren; Schanzarbeitssträflinge und Leute, die wegen ihren schlechten Thaten viele Jahre in den Stockhäusern waren, mit Gassenlaufen und Stockstreichen oftmal bestraft waren, bilden jezt die Behörden. Diese regieren jezt mit Terrorismus. Mord, Raub, Plünderung, gewaltsame Requisitionen, Bedrohung am Leben und mit Brand, sind die Hebel dieser Regierung: Rachsucht und Bosheit ihr Antrieb. Die Catholiken, Deutsche, Slowaken und Klementiner hatten sich an der Insurrection nicht betheiligen wollen, und wurden zum Theil mit Gewalt durch Servianer dahin geschlept; man bedrohte selbe am Leben und Eigenthum.

Der größte Theil der männlichen Population war in Carlowitz versammelt, sogar in die andern Lager geschickt. Die Wiesen noch ungemäht, die Früchten auf den Feldern dem Verderben Preis gegeben. Es gab kein Recht, kein Gesetz, kein Schutz, kein Eigenthum, die Schlechten und Boshaften übten das Recht des Stärkeren aus. Die Einschichterung war so groß, daß selbst die Besseren (deren es noch viele gibt) sich nicht einmal zu beklagen wagten. Niemand wagte einen Befehl anzunehmen oder zu befolgen. Kurz um die Anarchie in ihrer krassen Nacktheit war eingetreten. Im Stabsorte Mitrowitz führte der Capitaenlieutenant Wucskovich (ein braver alter Veteran) dem Namen nach das Landes Regiments Commando, auch war die Hauptwache, die Ehrenwachen, die Magazinwachen und das Stockhaus noch mit der Mannschaft der Reserve Battaillons von der 1-ten, 2-ten, 3-ten, 4-ten und 5-ten Land Compagnie, welche noch immer größtentheils loyal gesinnt waren, besetzt, konnten aber nicht abgelöst werden und waren somit in aerarische Verpflegung genommen.

Aus dem Stockhause waren aber die meisten und schwersten Arrestanten schon früher befreyt.

[1848. július 8.]

[Rastich hazabocsájta a szerb agitációtól felbújtott legénységet.

A főodbor deputációja a zászlóalj Karlócára vonultatása végett.

Az odborok uralmát sérelmező küldöttségek.]

Am 8-ten in der Früh erhielt ich von S[eine]r Excellenz dem Commandirenden Generalen Baron Hrabowsky sub Praes[idi]ale] N[ume]ro 666. eine scharfe Stüge²³¹, daß ich mit dem Ba[taill]on nicht von Brood umgekehrt bin :/: und die Drohung mich dafür als Comandirender General und bevollmächtigter Landes Comissair der gesetzlichen Behandlung zu unterziehen. Zugleich aber auch die Weisung, zwei Compagnien des Ba[taill]ons nach Semlin in die Garnison zu schicken, und die andere 4 Compagnien in Mitrowitz zusammen zu behalten, wozu ihnen die Verpflegung ab aerario angewiesen wurde. Da mir aber von allen Seiten die Nachrichten zugekommen waren, und auch von mehrern Officieren gemeldet wurde, daß die Mannschaft, welche in der Nacht von vielen Geistlichen und den Kaufleuten auf alle mögliche Weise durch List und Trug bearbeitet worden war, wenn man sie auf 2–3 Tage nicht nach Hause entlassen würde, sich vorbereite, selbst ohne Erlaubniß nach Hause abzugehen, so ließ ich die Officiere versammeln, gieng mit ihnen zum Herrn Generalen Brigadier von Hayek, meldete ihm die critische Lage, und berieth mich mit ihm und den Officieren, was hier zu machen seye. Es wurde beschloßen, daß es besser seye, um den Schein der Authoritaet zu retten, das Praevenire zu spielen, und die Leute auf 3 Tage nach Hause zu lassen und darwieder in Mitrowitz zu versammeln um die Division nach Semlin abzusenden. Zu diesem Beschlusse wurde man auch aus dem besondern Grunde bestimmt, damit sich die Leute persönlich überzeugen, daß die ihnen in Agram zugekommenen und in Flugschriften verbreiteten Nachrichten übertrieben und unwahr waren, und somit wieder Vertrauen zu ihren Vorgesetzten faßen. In Folge dieses Beschlusses wurde die Mannschaft am nemlichen Tage Nachmittags versammelt, und derselben von mir persönlich der Befehl des Inhalts gegeben, das selbe auf 3 Tage mit Beibehalt der Verpflegung zum Besuch ihrer Familien nach Hause entlassen werden, wo sie sich zugleich überzeugen können, daß alle jene Nachrichten und Erzählungen, die man ihnen in böser Absicht, um sie von ihrer Pflicht zu verlocken, eingeflüstert hat, reine Erdichtung und Unwahrheit seyen; ich erwartete mit Zuversicht, daß selbe am nächsten Mittwoch vollzählig und mit mehr Vertrauen wieder in Mitrowitz um ihre Fahne sich versammeln werden. Die Mannschaft danckte leb-

231 Betüátfedés miatt bizonytalan olvasat.

haft und versprach dem erhaltenen Befehle Genüge zu leisten, und wurde so fort entlassen.

Am nemlichen Tage kam eine Deputation des Carlowitzer Haupt Odbors aus 6 Personen bestehend zu mir, und ersuchte, ich möchte mich nach Carlowitz verfügen, mit dem Odbor die nöthigen Verabredungen treffen und das Ba[taill]on zum Schutze des Landes, welches nach den ihnen zugekommenen Nachrichten nächster Tagen von die Magyaren angegriffen wird, in Carlowitz concentriren. Ich erwiederte hierauf: daß ich nach dem erhaltenen Befehle 2 Compagnien des Ba[taill]ons nach Semlin detachiren, die übrigen 4 Compagnien aber in Mitrowitz concentrirt behalten müsse, daß ich übrigens für jeden Angriff des Regiments Bezirckes und selbst von Carlowitz gut stehe, und in diesem Falle mich mit dem Ba[taill]on hinverfügen werde wo ein Schutz nothwendig seye, und daß ich für diesen Schutz mit meinem Leben und meiner Ehre garantiren könne, weil ich die Uiberzeugung habe, daß k. k. Truppen gegen einander nicht feindlich austreten werden, und Freischärler es nicht wagen werden, k. k. Truppen anzugreifen oder wenn sie es thun, sie gewiß blutig heimgeschickt werden. Ich verlange jedoch daß die Massa von Gränzern, welche von ihrem Grenzhäusern gepreßt und in mehrern Tausenden in Carlowitz ohne Noth die Zeit verlieren, sogleich nach Hause entlassen werden, um ihre Feldwirtschaften zu betreiben, die auf unverantwortliche Weise fast ganz darnieder liegt; sie könnten dieses um so eher thun, als ich die Garantie für die Ruhe und Sicherheit von Carlowitz auf mich nehme. Die Deputation schien damit zufrieden zu sein, erklärte den dirigirenden Odbor darüber zu berichten und ging fort.

Diesen Tag kamen schon mehrere Deputationen von Gränzern aus den Dörfern und selbst aus dem Provincial Gebiete, klagten ihre Noth und die äußerst rohe und gewaltsame Behandlung durch die Odbors, und bathen um Schutz; ich vertröstete sie daß sobald mein Ba[taill]on zusammenkömmt, ich mir alle Mühe geben werde, um die gesetzliche Ordnung wieder einzuführen, und Ruhe und Schutz des Eigenthums herzustellen bis dahin empfahl ich ihnen Geduld und ruhiges Verhalten.

Diese Deputationen wiederholten sich alle Tag, später mehrfältig, so daß in den 8 Tagen meiner Anwesenheit in Mitrowitz über 30 solche Deputationen erschienen waren.

[1848. július 9.]

[A föodbor küldöttei, Jakob Živanović és Adam Molović megint a zászlóalj
Karlócára indítását sürgetik.]

Den 9-ten July erstattete ich meinen Bericht über die Lage der Dinge im Regiments Bezircke an das k. k. Kriegs Ministerium in Wien und bath dringend um Abhülfe. Am nemlichen Tage erschien eine 2-te Deputation des Karlowitzer Odbors in der Person des landesflüchtigen ehemaligen Secretärs des Fürsten Miloss Obrenowich von Servien Namens Jacob Xiwanowich und des Pfarers Mollowich²³² in Ruma, welche mich aufforderten, gleich das Ba[taill]on in Carlowitz zu versammeln, und Hilfe den Serben über die Donau zu schicken, gegen welche ein Angriff von den Magyaren vorbereitet und in längstens 2 Tagen erfolgen wird. Ich erklärte, daß ich über die Donau nicht gehe, und wie ich gesagt habe, und den mir anvertrauten Gränzbezirck gegen jedweden Feind schützen werde; daß ich mich in ihre insurrectionelle Bewegungen einmische und mit den Verfügungen des sich selbst aufgedrungenen Odbors nicht identificiren könne, daß ich aber unter den gestellten Bedingnißen, und wenn sie mir meine Mannschaft, wie ich leider vernehmen müße, nicht corrompiren und zum Abfall von ihren Fahnen verleiten, als k. k. Oberst für die Ruhe des Regments Bezirckes caviren werde. Ich fügte noch bei, daß der Carlowitzer Odbor, nachdem ihm nun mein fester Entschluß bekennt seye, mich mit jeder weitem Zumuthung verschonen möge. Die Deputation gieng hierauf mit dieser Antwort sehr unzufrieden weg.

[1848. július 10.]

[A zászlóalj egy része Karlócára vonul és átáll a felkelők oldalára.
Josif Rajačić patriarcha mitrovicai tartózkodása.]

Am 10-ten July wurde mir von mehrern Seiten mitgetheilt, daß ein großer Theil der Mannschaft, besonders von der 6-ten, 8-ten, 9-ten, 11-ten und 12-ten Landes Compagnie durch Einwircken und Zureden der Geistlichckeyt worunter sich der Pfarer Mandich zu Shimanowze²³³, die beiden Pfarers in Kupinovo, der Pfarer Zernogoraz von Koljewze²³⁴, der Pfarer Kragujewich von Platicsewo, der Pfarer von Dobanowze, von Neu Carlowitz, von Banowze und noch mehrere hervorgethan haben,

232 Adam Molović rumai pap.

233 Šimanovce község (péterváradi ezred). Ma: Šimanovci.

234 Koljevce község (péterváradi ezred).

und durch Verführung des Feldwebels Bosnich²³⁵ und Mamuzich bereits nach Carlowitz abgegangen und sich treulos der Insurrection angeschlossen haben, für welches Verdienst der Odbor den Feldwebel Bosnich sogleich zum Major decretirt habe.

An diesem Tage Abends kam der Herr Erzbischof und Metropolit zugleich gewählter Patriarch Rajacsich mit dem Dampfschiffe von Agram kommend in Mitrowitz an. Der Herr General Brigadier von Hayek, ich sammt dem ganzen Officers Corps erwarteten ihm am Flußufer und machten ihm die Aufwartung, gingen dann mit ihm in die gr[iechisch] n[icht] u[nierte] Kirche, wo der Pfarer Stephan Damjanowich²³⁶ eine Anrede an ihm hielt, die anfangs mäßig und verständig in fanatische Uibertreibungen übergieng, und wo er von der Auferstehung des großen serbischen Reiches des Zaren Lazar phantasirte, alle Serben zu den Waffen aufforderte und Fluch und Verdamniß gegen alle jene schleuderte, die in der großen Sache der serbischen Nation nicht mitwirkten. Der Patriarch hielt darauf eine versöhnende Rede, empfahl dem Volcke Ruhe und Ordnung, Gehorsam den Behörden und setzte nur in etwas mistischem Sinne die Worte hiezu „er seye alt und gebrechlich, werde jedoch alle seine Kräfte für die Nazion opfern, und gerne dann sterben, wenn ihm das große Werck, was er sich vorgenommen, gelingt“.

Ich bath den Patriarchen auf den Carlowitzer Odbor und die Geistlichkeit nach allen Kräften einzuwirken, daß meine Soldaten nicht corrompirt, sondern zu ihrer Fahne zurückgeschickt werden. Ich stellte ihm vor, daß die Geistlichkeit am allerwenigsten zur Brechung eines S[eine]r Majestaet dem Kaiser geschwornen Eides, sondern vielmehr zur Festhaltung an denselben die Soldaten aneifern sollten; ich erzählte ihm die mir zugekommenen sichern Nachrichten und er versprach in Gegenwart des Herrn Generalen Brigadiers von Hayek und aller Officiere, daß er falls dieß wahr sein sollte, alle Soldaten sogleich nach Mitrowitz schicken werde, welche daher nach dem erhaltenen Befehl am Mittwoch ganz bestimmt auf dem Sammelplatze seyn werde, weswegen er seine Reise nach Carlowitz beschleunigen wolle. Der Patriarch erzählte zugleich daß S[eine] Excellenz der Banus Jellacsich zur Bereisung von Slavonien am 11-ten abreisen und vermutlich am 13 in Mitrowitz eintreffen werde.

235 Todor Bosnić örmester. Július első felében a péterváradí ezred 2. tábori zászlóaljának egy részét Karlóvára, a felkelők oldalára vezeti.

236 Stevan Damjanović mitrovicai pap.

[1848. július 11.]

[A főodbor küldöttsége Rastichot Karlócára hívja.]

Am 11-ten July war gr[iechisch] n[icht] u[n]ierter] Petritag und der Patriarch assistirte der Messe und gieng Nachmittags weg. An diesem Tage hatte ich wieder das Fieber und lag im Bette. Eine Deputation des Odbors von Carlowitz war dem Erzbischof entgegen gekommen, und kam auch zu mir, ich möchte diese Gelegenheit benutzen, und unter dem Titel den Erzbischof nach Carlowitz zu begleiten, sich mit dem Odbor ins Einvernehmen zu setzen, ich erklärte ihnen, daß ich mit dem Odbor in gar keiner Berührung stehen wolle, und gegenwärtig auch krank seye, um den Erzbischof begleiten zu können.

[1848. július 12.]

[A főodbor újabb deputációja. A zimonyi magyar katonaság Mitrovica felé szállításának veszélye. A rácsai erőd elleni szerviánus akció.

A 2. tábori zászlóalj gyülekeztetése Mitrovicán.]

Am 12-ten July kam in der Früh wieder eine Deputation vom Karlowitzer Odbor mit der Mission mir zu erklären, daß der Commandirende Herr General B[ar]on Hrabowsky den Carlowitzer Odbor anerkannt habe, und mit demselben correspondire, und daß ich somit keinen Grund habe, mit dem Odbor in Verhandlungen zum Schutze des Landes nicht einzutreten. Ich erwiederte dieser Deputation, daß sie bereits meine Ansichten wüßten, daß ich als Commandant meines Regiments für den Schutz desselben auch ohne den Odbor sorgen werde, wenn sie nur meine Leute nicht verführen, was leider schon geschehen seye, indem es mir bekennt ist, daß Feldwebel Bosnich mit einem großen Theile der Mannschaft vom 2-ten Feld Ba[taill]on, die er mit Hilfe von Geistlichen und Mitgliedern des Odbors verführt hat, schon über die Donau in das Lager der Tshaikisten übersezt worden seyn. Sie läugneten das Letzere und dennoch war es wahr.

An diesem Tage gegen Abend kam von Semlin der Ingenieur Hauptman Rózvadowsky auf der Reise von Semlin nach Racsá, und erzählte mir, daß der Herr Oberstlieutenant Mayerhoffer in Folge einer Weisung des Commandirenden Herrn Generalen die Absicht hat, die in Semlin befindliche Division von Don Miguel Infanterie mittels Dampfschiff Save aufwärts bis Brood zu schicken. Bei der bestehenden Aufregung im Volcke und dem Haße gegen die Magyaren, besorgte ich sowohl von Seite der eigenen Population als auch von Seite der Servianer ein unglückliches Rencontre mit der Division, und schickte, da ich krank war, sogleich den Regiments Adjutanten zum Herrn Generalen Hayek mit dem Ersuchen,

sich an Oberstlieut[enant] Mayerhoffer zu verwenden, um dieses zur Vermeidung größerer Aufregung und Verhütung eines größern Unglücks zu verhindern, welcher auch sogleich dießfalls eine Estaffette nach Semlin expedirte.

Am 12-ten July war der Tag zur Versammlung des 2-ten Feld Battaillons in Mitrowitz. Schon gegen Mittag war eine große Zahl von Geistlichen in Mitrowitz zu sehen, was nichts Gutes voraussetzen ließ.

Nachmittags kam ein Canonier von Racsa und meldete, daß ein gewisser Advocat Nowich, der sich als Comissair des Odbors mit mehrern Servianern herumtreibt, und die Leute zwingt, in das von ihm errichtete Lager bei Schyd²³⁷ sich zu versammeln, nach Racsa mit den Servianer gekommen in das Fort eingedrungen, den Forts Commandanten Hauptmann Scheuer gleichsam entsetzt, einen Scharf Schützen von Racsa als Forts Commandant bestellt, und 2 Geschütze mit Munition und 3 Canoniere mit Gewalt mitgenommen, und sich dabey beruffen habe, daß er hiezu die Bewilligung von mir und vom Banus habe. Hierüber wurde sogleich dem hohen General Commando Bericht erstattet.

Der nemliche Nowich hatte die Frechheit ein paar Tage vor diesen von mir schriftlich zu verlangen, daß ich ihm 2 Canonen mit der nöthigen Munition nach Schyd schicken solle, worauf ich gar keine Antwort gab.

Bis Mittag waren schon mehrere Leute des 2-ten Feld Battaillons versammelt, aber kaum von Wagen abgestiegen, wurden sie von den Mitrowitzer und der Geistlichkeit in Empfang genommen, und unter dem Titel der Gastfreundschaft in die Häuser geführt und reichlich mit Wein versehen, um sie in einen Zustand zu versetzen, wo sie ihrer Sinne nicht mächtig sind. Die Unterofficiere wurden mit Geld und mit Vertheilung von Decreten für Offiziersstellen gewonnen. Der Diacon Tatomir Millowuk vertheilte Chargen bis zum Feldwebel durch gedruckte Decrete. Ich schickte Officiere und pflichttreue Unterofficiere herum in die Häuser, um die Leute herauszubringen, aber diese wurden beschimpft und bedroht. Auch ließ ich davon ab, da es nutzlos und sogar nachtheilig wäre, eine so berauschte größtentheils schon verdorbene Masse bewaffnetes Volck zu versammeln, wo kein Zureden Eingang finden könnte. Ich gab also den Befehl, daß die Mannschaft den andern Tag um 6 Uhr Früh auf dem Paradeplatze auszurücken habe.

237 Sid mezőváros (Szecrém megye). Ma: Šid.

[1848. július 13.]

[A beszállásolt zászlóalj bomlása. Felindulás Mitrovicán az áthajózott magyar katonaság ellen. Živanović és Molović a főodbor Rastich általi elismerését sürgetik. Mladenović szerbiai hivatalnok védelmet kínál.]

Den 13-ten July Früh konnten die Compagnien die Leute nur mit harter Mühe bis 8 Uhr zusammenbringen; die meisten waren zerstört und gedrückt in ihrem Innern. Viele waren schon in der Nacht wieder weggegangen, Viele hatten ihre Verführer weggejagt, und erklärt, daß sie nirgends hin ohne ihre Officiere und ohne ihre Fahne gehen wollen.

Es waren kaum 500 Mann vom ganzen Battaillon angekommen, alle übrigen hatten sich der Insurrection angeschlossen. Für mich war dieß der schwerste Augenblick meines Lebens.

Ich konnte mich nicht enthalten, vor der Truppe laut meine Vorwürfe über die Pflichtvergessenheit ihrer Cameraden zu äußern, und ihnen die Schande, die dadurch dem Regimente auf ewige Zeiten aufgedrückt wird, und über die Strafbarkeit derjenigen, die sie dazu verleitet und angeeifert haben, zu äußern. Ich dankte der anwesenden Mannschaft, daß sie ihrem Eide getreu geblieben und dadurch zum Theil wenigstens den Schimpf abgewendet hat, der das Regiment auf ewige Zeiten treffen müßte; ich bemerkte ferner, daß ich auf sie mit Vertrauen unter allen Umständen jetzt rechnen könne, als sie einer so harten Prüfung und den vielfältigen Einflüsterungen widerstanden hätten. Ich erinnerte sie nochmals dringend an die militärischen Vorschriften und Kriegsartickeln bestimmte den Allarmplatz und empfahl den Officieren und Unterofficieren sich viel mit der Mannschaft zu beschäftigen. Diese Anrede schien einigen Eindruck gemacht zu haben, den ein servischer Uiberläufer aus Belgrad ein gewisser Zachariewich, der unter den Zuschauern war, sagte ganz laut zu den umstehenden "Er schände mir den schokazischen Glauben, er wird noch die Leute hartnäckig machen, ich möchte ihn, wenn er nicht in dem Haufen der Officiere stände, gleich niederschießen", hiernach war eine Ehrenwache für den erwarteten Banus von Croatien bestimmt, und die Leute entlassen.

Unter den eingerückten Leuten waren alle Catholiken des Battaillons, die Slowaken und Deutschen von Alt- und Neu-Pazua, dann von der 1-ten, 2-ten, 3-ten, 4-ten und 5-ten Land Compagnie der größte Theil der gr[iechisch] n[icht] u[n]ierten) Mannschaft, von letzterer waren auch mehrere Leute von der 8-ten Compagnie, welche der brave Gränzer Wuicsich mitgebracht hatte, und ein ziemlicher Theil von der 7-ten Land Compagnie.

An diesem Tage traf unvorbereitet die Division von Don Miguel Infanterie auf dem Dampfschiffe Komarom unter Begleitung des Herrn Oberstlieut[ena]nt von Mayerhoffer und einiger Glieder des Semliner Odbors in Mitrowitz ein, und machte eine furchtbare Aufregung, und kaum gelang es die tolle Masse abzuhalten, die Division, die gar nicht ausbarkiren durfte, auf dem Dampfschiffe anzugreifen. Indessen wurde eine Convention abgeschlossen, daß diese Division unter Begleitung von einigen Gliedern des Mitrowitzer Odbors bis Brood und von dort weiter nach Sissek gebracht werden solle, von wo sie nach Italien zu marschieren hätten.

Gegen Mittag dieses Tages kam wiederholt eine Deputation von Carlowitz aus dem Landstreicher Jacob Xiwanowich der zugleich als abgeordneter Commissair für das ganze Peterwardeiner Regiment vom Odbor accreditirt war, und dem Pfarer Molowich von Ruma zu mir, mit einem neuen Versuche, producirten die Abschrift eines Briefes von Pest wonach S[eine] K. Hoheit der E[rz-]H[erzog] Johann dem ungarischen Ministerium anbefohlen habe, sogleich 40,000 Mann nach Italien abgehen zu machen, weil man sonst executive vorgehen und die Südslaven in ihren Bestrebungen untestützen wolle; erzählten ferners, daß um die Arbeiten im Geniesache zu leiten, ein eigener Ingenieur in der Person des Genie Officers Stephano-wich²³⁸ nach Karlowitz geschickt worden seyn, daß somit die Regierung selbst den Odbor und seine Bemühungen anerckenne, und drangen neuerdings in mich, mit dem Odbor mich zu identificiren und die Leitung der militairischen Angelegenheiten unter der Controle des Odbors zu übernehmen.

Ich erklärte ihnen hierauf, daß ich ohne höhere Weisungen gar keinen weiteren Schritt thun wolle, noch als kais. könig. Stabs Officier thun könne; daß übrigens der Banus von Croatien heute erwartet werde, an den sie sich dießfalls werden können.

Sie versuchten hierauf mit diesen Nachrichten die Officiere des Regiments zu verlocken und mit Verheißungen aller Art von Ehrenstellen und Garantien für Pensionen zu gewinnen, was ihnen aber nicht gelang.

Am nemlichen Tage kam der fürstlich serbische Beamte Riste Mladenowich von Xam²³⁹ vis a vis mitrowitz herüber, machte mir einen Besuch und las mir ein Schreiben des fürstlichen Nacsalnik (Kreishauptmann) von Schabaz vor, worin er ihm aufträgt, allen k. k. Behörden und Officieren und insbesondere mir als einen stets guten Nachbarn, in dieser Zeit der Unruhen jede mögliche Hilfe und Unterstützung, wenn sie nothwendig sein sollte, oder angesprochen würde, angedeihen zu lassen, ohne jedoch, wo möglich sich in ein Kampf mit dießseitigen

238 Jovan Stefanović–Vilovski cs. kir. hadnagy a tábornokmál, Itáliában. Június végén hazatér, majd csatlakozik a felkelőkhöz: július elejétől nemzeti századosként teljesít szolgálatot.

239 Zsám község (Temes megye). Ma: Jamu–Marc (Románia).

Einwohnern einzulassen, was die serbische Regierung ohne besondern Noth vermieden wissen will. Erbrachte mir vom Nacsalnik die Empfehlung, daß er selbst von Schabaz herübergekommen worden wäre, um mich nach meiner Rückkunft zu bewillkommen, wenn er nicht nach Kragujewaz²⁴⁰ zu dem abzuhaltenden Nationallandtage abgehen müßte, der schon in 2 Tage beginnen wird. Ferners erzählte mir dieser würdige Beamte, daß er auch dem Herrn Oberstlieutenant Halawanya beigestanden und viel Unglück verhüthet habe, daß der moralische Einfluß der serbischen Regierung zum Glück noch so groß seye, daß sich der dießseitige Pöbel nicht wagt, ihr zu widerstehen. Auch habe er seine Leute überall, und durch diese erfahre er alle Beschlüsse der Odbors und ihrer Leiter, und versicherte mich, daß schon wieder etwas im Wercke seye, und binnen ein paar Tagen losbrechen dürfte. Er werde alle Ereignisse genau beobachten, und bei jeder Gefahr an meiner Seite sich einfinden. Sollte aber etwas unvorbereitet ausbrechen, so solle ich ihm nur rufen lassen, dann auf den größten Theil meiner eigenen Leute so wie er es genau wisse, könne ich mich nicht mehr sicher verlassen. Ich danckte ihm für seine Dienstwilligckheit, und bath auch seiner Regierung und dem Nacsalnik den Dank in meinem Namen aussprechen zu wollen. Ich glaubte übrigens, daß es nicht so weit kommen dürfte, sollte es aber dennoch seyn, so würde ich seine guten Dienste in Anspruch nehmen, und diesen schönen Zug freundnachbarlicher Gesinnung meinem vorgesezten hohen und höchsten Behörden zur Kenntniß bringen.

[1848. július 14.]

[A zászlóalj további bomlása. Živanović és Molović a tisztkar Karlócára menetelét követelik. A tisztek tanácsa a Mitrovicán maradás mellett dönt.

Az ezred elleni demonstráció a pravoszláv győzelmi hálaadó istentiszteleten.]

Den 14-ten July. In der Nacht waren wieder mehrere Soldaten des 2-ten Ba[taill]ons durch Zureden gewonnen nach Carlowitz weggefahren. Die übrige Mannschaft des gr[iechisch] n[icht] u[n]ierten] Glaubensbekenntnißes war weder zum Verlesen noch Befehlausgeben zu becommen, sie trieb sich auf den Plätzen und Wirthshäusern herum, in allen Gassen wurde von betrunckenen Leuten den ganzen Tag starck geschossen. Man hofte noch auf die Anckunft des Banus, zweifelte aber drau.

240 Kragujevac (Szerb Fejedelemség). Ekkoriban Karadordević Sándor szerb fejedelem tartózkodási helye.

Fort und fort trieb sich viel bewaffnetes Gesindel von serbischen Ueberläufern und einheimischen Tagelöhnern und Schweintreibern umher. Angst und Besorgniß hatte sich der Gemüther bemächtigt und man konnte deutlich sehen, daß etwas wieder im Wercke seye. Nachmittags kam wieder der Comissair Xiwanowich, der nunmehr als Leiter im ganzen Regiments Bezircke im Mitrowitz residirte, mit dem Pfarer Molowich zu mir, erzähleten daß ihre Parthey einen großen Sieg errungen, Becskerek²⁴¹ besezt, und schon bis Werschetz²⁴² vorgedrungen seye; und da in Folge dieses Hrabowsky sicher wieder Carlowitz angreifen werde, so forderten sie mich auf, mit allen Officieren nach Karlowitz zu gehen. Ich erwiederte ihnen, daß ich als k. k. Officier mit meiner Truppe, wenn sie nicht von ihnen verleitet, meineidig geworden wäre, allerdings den Schutz der Gränze übernommen hätte; da ich aber nunmehr kaum noch 2–300 Mann hier habe, und auch auf den größten Theil von diesen kein Vertrauen habe, nachdem sie keine Befehle befolgen, so muß ich mich lediglich auf die Beschützung der Fahnen, Cassen und Aerarial Vorräthe in Mitrowitz beschränken, und dieß sey mein unabänderlicher Entschluß. Im Laufe des Tages liefen mehrere Nachrichten ein, daß die Mannschaft bearbeitet werde, ihre Officiere mit Gewalt zu zwingen, nach Carlowitz zu gehen, aus diesem Grunde und nachdem sich diese Nachrichten gegen Abend vervielfältigten, so ließ ich sämmtliche Officiere zusammenkommen und auch den Herrn General Brigadier von Hayek zu dieser Berathung bitten, um zu erwägen, ob es nicht rathsamer wäre, auch den noch beim Stab befindlichen Rest der Mannschaft nach Hause zu entlassen, um sie der immerwährenden Agitation und Verführung dadurch zu entreißen; oder ob es nicht gerathen wäre, im Bauhofe, oder wo sonst außer der Stadt ein Lager zu beziehen und eine mehr imponirende Stellung einzunehmen. Das letztere wurde aus dem Grunde verneint, weil die Mannschaft doch alle ihre Lebensmittel aus der Stadt beziehen müsse und der Verführung daher eben so wie bisher ausgesetzt wäre, übrigens auf einen großen Theil der Mannschaft und selbst Unter Officiere nicht mehr zu trauen ist, und weil ein solcher Act als ein feindliches Unternehmen gegen die Stadt angesehen und die ohnehin im hohen Grade bestehende Aufregung auf das höchste steigern würde, wodurch es zu ernstlichen Conflicte und zum Bürgerkrieg kommen könnte. Rücksichtlich der Entlassung der Mannschaft konnte es diesen Abend zu keinem Beschlusse kommen, weil sich zwischen den Hauptleuten Thomich²⁴³ und Poparich und dem Herrn Generalen von

241 Nagybecskerek mezőváros (Torontál megye). Ma: Veliki Bečkerck.

242 Versec szabad királyi város (Temes megye). Ma: Vršac. A szerb csapatok július 11-én a város határában valójában súlyos vereséget szenvedtek.

243 Carl Thomich százados.

Hayek ein ziemlich sitziger Streit entspann. Die ersteren erklärten, daß nachdem uns die Mannschaft treulos verlassen hat, der hier noch befindliche Rest entweder unverläßig oder aus Catholiken bestehend, welche letztere im Nothfalle auch nicht zu unserm Schutz genommen werden dürften, weil sich dadurch ein Religionskrieg entzünden würde, und alle catholischen Bürger in Mitrowitz dadurch zu Grunde gehen müßten, was ihnen fort und fort angedroht wird, die Stellung der Officiere in Mitrowitz unhaltbar geworden seyn, und es noch dahin kommen dürfte, daß wir vom Pöbel und selbst von unseren Soldaten gemißhandelt und am Leben bedroht werden, daß es somit am Besten wäre, sichern Abzug in das Brooder Regiment zu verlangen und gleich dahin abzugehen. Herr General von Hayek fiel hitzig ein, daß es den Herrn ein Leichtes seye, vom Abzuge zu reden, weil sie nichts zu verlieren hätten, er habe aber viel zu verlieren, und könne seine kostbaren Möbeln und seine Bibliothek nicht so im Stiche lassen; er erwarte daher, daß ihn die Officiere nicht verlassen. Ich bemerkte hierauf daß ich so lange nur irgend eine Möglichkeit bestehe, auf meinen Posten bleiben wolle, und bath den Herrn Generalen diesen Streit fallen zu lassen, indem wir nicht deswegen zusammengekommen seyen, sondern um die Möglichckheit zu berathen, auf welche Weise noch Ruhe erhalten werden könnte. Allein, es half nichts, der Streit wurde noch fortgesetzt und man war bemüßigt, ohne einen Beschluß gefaßt zu haben und weil es auch tief in der Nacht war, fortzugehen. Ich bestellte jedoch die Officiere auf den andern Tag um ½ 7 Uhr Früh zur weitem Berathung.

Gegen 11 Uhr in der Nacht kamen einige Mitglieder des Mitrowitzer Odbors zu mir, um anzusagen, daß sie vom Carlowitzer Odbor den Befehl bekommen haben, gleich jezt in der Kirche ein Danckopfer (B'denie) für den durch serbische Waffen glücklich erfochtenen Sieg abzuhalten, wozu sie mich und alle Officiere des Regiments einladen und es als eine große Gefälligkeit ansehen werden. Ich erwiederte: daß dieses in einer so späten Stunde der Nacht bei dem unvorbereiteten Volcke besonders bei den Catholiken große Aufregung verursachen werde; ich bäthe sie daher bis zum andern Tag Früh damit zu warten. Sie erklärten, daß dieß abzusagen schon zu spät wäre, und die Geistlichckheit schon in die Kirche gegangen seye; und gleich darauf fieng man auch mit allen Glocken zu lauten. Die catholischen Bewohner des Ortes, denen schon oftmal vom Pöbel und auch von einigen Handelsleuten, wie Kosta Jowanowich sogenannt Battud laut eine völlige Niedermetzlung angekündet war, glaubten schon eine Bartholomaeusnacht angebrochen, und standen die ganze Nacht in ihren Häusern in Waffen.

In der griechischen Kirche versammelte sich inzwischen das Volck und die Soldaten in großer Anzahl meistentheils bewaffnet, so daß die große Kirche gedrängt voll war, auch waren einige Officiere auf mein Geheiß hingegangen, weil ich ver-

muthete, daß so eine außerordentliche Manifestation nicht ohne Zweck seye. Nach dem üblichen Ceremonien in der Kirche betrat der Commissarius Jacob Xiwanowich den Rednerstuhl und las die Siegesnachrichten vor, dann gegen die Officiere gewendet, erklärte er alle, welche nicht sogleich zu den Waffen für das Vaterland greiffen, als Verräther des Landes, die den Tod verdienen.

Hierauf bestieg der Pfarer Molowich die Tribune und hielt eine gemäßigter gehaltene Aufforderung an das Volck, Gut und Blut daran zu setzen um das Vaterland zu befreyen; dann kam an die Reihe der fanatische Pfarer Stefan Damjanowich, der einen förmlichen Kreuzzug predigte, den kirchlichen Fluch und ewige Verdammniß über alle jene aussprach, die nicht dem Vaterlande in diesem Augenblicke beistehen wollen, erklärte, daß er mit dem Kreuze mit welchem lezthin der Patriarch sie gesegnet in der Hand, wenn jene denen dieß zusteht sie nicht anführen wollen, morgen Früh um 7 Uhr sie anführen wolle, und deßwegen sollen sich Morgen Früh jung und alt groß und klein einfinden, er sey der Mann, sie vom Joche und der Knechtschaft zu erlösen. Diese ganze Cerimonie war eine angelegte Falle, in der Meinung daß ich und alle Officiere in die Kirche kommen werde, wo bereits die Verfügung getroffen wurde, daß wir gejacket und nach Carlowitz geschleppt, oder bei thätlicher Widersetzung niedergeschlagen werden sollen, weil wir aber nicht erschienen waren, wurde dieß auf den folgenden Tag verschoben.

[1848. július 15.]

[*Živanović és Molović utolsó kísérlete a tisztek meggyőzésére.*

Merénylet Rastich ellen. Készületek az ezredesi lak megostromlására.

Megegyezés előkészítése az odbor és a tisztikar között. A szerbek és az ezredhez hű katolikusok összecsapása. A tisztek menekülése Szerbiába.]

Den 15-ten July Um ½ 7 Uhr Früh versammelte sich die meisten Officiere bei mir in der Canzley, aber alle waren noch nicht erschienen, und man wartete auf diese um die gestrige Berathung aufzunehmen. Um 7 Uhr kam ein großer bewaffneter Volkshaufen gegen mein Quartier, an der Spitze desselben der mehr berührte Landstreicher und bevollmächtigte Commissair des Carlowitzer Odbors für den Peterwardeiner Regiments Bezirck Jacob Xiwanowich und sein stetter Begleiter Pfarrer Molowich. Die lezteren zwey kamen in die Canzley und machten den lezten Versuch mich zu bestimmen, mit dem Officiers Corps nach Carlowitz zu gehen, und sich zur Verfügung des Odbors zu stellen; sie hätten die Vollmacht schriftlich mir und den Officieren alle jenen Conditionen zuzusichern, die ich selbst verlangen werde. Die ganze Nation wolle ihre pünctliche Erfüllung garantiren. Ich erklärte

ihnen, daß mir meine Ehre lieber ist als Millionen, daß die Nation nicht so reich seye, um mir diese bezahlen zu können, daß ich nichts anderes habe, als meine Ehre, die ich durch 39 Dienstjahre mackellos erhalten habe, und dieß mein Alles seye. Daß ich als k. k. Stabsofficier mit meinen Officieren, Glieder der ehrenhaften oesterreichischen Armee seyn, und vor dieser nie beschämt stehen wollen, daß wir als solche nie einer gesetzwiedrigen Insurrection uns anschließen werden, und daß nachdem uns dadurch der Boden unter den Füßen unterminirt worden, daß unsere Mannschaft uns abwendig gemacht, wodurch wir in so weit es mit unserer Pflicht verträglich war, der Nation doch hätten nutzen können, es uns nichts mehr übrig bleibt, als die weiteren Ereignisse mit Geduld auf unserem Posten abzuwarten.

Sie erklärten darauf alles dieses für Sublimitaeten und leere Ausfluchte, und verlangten cathégorisch die Antwort, ob wir uns unter den angebothenen Bedingnißen fügen wollen oder nicht, indem sie von Odbor die Weisung hätten, uns dazu zu bestimmen oder auf welche immer für eine Art zu beseitigen. Ich erklärte darauf fest, daß ich bei meiner Ansicht verbleibe.

Hierauf zuckte Xiwanowich mit den Achseln und erklärte daß somit seine Mission beendet seye. Er ging sodann heraus und sagte der versammelten Masse, daß die Officiere alle Verräther wären, und mit der Nation nicht halten wollen; seine Mission seye damit beendet und jezt seye es an ihnen. Es entstand draußen in der Massa eine Gährung und ungeheurer Lärm. Gleich darauf stürzte ein Mitrowitzer Salzverschleißer Stewan Widakowich mit bedecktem Haupte in das Zimmer und frug mich frech „Willst du nicht nach Carlowitz gehen?“ Ich blickte ihn verächtlich an, und sagte daß ich ihm keine Antwort zu geben schuldig seye. Er stürzte heraus, und rief laut, der Oberste sagt, daß er der Nation keine Antwort geben wolle. Da entstand unter der Pöbelmasse ein schrecklicher Aufruhr, im Nu waren die Canzleythüre gesprengt, und ein Haufe größtentheils Mitrowitzer Professionisten und Schweintreiber und mit ihnen der erst vor einigen Wochen von Bagno Maritimo²⁴⁴ eingerückte Verbrecher Terboewich dann Krämer Peter Dimitriewich (Wolko) mit Pistolen und Messern in der Hand und schlugen auf mich an. Aber eben so schnell hatte ich meine scharf geladene Pistollen aus der Tischlade gezogen, gespannt, sprang dem nächsten entgegen und schlug auf ihn an zugleich zogen mehrere Officiere ihre Säbel; der Ernst der Mienen und des Augenblickes inponirte diesen feigen Kerls so sehr, daß binnen wenigen Secunden die Canzley geräumt und die Thür wieder verspeert wurde. Jezt erscholl der Ruf, zur Hilfe der Oberste will auf uns schießen. Es wurde Sturm geläutet, die ganze Stadt war in Bewegung, und die Regiments Geschütze, nachdem das Regiments Magazin zu gleicher Zeit,

244 Bagno Maritimo. Ismeretlen helység(?)név. Jelentése: tengeri furdöhely.

als vor mein Quartier die Masse angekommen war, durch eine andere Masse Pöbel unter Anführung des Handelsmann Naza Poppowich (Kaludjersky) der Artillerie Ob[er]l[eutenant] Wegheimer an dem andern Ende der Stadt angefallen, zur Auslieferung der Schüßel von den Magazinen und Pulvervorräthen gezwungen, und die Geschütze mit der Bedienung der eigenen Regiments Artillerie Mannschaft weggenommen, und gegen mein Quartier gezogen worden.

Mein Quartier wurde um und um sammt dem Garten dicht besetzt, um jeden Ausgang zu verhindern, und die Massen rotteten sich schimpfend und Fluchend immer zusammen.

Inzwischen hatten sich etwa 20–30 Mann Catholiken von der 1-ten, 5-ten und 10-ten Land Compagnie in meinem Hof und im Gange versammelt und scharf geladen, ich befahl ihnen aber sich ganz ruhig zu verhalten. Wie sich gegen 9 Uhr die größten Massen gegen das Oberstens Quartier wälzten, und die Geschütze auf den Paradeplatze vor demselben schon gebracht waren, erschien der oben erwähnte fürstlich serbische Beamte Riste Mladenowich mit 12 Mann und stellte sich vor mein Quartier, befahl den Massen Ruhe zu halten, und gieng in den Odbor, wo er auswirkte, daß sich die Massen nach und nach zerstreuten, jedoch blieb das Quartier und Garten mit allen Ausgängen starck besetzt, damit Niemand entfliehen könne.

Es ist unbezweifelt, daß wenn dieser würdige serbische Beamte nicht zu rechter Zeit noch gekommen wäre, das Oberstensquartier von dem wüthenden, durch Geistlichkeit und Wein aufgestachelten Pöbel mit den sich zu ihm geschlagenen Soldaten mit Geschützen in Ruinen geschoßen und die Off[ic]ie]re ermordet werden wären.

Gleich wie einige Ruhe eintritt berieth ich mit meinen Officieren, was nunmehr zu thun wäre, und da alle den Ansicht waren, daß wir hier nur nutzlos als Opfer der Volckswuth fallen müssen, so müßte man um einen freyen Abzug aller Officiere unterhandeln. Da ich genau überzeugt war, daß die Absicht des Dictators Xiwanowich dahin gerichtet seye, um jeden Preis sich der Officiere zu entledigen, so beschloß ich hierbey wo möglich die kais. Fahne und die aerarische Regiments Cassa so wie das Hab der Officiere zu retten, und entsendete 4 Officiere mit diesen mündlichen Vorschlägen zum Odbor. Diese kamen zurück mit der Antwort, daß der Odbor geneigt seye, den Officieren freyen Abzug sammt ihren Familien und Habschaften und die nöthigen Vorspannmittel zuzu gestehen, daß aber die Cassen nicht mitgenommen werden dürfen, weil diese das Volck nicht zu lassen würde. Jedoch hätten sie nichts dagegen, wenn den Officieren ihre Gebühren für den laufenden Monat und noch für ein paar Monate in voraus bezahlt werden, wenn es der Cassastand beträgt. Ferners verlangten sie ausdrücklich, daß ein Punckt ein-

geschaltet werde, wornach sich die Officiere auf Ehrenwort verbindlich machen, daß sie gegen den Regimentsbezirck keine bewaffnete Unternehmungen organisieren oder anführen werden. Der Herr General Hayek war während der Zeit auch zu uns gekommen, und ich meldete ihm das Vorgefallene, worauf er die beiden Hauptleute um Verzeihung für seine gestrigen Behauptungen bath und beifügte, daß er jezt selbst einsehe, daß hier kein anderes Mittel übrig bleibe, als sich den freyen Abzug auszubedingen, womit er ganz einverstanden seye, und auch mit abziehen wolle.

Wie die 4 Officiere mit der Antwort des Odbors ankamen, schritt man sogleich in Gegenwart des Herrn Generalen von Hayek zur Entwerfung des sub a beiliegenden Vertrags, welchen ich dem Unterlieut[ena]nt Ferrich²⁴⁵ in die Feder dictirte. Herr General Brigadier fügte noch bei, daß um mehr aerarisches Geld aus der Cassa herauszubeckommen, auch für ihn und seinen Adjutanten Unterlieut[enant] Messarowich des Tshaikisten Ba[taill]ons die Gebühren bis Ende October d[jeses] J[ahres] in Antrag zu bringen und im Vertrag ausdrücklich auszubedingen sind. Diesen Entwurf wurde durch einige Officiere wieder dem Odbor zur Einsicht zugeschickt, welcher denselben in der Wesenheit annahm jedoch einige Clauseln im Eingange beizufügen sich vorbehielt, welches er dermal und bis zur Anckunft des nach Karlowitz abgegangenen und noch im Laufe des Tages erwarteten Hauptmann Auditor von Radosawljewich als Mitglied des Odbors nicht realisiren könne, somit wurde diese Verhandlung auf den folgenden Tag absichtlich verschoben.

Gegen 1 Uhr N[ach]m[ittags] meldete mir der Hauptmann Popparich daß die Mitrowitzer Catholiken eine Botschaft nach Hertkowze und Nikinze abgeschickt haben, um die Clementiner zu Hilfe zu ruffen, weil der Oberste, alle Officiere und alle Catholiken in Mitrowitz in Lebensgefahr seyen. Ich beauftragte sogleich den Unterlieut[enant] Babich sich zu Wagen entgegen nach Jarrak zu verfügen, und die Clementiner wo er sie finden würde, auf meiner Befehl zurückzuweisen.

Später schickte ich noch 2 Catholiken von Mitrowitz und in einer Stunde darauf den Oberlieutenant Kadich²⁴⁶ und Lieutenant Wukomanowich mit der nemlichen Weisung den Clementiner entgegen, um ja durch mich keinen Religions Krieg zu entzünden.

Gegen 3 Uhr N[ach]m[ittags] kam ein Haufen bewaffneter Catholiken von Mitrowitz Bürger und Gränzer lärmend heran, und wollten die auf dem Platze aufgestellten Canonen wegnehmen, ich gieng ihnen entgegen und da unter ihnen auch

245 Anton Ferrich igazgatási hadnagy.

246 Adam Kadich főhadnagy.

genug Betrunkene gab, so gelang es mir nur mit schwerer Mühe sie von ihrem Vorhaben abzubringen. Sie wollten jedoch nicht früher auseinander gehen bis ihnen ihn Mitbürger Tischler Tschapek, den der Odbor aus welcher Ursache ist mir unbekannt, geblieben arretirt hatte, nicht herausgegeben werde. Ich schickte einen Officier zum Odbor mit dem Ersuchen, um ein größeres Unheil zu vermeiden, den Tschapek loszulassen, was auch geschah, und die Leute giengen dann ruhig auseinander. Der Bierbräuer Guldi ein vermögender aber furchtsamer Mann, hatte einige Nachbarn seines Glaubens (Catholiken) zu seinem Schutze, weil er kaum 150 Schritte vom Oberstens Quartier sein Haus hatte, wo fortwährend die größte Gefahr war, bei sich versammelt, und ihnen Bier zu trincken gegeben.

Um wieder einen neuen Sturm zu erregen wurde erfunden, daß ein Servianer im Bräuhaus von Catholiken arretirt seye, das Comissair des Carlowitzer und Dirigent des Mitrowitzer Odbors Jacob Xiwanowich gieng daher $\frac{1}{2}$ 5 Uhr N[ach]m[itags] mit dem Handelsmann Nazo Poppowich (Kaludjersky) seinem Capitain, an der Spitze von 2–300 bewaffneten, meistens betrunckenen Mitrowitzer Schweintreibers, Servianern, Handwerckern und Gränzer um diesen Excess zu untersuchen, und hinter ihm lief noch ein langer Schweif von Bewaffnete, sie stellten sich vor meinen Quartier auf, und ein Servianer schoß und verwundete einen Catholiken vor dem Bräuhaus. Auf dieses schoßen die Catholiken aus dem Bräuhaus heraus, ohne jemanden zu verwunden. Jezt schoß die ganze Masse gegen das Bräuhaus, ohne daß sich Jemand noch hinein getraute. Jezt wurde wieder Sturm geläutet, von allen Seiten liefen Bewaffnete herzu, die Canonen waren auf Befehl des Xiwanowich herbeigezogen, gegen das Bräuhaus gerichtet, und 23 Schuß auf 100 Schritt Entfernung gemacht. Der Feldwebel Zorrich comandirte das Geschütz und Corp[or]al Milutinowich machte den Vormeister vor meinen Augen.

Alle Soldaten des gr[iechisch] n[icht] u[nierten] Glaubens waren herbeigeilt und Feldwebel Gyurich commandirte auf Geheiß des Xiwanowich (der sich verdeckt hielt) ein Ploton Feuer auf das Bräuhaus.

Die wenigen catholischen Soldaten hatten sich bei der catholischen Kirche aufgestellt, und einige im Hofe meines Quartiers und standen ruhig. Gleich beim Beginn des Schießens war ich herausgeeilt, um wo möglich den Zusammenstoß zu hindern; gerade waren die Canonen herangefahren, und ich wollte wenigstens diese abzufeuern verhindern. Da schlug 4 Schritte von mir ein Scharf Schütz des Regiments seine Kammerbüchse auf mich an und der Bürger Gjoko Pantelich verhinderte ihn daran, und rang mit ihm, indem der erstere immer laut rief, laß mich daß ich den Hund erschieße. Ein Schweintreiber wollte eine Pistolle auf mich ab-

feuern, wurde aber daran von Jemanden verhindert, ich glaube es war Hauptmann Auditor von Radosawljewich. Jezt sprang der Ob[er]lieut[enant] Peter Bigga²⁴⁷ des Regiments und sein Bruder Aufseher Bigga²⁴⁸ vor mich hin, und draengten mich völlig ins Quartier zurück, indem Oberlieut[enant] Bigga äußerte, daß ich gewieß erschossen werde, wenn ich noch länger verweile, indem man mich als die Hauptursache, daß die Officiere der Insurrection sich nicht anschließen, hält, und mir viele den Tod geschworen haben, auch seye dieser Excess deswegen angelegt, um mich und die Officiere zu Grunde zu richten. Ich blieb daher mit den Officiers, die um mich waren im Zimmer, derweil canonirte man draußen fort und fort, und die Massen des aufgeregten Volckes häuften sich immermehr um das Quartier.

Jetzt fingen verschiedene Stimmen die infamsten Verdächtigungen laut auszurufen um das Volck zum Sturm auf das Quartier aufzureizen. Einige Soldaten ja sogar Unterofficiere riefen: „Der Oberste hat unsere Fahne verkauft, fordern wir von ihm Rechenschaft“. Andere riefen: „Der Oberste hat eine Division Magyaren vorgestern hier durchpassiren lassen und hat sie uns in den Rücken geschickt, und wird uns mit ihnen und mit den Shokazen²⁴⁹ (Catholiken) angreifen, schlagen wir ihn früher tod“. Die 3-ter riefen „Kehrt die Canonen um und schießt auf das Oberstens Quartier, der Oberste hat vollen Keller Clementiner versteckt, und wir uns mit ihnen angreifen“. Andere wieder schrien: „Der Oberste und die Officiere sind Verräther, schlagen wir sie Nieder“, und viele solche niederträchtige Erdichtungen, die alle zum Zwecke hatten, das Volck zu bestimmen, das Quartier zu stürmen. Weil jedoch sich inzwischen alles aus dem Bräuhaus geflüchtet hatte, wo 2 Catholiken erschossen, der Bräuer durch die eingedrungene Masse zusammengehaut, die Bräuerin elendiglich verstimmt und mit mehrern Wunden bedeckt, ohne aller Hilfe in den Hof geworfen und dort bis zum andern Tag liegen gelassen, und die Plünderung begonnen hatte, und dem Pöbel diese doch lieber war als ein Angriff auch mein Quartier, und weil verweilt auch der servische Beamte Riste Mladenowich mit etwa 20 Mann herbeigeieilt und sich bei meiner Wohnung zum Schutze aufgestellt hatte, so unterblieb für diesen Abend der Angriff obgleich einige solches noch am nemlichen Tage vornehmen wollten, wie dieß der auf seiner Reise nach Mitrowitz in dem Orte Kuzmin²⁵⁰ durch den dortigen Pfarer und Odbor arreirte und unter Bedeckung von mehr als 30 Mann nach Mitrowitz in den Odbor ge-

247 Peter Bigga főhadnagy.

248 Daniel (?) Bigga hadnagy.

249 Római katolikus vallású, délszláv népcsoport. Itt: általában a katolikus délszlávok gyűjtőneve.

250 Kuzmin község (péterváradí czred).

brachte Hauptmann Jarich und Grenz Verwaltungslieut[ena]nt Radossewich²⁵¹ Augen und Ohrenzeugen waren, daß Gränzer hingeckommen sind und verlangt haben, „man solle erlauben, daß das Oberstens Quartier niedergeschossen werde, sie hätten es erbaut und er selbst hätte über 30 Tagwercke dazu gegeben, und sie werden es, wenn es nöthig ist, wieder aufbauen“ was man mit der Bemerkung abwies, daß Morgen auch ein Tag seye. Um diesen absichtlichen Verdächtigungen zu entgehen, und wo möglich einen Religions Krieg zu vermeiden, der im ganze Regimente unselige Folgen nach sich gezogen hätten, entließ ich alle Catholiken und Deutsche, die bei mir waren, nach Hause, und blieb ganz allein mit meinen Officieren. Auch war die Gefahr so groß, und die Drohugen so vielfältig, daß mich alle meine Dienstbothen verließen, und davon liefen, bis auf einen alten Diener, der schon 20 Jahre in meinen Diensten ist.

Die Plünderung des Guldischen Hauses dauerte die ganze Nacht hindurch, und wurde so rein durchgeführt, daß selbst die Thür und Fenster und die Bodenbretter ausgehoben, und nur das Kahle zerschoßene Gemäuer übrig blieb. Selbst Handwerker, Bürger und Handelsleute theiligten sich an dieser heroischen That.

In der ganzen Stadt hatte sich das Gericht verbreitet, daß ich mit den Officieren niedergemetzelt seye, und nach dem Aufhören des Schießens, während ich mit den Officieren über die zu ergreifenden Mitteln berieth, kam auch der Herr General von Hayek, und der kranke Oberstlieutenant von Hallavanya dahin. Der serbische Beamte war auf Erkundigung ausgegangen und brachte die Nachricht, daß es sehr gefährlich stehe, und den andern Tag gewieß noch einen ärgern Sturm abgeben werde, und daß ich mit allen Officieren in großer Gefahr schwebe; er trug mir an, mich in der Nacht auf das andere servische Ufer der Save zu bringen, und er hoffe daß dieß leicht zu bewerkstelligen seye, und er, wenn wir dazu entschlossen sind, gleich die nöthigen Vorbereitungen treffen werde. Ich berieth mich mit dem Herrn Generalen von Hayek und der Officieren darüber, und beschloss, daß nachdem wir absichtlich zur Fahne des Religions Krieges gemacht werden, wodurch besonders, wenn die Clementiner auf die gestrige Canonade hereinkommen sollten, sich der Kampf zwischen beiden Religionen erneuern werde, welcher im ganzen Regimente dann entbrennen muß, so bleibe nichts übrig, als den Antrag des serbischen Beamten Mladenowich anzunehmen, nach Servien zu übertreten und von dort die weitere Verhandlung wegen dem heute entworfenen Vertrag zu erneuern. Hiezu stimmten die anwesenden Officiere und der Herr General von Hayek, und es wurde beschloss, daß der Herr General und alle Officiere in der nemlichen Nacht nach Servien übertreten sollen, jene Officiere aber, denen es die Familien Verhältnisse

251 Philipp Radossevich igazgatási hadnagy.

nicht gestatten, gleich abzugehen, oder noch draußen in den Stationen sich befinden, daß ihnen der Odbor den freyen Abzug garantire.

Zwey Officiere wurden zum Odbor mit dem serbischen Beamten geschickt um diesen Beschluß mitzuthemen. Um 10 Uhr Nachts kam der serbische Beamte Mladenowich zurück und meldete, daß alles vorbereitet seye, auch kam vom Odbor der Vorsteher Xiwanowich, Bürger Nico Adamowich, Handelsmann Naza Poppowich (Kaludjersky) und der Hauptmann Auditor von Radosawljewich, und erklärten, daß bei dem Ereigniße dieses Tages (welche aber Xiwanowich selbst hervorgerufen und angezettelt hat) trotz dem besten Willen der Odbor nicht im Stande wäre, das aufgeregte und von dem geraubten Weine berauschte Volck im Zaune zu halten, und unsere Sicherheit für den folgenden Tag zu garantiren, während der Abzug bei der Nacht weit mehr Sicherheit gewähre, und daß sie deswegen geckommen seyen, um uns selbst zu begleiten und die möglichste Sicherheit zu gewähren. Ich schickte sogleich einen Officier zum Herrn General Hayek, um ihm dieses zu melden, damit er mitkommen könne, er ließ aber sagen, daß er heute unmöglich gehen könne, sondern laut dem Vortrage den folgenden Tag directe nach Wincowze abgehen wolle.

Da der Herr General augenkrank und somit nicht angefochten war, gegen ihn, da er nicht zum Regimente gehört, auch keine Verdächtigungen geschmiedet wurden, welche das Volck aufreizten und ihn zur Fahne des Bürger- und Religions Krieges machen könnten, so gieng ich mit Herrn Oberstlieutenant von Hallawanya, den Hauptleuten Bogdanowich²⁵², Thomich, Krompich²⁵³, Jarich und Wuicsich, Ob[er]lieut[enant] Mitrowich²⁵⁴, Ob[er]lieut[enant] Regiments Adjutant Prodanowich²⁵⁵, Unt[er]lieut[enant] Ferrich, Schaller²⁵⁶, Prodan Xiwanowich²⁵⁷, Mattassich²⁵⁸, Gerber²⁵⁹, G[renzver]w[altungs]lieute[nant] Radossewich und einigen Cadeten in derselben Nacht zwischen 11 und 12 Uhr auf das servische Gebieth über die Save, wo wir höchst freundlich und gastlich aufgenommen wurden.

252 Philipp Bogdanowich százados.

253 Maximilian Krompich százados.

254 Alexander Mitrovich főhadnagy.

255 Peter Prodanovich főhadnagy, ezred-ségédtiszt.

256 Georg Schaller hadnagy.

257 Prodan Xivanovich hadnagy.

258 Paul Mattassich hadnagy.

259 Samuel Gerber hadnagy.

[1848. július 16.]

[Az ezredesi lak kirablása.

A tisztkar és a mitrovicai odbor közötti egyezmény sorsa.]

Den andern Tag 16-ten in der Früh kam wircklich eine Masse Mitrowitzer Pöbels und Soldaten des Regiments, brachten die Canonen auf den Platz vor dem Obers- tens Quartier und die Massa drang in das nur von meinem alten Bedienten be- wohnte Quartier, und als sie mich nicht fanden, so begann die Plünderung meiner Effecten; auf den Hilferuf meines Bedienten versuchten zwar mehrere Individuen des Odbors und der National Garde die Plünderung zu verhindern, waren aber nicht im Stande dem Pöbel zu imponiren, und es wäre alles weggetragen, wenn nicht der serbische Beamte Mladenowich mit seinen Leuten dazu geckommen, und die Plünderer auseinander getrieben hätte. Doch ist ein bedeutender Theil meiner Effecten, besonders Kleider, Wäsche, Waffen Tisch und Bettzeug dann Tischbe- stecke etc. geraubt worden.

Am nemlichen Tage paradirten die abgefallenen Soldaten und die Mitrowitzer Nationalgarde mit der k. k. Fahne unter Commando des Landstreichers Xiwanowich und des Handelsmann Nazo Poppowich beide mit gezogenen Säbel auf den Pferden des Hauptmanns Bogdanowich uns gleichsam zum Hohne längst dem Save Ufer und defilirten von dem Herrn Generalen von Hayek, welcher ihnen ein Ziwo zu rief. Den ganzen Tag wurde in Mitrowitz geschossen und gelärmt. Mehre- re Officiere und catholische Familien flüchteten sich in das Brooder Regiment.

Von Servien aus erneuert ich die Verhandlung wegen dem stipulirten Vertrage, und erhielt statt den von mir entworfenen Entwurfe einen andern ganz umgeänderten im Einverständniße mit dem Herrn Generalen von Hayek und dem Mitrowitzer Odbor entworfenen, und vom besagten Herrn Generalen bereits unterfertigten Ver- trag, hier in Originale sub b/ zuliegenden, welcher gleichsam den Odbor einen Schein von Loyalitaet vindicirt, in Bezug auf die aerarischen Effecten aber gar kei- ne Garantien gibt, zur Ausfertigung. Ich konnte unmöglich diesen annehmen, machte die sub c/ anliegenden Punctuationen darüber und beauftragte den Capitaen- lieut[enant] Wucskowich, der eigends deswegen in Mitrowitz zu bleiben beauf- tragt war, den Odbor wenigstens zu bestimmen, diese Punkte zu meiner und des Aerars Sicherheit, dann zur Sicherung der Canzleyen und der dabey belassenen Individuen in den Vertrag aufzunehmen, was auch geschehen, der neu entworfene Vertrag mir und dem Officiers Corps zur Unterschrift vorgelegt und ausgefertigt, sodann aber dem Odbor zur Ausfertigung überschickt, nie aber mehr ungeachtet öfteren Begehrens zurückgestellt wurde, wie dieß die Anlage d/ erweist.

Doch wurde, nachdem die in Mitrowitz noch befindlichen Officiere und Partheyen nicht ihren Gebühren bis Ende October d[ieses] J[ahres] aus der Regiments Cassa befriedigt waren, für die übrigen Officiere und Beamten mir der Betrag von 14,911 f. 35 kr. in C[onventions-]M[ün]ze zur Auszahlung der übrigen Partheyen zugeschiedt, der entworfene Vertrag übrigens in keinem Punkte gehalten.

[1848. július 21–22.]

[A Szerbiába menekült tisztek visszatérése Vinkovcára.]

Am 21-ten July bin ich sodann aus Serbien bis Racsá mit den mitgewesenen Officieren auf das k. k. Gebieth herübergetreten und den 22-ten in Wincowze angekommen, wo ich bereits die meisten Officiere des Regiments vorfand; und wo bis auf weitere höhere Anordnung das Depot des Regiments aufgeschlagen ist.

Vincovze am 3-ten August 1848.

Rastich Ob[e]rst

Spira György: Hrabovszky altábornagy tévelygései Péterváradtól Alamócig. Újvidék, 2001. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság. 467 p.

„A magyar történetírásnak Hrabovszky iránti tartózkodása érthetetlen. [...] Tőlünk [...] egy jó szót sem kapott eddig” — kifogásolta annak idején, több mint két évtizede, Nemeskürty István. Habár a tartózkodás korántsem teljesen érthetetlen, tény, hogy Hrabovszky János altábornagy 1848–1849-ben zátonyra futott karrierje és az olmtüzi várbörtönben néhány évvel később bevégzett földi pályafutása másfél évszázadon át nem keltett sem különösebb részvétet, sem különösebb — történetírói — érdeklődést. Most azonban, úgy tűnik, a „magyar forradalomtörténet” avatott művelője, Spira György meglátta a drámai véget ért életút kritikus időszakának rekonstruálásában rejlő lehetőségeket. Hogyan jutott ez az 1848-ban 71 évével több mint fél évszázada a császár szolgálatában álló, altábornagyi rangig és szlavóniai–szerémségi főhadparancsnoki posztig vergődő, számos kitüntetéssel — közte a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjével — dekorált katona, a magyar minisztérium parancsai alá, végül a „rebellisek” oldalára, majd ennek következtében a bécsi katonai főtörvényszék színe elé, amely aztán, rangvesztés és kitüntetései-nek elvétele mellett, 10 évi várfogságra ítélte?

Hrabovszky 1848–1849-es magatartása egyszerre kivételes és reprezentatív. Kivételes, amennyiben ő tekinthető — és elsősorban ezt rótták terhére kasztársai — a cs. kir. tisztikar legmagasabb polcon lévő olyan tagjának, aki huzamosabb ideig, egészen 1848 végéig kiszolgált a Összmonarchia és a Hadsereg egységét megbontó magyar rezsimet. Ugyanakkor viszont reprezentatív is, hiszen hozzá hasonlóan számos cs. kir. tiszt lépett vagy sodródott a honvédhadseregbe (Bona Gábor kutatásainak köszönhetően tudjuk, hogy a tábormokok és törzstisztek 68, a századosok hozzávetőlegesen 25%-át tették ki aktív vagy nyugalmazott cs. kir. tisztek).

Mi vitte ezt a forradalom küszöbén a birodalmi hadi ranglétra tekintélyes, 63. helyén álló, kétségtelenül konzervatív nézeteket valló, a politikai radikalizmus minden formáját elutasító embert a „kossuthista párt” táborába? És hogyan történhetett, hogy példáját követve avagy hasonló utat bejárva, tisztársai közül megannyian csatlakoztak a „magyar ügyhöz”? A kérdés felvetése és a lehetséges válaszok mérlegelése kulcsfontosságú annak megértése szempontjából: hogyan válhatott Európa egyik legjelentősebb katonai gépezetének riválisává hihetetlenül

rövid idő alatt a Magyarország önállóságát zászlajára tűző politikai párt által teremtet haderő. Hiszen immár azt is régóta tudjuk, hogy a „szabadságharcot” nem partizánok, népfelkelők és gerillák, hanem mindenekelőtt katonák vívták — a cs. kir. minta alapján szervezett, cs. kir. csapattesteket is magában foglaló, jórészt cs. kir. tisztek, hadapródok és altisztek által vezetett honvédhadsereg.

A történetét *in medias res* kezdő Spira György azonban nem sokat bibelődik a probléma — avagy saját problémája — megfogalmazásával. Így, a mondanivaló kanalizálása híján, aztán nehezen eldönthető, hogy a szerző szándéka szerint politikai életrajz avagy sajátos nézőpontú ’48-as politikatörténet került-e az olvasók kezébe. Hrabovszky ténykedései kapcsán, vagy — a recenzens érzése szerint — azok ürügyén, mindenekelőtt az elképzelt birodalmi–országos politikai küzdőtér eseményei kerülnek felvázolásra. Az effajta kitérők általában véve szokatlanul terjedelmesnek, a voltaképpeni tárgyat tekintve néha kifejezetten funkciótlanok tűnnek.

A szerző időrendben tárgyalja hőse 1848. évi szereplésének fő állomásait (az talán a politikatörténeti súlyozásnak tudható be, hogy életének korábbi hét évtizedéről, avagy magánéletéről — ifjú felesége állítólagos hűtlenségét* leszámítva — gyakorlatilag semmit sem tudhatunk meg). Így, március–májusban, a szlavóniai–szerémségi főhadparancsnokság elnökeként, kísérleteit a forradalom nyomán bomlásnak induló rend fenntartására, illetve ellentmondásos viszonyát a megalakuló, fennhatóságát a saját főhadparancsnokságra is — sikerrel — kiterjeszteni igyekvő magyar minisztérium irányában („A forradalommal szemközt”). Május–júniusban szerencsétlen próbálkozását a szerb nemzeti mozgalom megzabolozására, csapatainak karlócai támadását, amely jelentősen hozzájárult a felkelés kiterjedéséhez („Karlóccával szemközt”). Május–augusztusban, immár a magyar kormány utasításainak engedelmessé királyi biztostként, ugyancsak kudarcba fulladt fellépését az udvar titkos támogatását élvező Jelačić ellenében, amely aztán teljes elszigetelődéséhez, szlavóniai határőrei elpártolásához, az ottani vármegyék horvát megszállásához vezetett („Jellačićsal szemközt”). Szeptemberben, ma-

* A sorstárs Földy János naplójában olvasható történet, miszerint a bebörtönzött Hrabovszky ifjú feleségét egy cs. kir. tiszttel terheltette volna, a jelek szerint teljesen légből kapott. Megtalálható ugyanis *özvegy báró Hrabovszky Jánosné Klobusiczky Izabella* — e néven! — 1892-ben kelt vég- és 1905-ben íródott fiókvégrendelete, amelyben a botrányos esethez semmi nyoma: az idős nő gyermekeket nevelt fel, s tartotta a kapcsolatot a Hrabovszky-családdal. Vö. Budapest Főváros Levéltára. VII. 11. d: Budapesti VIII-X. Kerületi Királyi Járásbíróság kihirdetett végrendeletei. 1905. V(I). 924., 925. Saját kezű, német nyelvű végrendeletek. Az özvegy — mellesleg — arról is rendelkezett, hogy magánlevélcézését, így a férjétől kapott leveleket is, tegyék sírjába avagy égcsették el.

gyarországi főhadparancsnokként, illetve István nádor állítólagos híveként, hiábavaló erőfeszítéseit a magyar forradalom radikalizálódásának kivédésére („István főherceg csapatában”). Végül október–decemberben, a cs. kir. intervenció küszöbén, részvételét a magyar hadsereg szervezésében, az Országos Honvédelmi Bizottmány alárendeltségében („Windisch-Grätzcel szemközt”) — s, 1849 első napjaiban, jelentkezését a Pest–Budára bevonuló cs. kir. csapatoknál, illetve az ezt követő bírósági eljárást („A halállal szemközt”).

Eközben, bár imponáló forrásmennyiséget vonultat fel — a jegyzetapparátus tanúsága szerint bécsi és zágrábi levéltári források is mozgósításra kerültek (itt azonban, mellesleg, hiányolnunk kell az ugyancsak a bécsi *Kriegsarchiv Alte Feldakten* gyűjteményében található szlavóniai főhadparancsnokság iratanyagának hasznosítását, amely az Udvari Haditanács, illetve a Hadügyminisztérium fondjában csak részint tükröződik, és így nehezen nélkülözhető Hrabovszky működésének feltárásánál) — nem tud többet nyújtani a már untilig ismert fordulatok újraisméltésénél. A forradalom kirobbanása, a magyarországi átalakulás, a szerb nemzeti mozgalom kibontakozása, a horvát–magyar viszony alakulása, az ellenforradalmi készülődés kerül itt megint terítékre, változatlan körítéssel. Az egyhangúságot némileg ugyan oldja a kiforrott, ironikus–gúnyoros előadásmód, a szereplők — pl. a szerző régi „kedvence”, Jelačić — célzatos, karikatúraszerű jellemzése ugyanakkor vegyes érzéseket kelthet.

Mi okozza tehát Spira György szerint Hrabovszky vesztét? Nos a válasz, az olvasóra zúdított adattömeghez képest, meglepően egyszerű: ez a magyar kormány alá szorított, szemellenzős, naivitásra hajlamos katona–bürokrata a korábban egyértelmű legfelsőbb akarat bizonytalanná válása idején képtelen önálló elhatározásra jutni; dönteni egy olyan szituációban, amikor dönteni kell. A szerző ezt oly módon domborítja ki, hogy hősét, a „politikai helyzet” magabiztos elemzésével, lépten–nyomon a „jó” és a „rossz” alternatívájával szembesíti. A magyar forradalom vívmányait és ígéreteit eszerint a kezdetben rejtőzködő, majd kendőzetlenül fellépő, a társadalmi rétegeket manipuláló, a „népeket” egymás ellen kijátszó kontrarevolúció fenyegeti, amivel Hrabovszkynak is, akarva–akaratlanul, tisztába kell jönnie. Mert hiszen a Pétervárad közvetlen közelében kirobbanó szerb felkelést a Kossuth által megsértett Stratimirović, és főként a szálakat a háttérben szövögető Rajačić érsek Habsburgpárti irányba tereli; Jelačić bán, noha horvát nemzeti jelszavakkal komédiázik, nyíltan szervezi az ellenforradalmat; a kétszínű István nádor Pest–Budán — a forradalom szívében — a magyarok bécsi elvárás szerinti megregulázásán ügyködik. A tétova, a forradalmi árban tehetetlenül sodródó Hrabovszky azonban mégsem tud

„helyesen” választani. Ekként, noha drámája időnként kelthet némi részvétet, végső soron törvényszerűen és megérdemelten bukik el. „...Te sem hideg nem vagy, sem hév, vajha hideg volnál, vagy hév. Így mivel lágyemeleg vagy, sem hideg, sem hév, kivettek téged az én számból.” — mondja ki Spira, a Bibliával, a verdiktet.

Valószínűleg nincs sok értelme feszegetni — mindenesetre túlságosan messzire vezetne — mennyiben a történész feladata, kritikus történeti konstrukció helyett, a hagyományörzés, a forradalmi örökség ápolása (vö. „Jottányit se a negyvennyolcból!”, „Vad tűzzel”). Hiába is kérnénk számon a „jelentős személyiségek” cselekedeteinek bántó túlsúlyát az elbeszélésben, a társadalomtörténeti megközelítés szintje teljes hiányát az események magyarázatánál, sőt — néha — az ezt illető érzékenység megdöbbentő kihagyását (a szlavóniai, vallási színezetű horvát–szerb viszály kapcsán hangzik el: „az itteni népesség, a Kárpát-medence lakosságának általános elmaradottsága folytán, még a vallásos szemlélet rabja volt”). A Hrabovszky-ügynél maradvá, inkább azt a kérdést lehet feltenni — ami persze nem a recenzens tiszte lenne — vajon a Spira által sulykolt *tévelygés* helyett nem inkább *törésről* kellene beszélni?

A szerző általában véve — megértő pillanataiban — hajlandó ugyan méltányolni hőse idős korát, státuszát, konzervativizmusát, s elismerni, hogy ettől az embertől mégsem lehetett száználcvan fokos fordulatot várni, de, bár felhossa, nem veszi különösebben figyelembe a bécsi katonai főtörvényszék által feltett kérdést, amely mintegy sűrítve jeleníti meg a Hrabovszkyval kapcsolatos problémát: mégis hogyan történhetett meg, hogy ez a császár parancsainak maradéktalan teljesítéséhez szokott katona az október 3-án kelt manifesztum ismertté válása után is kiszolgált a „rebelliseket”? A vádlott terrorizmusra hivatkozó védekezését már akkor hihetően megcáfolták. A történész Hrabovszky altábornagy „törvénytiszteletével” (ti. hogy nem akarta áthágni az uralkodó által szentesített áprilisi törvényeket) operáló magyarázata ugyancsak sántít, hiszen az altábornagy valamennyi kollégája — Jelačić Zágrábban, Piret Temesváron, Puchner Nagyszebenben — nagyon jól tudta, hogy egyedül a császár akarata mértékadó, s alkalomadtán ennek megfelelően is cselekedett. És noha — amint említettük — számos tiszttársa ugyancsak „megtévedt”, mint rangidóst, súlyos, senki másra át nem hárítható felelősség terhelte a magyar kormányzat legitimitása látszatának fenntartásáért. Hrabovszky János számára, úgy tűnik, nincs mentség. Ezek után önkéntelenül felvetődik: ha nem is „fordulatról”, valójában nem identitása összeomlásáról van-e itt szó (aminek egyik külső jele éppen a Spira által is említett olműtzi apátia volna)? A válaszadás bizonyosan nem könnyű, talán nem is lehetséges, hiszen Hrabovszky gyakorlatilag

nem hagyott hátra kritikus tömegű belső reflexiókat rögzítő dokumentumot, naplót, emlékiratot, folyamatos magánlevelezést, az pedig kétséges, hogy hivatalos megnyilvánulásai alkalmasak-e egy ilyen rekonstrukciós kísérlet végigviteléhez.

Spira György azonban nem is törekszik hőse *megértésére*. Az általa ábrázolt világot a „haladás” elkötelezett harcosai és a „reakció” székértelói, illetőleg — és itt található Hrabovszky helye — ingadozók, gyávák, kétszínűek hada népesíti be. Jobban érdekelte egy kárhoztatott magatartástípus bemutatása, egy egyszerre banális és idejétmúlt tanulság — mindenkinek választania kell „jó” és „rossz” oldal, „helyes” és „helytelen” út között — levonása, mint egy hajdanvolt hús-vér, lélegző-gondolkodó ember.

Hrabovszky János drámája újragondolásra vár.

Nagy Sándor

Tartalom

Tanulmányok

Rác Attila:

A magyar állami országos fegyvergyár termelése
1848 márciusától 1849 áprilisáig. 3

Süli Attila:

A honvédség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén. 39

Forrásközlések

Nagy Sándor:

Forradalom a pétervárad határőrezredben
Cyril Hallavanya alezredes és Daniel Rastich ezredes
emlékiratai a délvidéki szerb felkelés kirobbanásáról
1848 május–júliusában 79

Könyvismertetés

Spira György: Hrabovszky altábornagy tévelygései
Péterváradtól Alamócig. Újvidék, 2001. Jugoszláviai Magyar
Művelődési Társaság. 467 p. -- Ism: Nagy Sándor 187

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM, lehetőleg WinWord 2.0-ás vagy 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a nyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggként a dolgozat végéhez csatolva készüljenek.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókéét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnk (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük (kb. 45 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [= lásd], jz. vagy jegyz.